

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Милица Р. Димитријевић

**Антиимиграционизам као политичка
импликација глобалне друштвене
неједнакости**

Докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Milica R. Dimitrijević

**Anti-immigrationism as The Political
Implication of The Global Social
Inequality**

Doctoral dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор:

Проф. др Зоран Стојиљковић, Универзитет у Београду,
Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Проф. емеритус др Вукашин Павловић, Универзитет у
Београду, Факултет политичких наука

Проф. др Гордана Павићевић-Вукашиновић, Универзитет у
Београду, Правни факултет

Доц. др Душан Спасојевић, Универзитет у Београду,
Факултет политичких наука

Датум одбране: _____

Захвалница

Најдубље захваљујем члановима породице, ментору, пријатељима и колегама на помоћи и свесрдној подршци током израде ове дисертације: Сергеју Беуку, Зорану Стојиљковићу, Сањи Шаин, Радмили Симић, Милошу Софронићу, Ивани Николић, Биљани Лијескић, Живану Лазовићу, Дијани Чеперац, Катарини Петровић, Александру Николићу, Браниславу Кнежевићу, Срђану Печеничићу и Зорану Перовићу.

Антиимиграционизам као политичка импликација глобалне друштвене неједнакости

Резиме

У систему вредности који је владајући већ више од пола века, сасвим је јасно да на делу имамо геостратешко моделовање света, чији је центар идеја о глобалној држави, о успостављању система у којем национална држава има све мањи значај, уступајући своје место наднационалним структурама. Последњих деценија, а посебно након светске економске кризе и великог избегличког таласа који управо потреса Европу а који су, удружени, довели до политичке нестабилности која се очитује у скоро свим сегментима политика ЕУ, као наднационалне организације пар екселанс, створено је погодно тле за појављивање и развој неонационализма, чије су карактеристике ксенофобија и антиимиграционизам.

Предмет докторске дисертације јесу феномени глобалне друштвене неједнакости и антиимиграционизма, као и њихова политичко-идеолошка платформа, узрокована логиком глобализације у њеном најопштијем и најпрепознатљивијем виду, што подразумева економију, политику и културу, док је циљ дисертације указивање на везе између глобализације, друштвене неједнакости и ксенофобије, поготово у Европи, односно на значајан раст политичких снага екстремне деснице, који поспешује осећај неповерења и страха према странцима, последично и према имигрантима.

Економске премисе филозофије глобализације подстичу раслојавање социјалне заједнице, имплицирајући глобалну неједнакост, ону унутар једне државе и ону на индивидуалном плану, класну, расну и сваку другу неједнакост. Поменута филозофија, а посебно њени социјално-економски елементи, национално сматрају секундарним вредношћу док у оквиру њих глобално тржиште и мултинационалне корпорације формулишу промене друштва у целини, поготово промене односа у свету рада, чиме снажно утичу на повећавање јаза између различитих слојева друштва, доводећи до шире социјалне кризе. Када аналитички посматрамо социјално-економске аспекте глобализације, уочавамо одређене правце развоја као што су формирање

глобалних економских односа, постојање мултинационалне економске мреже и редефинисање традиционалних појмова као што су држава, етнос и слично, и то кроз посредан утицај на формирања глобалног идентитета. Говорећи о глобалној друштвеној неједнакости, закључујемо да је она мултидимензионална, распрострањена и да проистиче из друштвене структуре и важећих модела друштвених односа, како на пољу стварања и располагања добрима, тако и у домену равноправности појединца и група који сачињавају један социјални систем. Постојећи концепт друштвено-политичког устројства, на нивоу социјално-психолошког, резултира недостатком сигурности, пре свега у сопствене институције, законе и односе у друштву, а затим и у оне на међународном плану, при чему неопходност за било каквим деловањем које се обликује у тренд супротан постојећем представља једну од могућих логичних консеквенци. У том смислу долази до развоја неонационализма, ксенофобије и антиимиграционизма, чија је есенција разградња система наднационалности, уз реафирмацију и потоње одржање граница, које јасно деле простор између, са једне стране, група које припадају одређеном миљеу и, са друге, групе или група оних који му не припадају, при чему су ове последње означене као опасне, угрожавајуће и непријатељске. Светска економска криза, која је избила 2008, и њене последице, које се још увек осећају у Европи, несумњиво су проузроковале даљу девалвацију Европске уније као јединственог политичког и вредносног поља, које је обимним проширењима, недостатком кохеренције у бројим сегментима функционисања и одсуством јасно артикулисане идентитетске матрице, одавно у организационој кризи. Ако своју пажњу концентришемо само на политичке прилике у ЕУ, многи њени грађани сматрају да је ЕУ постала симбол за губљење демократије, бирократизацију и централизацију, уз све присутнију нестабилност и немогућност да се искорене тероризам, социјално раслојавање и други дивергентни облици друштвене стварности. Од те и такве позиције крећу и европске партије екстремне деснице које псеудо-историјом, радикалним евроскептицизмом, манипулацијом националним осећањима и опадањем свих вредности осим сопствених, стварају хаотичну атмосферу и распирују говор мржње, користећи очевидно несагласје унутар Уније када је у питању решавање мигрантске кризе, која од почетка 2015. потреса Стари континент. Јачање екстремне деснице и/или ревитализација националне државе као политичке платформе присутна је у многим деловима

света, а нарочито у ЕУ. Фузија традиционалног и савременог политичког екстремизма, уз реторику која се прилагођава тренутним политичким интересима, ствара веома запаљив социјални агенс. Ако, услед поменутог до сада незапамћеног прилива имиграната из Сирије, Ирака и Авганистана, томе додамо и исламофобију, сасвим је очигледно да ће политички европски процеси ићи у нежељеном правцу. Савремена Европа, уобличена у супранационалну надржаву – Европску унију – налази се, дакле, пред огромним изазовом одупирања порасту антиимиграционизма и ксенофобије. Овај рад указује на непосредну везу између антиимиграционизма, који промовишу радикалне десне идеологије, и глобалне друштвене неједнакости, која је све видљивија у просперитетним друштвима чији грађани се први пут сусрећу са описаним околностима. Из изложеног може се јасно увидети да је антиимиграционизам посредна и непосредна политичка импликација глобалне друштвене неједнакости, чиме је доказана основна хипотетичка премиса наведене теме.

У научном истраживању примењене су *историографска, дескриптивна и дедуктивна метода*. Историографском методом анализирана је генеза појава које се разматрају и доводе у раду у везу, посматрано из аспекта увек живих промена социјално-историјских односа. Дескриптивном методом прецизно су описане карактеристике феномена какви су глобализација, друштвена неједнакост и неонационализам у светлу савремених истраживачких парадигми. Дедуктивном методом изведени су посебни научни закључци о спрези између савремених социјално-политичких конструката, који су, сваки за себе и у међусобном деловању, довели до рађања неонационализма у савременој Европи.

Очекивани резултати подразумевали су доказ основне хипотезе, која је након спроведеног истраживања потврђена, што значи да су процеси глобализације, пораста друштвене неједнакости и појаве антиимиграционизма и ксенофобије у Европској унији у специфичној и конкретној повезаности, чиме се наставља убрзана трансформација глобализованог друштва.

Научни допринос овог рада може се сагледати кроз неколико елемената. Прво, у јасно приказаној етиологији између поменуте три појаве, без којих више није могуће разумети политички тоталитет односа, ставова и визија садашњег и будућег света. Иако је реч о разматрању феномена који су познати у политичкој

теорији, сматрам да је било више него значајно осветлити корелацију између њих у једном новом светлу, поготово јер је реч о неонационализму, који се по својим својствима и карактеристикама битно разликује од национализма у свом изворном облику. Из тога разлога рад представља нов приступ сагледавању друштвено-политичке стварности у ширим оквирима савремене Европе. Друго, у раду је понуђен један нов начин сагледавања историјско-теоријске перспективе друштвене неједнакости, који појам анализира у ширем смислу, почев од првих друштва па до савременог доба и то кроз свеобухватан преглед места и улоге појма у различитим епохама, идејним системима и представницима различитих школа мишљења. Будући да овакав приказ нисам пронашла у домаћој литератури, а да се, што се нашег региона тиче, самом темом друштвене неједнакости бави само неколико теоретичара и то у ограниченом обиму, сматрам да је овакав вид анализе ове области оригиналан и значајан. Треће, појава мигрантске кризе у Европи раду је дала једну нову димензију и усмерила га у правцу повезивања ксенофобије и антиимиграционизма не само са друштвеном неједнакошћу која се базира на економским елементима глобализације, већ и у једном ширем смислу – са неједнакошћу коју трасирају и геополитички прерогативи и они економски, који су у овом друштвеном тренутку у којем егзистирамо повезани узрочно-последичним везама. Чињеница да се појава која је захватила Стари континент дешава сада и овде и да у односу на њу не постоји још увек аналитичка дистанца а да је у раду подробно представљена и контекстуализована, указује пре свега на актуелност дисертације па потом и на њен пионирски покушај анализе појаве која је од изузетног значаја за политичку социологију савременог друштва.

Кључне речи: глобализам, глобализација, друштвена неједнакост, национализам, неонационализам, ксенофобија, антиимиграционизам, екстремна десница, Европска унија, мигрантска криза.

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политиколошко-социолошке студије

УДК: 316.32:314.74:329.05(4)
327.58(4)

Anti-immigrationism as The Political Implication of The Global Social Inequality

Resume

In the system of values which has been dominant for more than half the century, it is quite clear that, at the moment, we are witnessing the geostrategic modeling of the world, which has the idea of the global state in its center, the establishment of a system in which a national state has lesser and lesser importance, giving its place to supranational structures. In the last decades, especially after the global economic crisis and the large wave of refugees which are currently flooding Europe, which combined, have led to political instability which is manifested in almost all aspects of EU policy, as a supranational organization *par excellence*, the fertile ground for the emergence and development of the neo-nationalism, which is characterized by xenophobia and anti-immigrationism is created.

The subject of the doctoral thesis are the phenomena of global social inequality and anti-immigrationism, as well as their political and ideological platform, caused by the logic of globalization in its most general and most recognizable form, which includes economy, politics and culture, while the goal of the thesis is to point out the links between globalization, social inequality, and xenophobia, especially in Europe, i.e. significant increase in the political power of the extreme right, which enhances the feeling of distrust and fear of foreigners, and, consequently, towards immigrants.

The economic premises of globalization philosophy encourage social stratification of a community, while implying global inequality, the one within one state and the one at an individual level, class, racial and any other inequality. The abovementioned philosophy, especially its socio-economical elements, considers national as a secondary value, while within those elements, global market and multinational corporations formulate changes in a society as a whole, especially the change of relationships in the work domain, which strongly influence the increasing gap between the different strata of a society, which leads to a wider social crisis. When we take an analytical look at socio-economical aspects of globalization, we see certain lines of development such as the formation of global economic relations, the

existence of multinational economic network and redefinition of traditional concepts such as country, ethnic group, etc., and all that through an indirect influence on the formation of a global identity. Speaking of global social inequality, we conclude that it is multidimensional, widespread and stems from social structure and accepted models of social relations, both in the field of creation and disposal of goods, as well as in the field of equality between individuals and groups who make one social system. The existing concept of socio-political organization, observed at the socio-psychological level, first of all results in a lack of security, especially in its own institutions, laws and relations in the society, and then in the ones at the international level, where the need for any operation, which is formed into a trend reversed to the existing one, presents one of the possible logical consequences. With this in mind, neo-nationalism, xenophobia and anti-immigrationism start emerging and developing, whose essence is the decomposition of the supranational system, with reaffirmation and subsequent maintenance of borders, which clearly separate the space between, on the one hand, the groups belonging to a particular milieu, and, on the other, a group or groups of people not belonging to it, while the latter are characterized as dangerous, threatening and hostile. The global economic crisis that erupted in 2008, and its consequences, which are still felt in Europe, no doubt caused further devaluation of the European Union as a single political system which shares the same system of values, which has long been in the organizational crisis due to extensive expansions, the lack of coherence in numerous segments of functioning, and the absence of clearly articulated identity matrix. If we focus our attention only on the political situation in the EU, many of its citizens believe that it has become a symbol of the loss of democracy, bureaucratization, and centralization with widespread instability and inability to eradicate terrorism, social stratification and other divergent forms of social reality. This and such is the starting position of the European extreme right parties which, by using pseudo-historical, radical Euroscepticism, manipulation of national feelings and the decline of all values apart from their own, bring about the atmosphere of chaos and incite hate speech, using the apparent discord within the Union when it comes to solving migrant crisis which has been shaking the Old continent since 2015. Strengthening of the extreme right and / or revitalization of a national state as a political platform is present in many parts of the world, especially in the EU. The fusion of traditional and modern political extremism with the rhetoric which is adjusted to the current political interest, creates a highly flammable social agent. And

if, due to until now unprecedented influx of immigrants from Syria, Iraq and Afghanistan, we add islamophobia, it is quite obvious that the European political processes are going in undesired directions. The contemporary Europe, in the form of a supranational supra-state – European Union – is, therefore, facing a huge challenge how to resist anti-immigrationism and xenophobia. This paper suggests a direct connection between anti-immigrationism, promoted by radical right ideology and global social inequality, which is becoming more apparent in prosperous societies whose citizens are, for the first time, confronted with these circumstances. From the above presented, one can clearly see that the anti-immigrationism is both a direct and indirect political implication of global social inequality, which proves the basic hypothetical premise of the mentioned subject.

The methods of historiography, description and deduction are applied in this scientific research. Historiography was used to analyze the genesis of the phenomena which are studied and interrelated in this paper from the aspect of constantly changing socio-historical relations. Descriptive method was used to precisely describe the characteristics of the phenomena such as globalization, social inequality, and neo-nationalism in the light of contemporary research paradigms. Deductive method was applied to deduce scientific conclusions about the relations between contemporary socio-political constructs, which, each in itself and in interaction, brought about the emergence of neo-nationalism in contemporary Europe.

The expected results implied that the basic hypothesis was proved, as it was upon the conducted research, which means that the processes of globalization, increase in social inequality, and the emergence of anti-immigrationism and xenophobia in the European Union are in a specific and concrete interconnectedness through which rapid transformation of the globalized society is continued.

Scientific contribution of this paper can be observed through several elements. First, through a clearly shown etiology between these three phenomena, without which it is no longer possible to understand political totality of relations, attitudes and visions of the present and future world. Although the main issue is to consider the phenomena which are known in the political theory, I believe that it was very important to highlight the correlation between them in a new light, especially since we are talking about neo-nationalism, which is, by its attributes and characteristics, significantly different from nationalism in its original form. That is the reason why

this paper presents a new approach to the perception of socio-political reality in a broader framework of contemporary Europe. Second, the paper offers a new way of looking at the historical and theoretical perspective of social inequality, which analyses the term in a broader sense, starting from the primal communities up to the modern era, through a comprehensive review of the place and role of this concept in different epochs, conceptual systems and representatives of various schools of thought. Since I did not find this kind of presentation in the Serbian literature, and that, as far as our region is concerned, only few scholars deal with the subject of social inequality, and to a limited extent, I believe that this type of analysis in this field of work is original and significant. Third, the emergence of the migrant crisis has given this paper a new dimension and directed it towards connecting xenophobia and anti-immigrationism not only with social inequality based on economic elements of globalization, but also, in a broader sense – with inequality caused both by geopolitical prerogatives and economic ones, which are, in this social moment in which we exist connected by “cause - consequence” relationships. The fact that the phenomenon which has taken the Old Continent by storm is happening now and here, and that there is still no analytical distance in relation to it while it was thoroughly presented and contextualized in the paper, primarily indicates the actuality of the thesis, and then its pioneering attempt to analyze the phenomenon which is of great importance for the political sociology of contemporary society.

Key words: globalization, globalism, social inequality, nationalism, neo-nationalism, xenophobia, anti-immigrationism, extreme right, European Union, migrant crisis.

Scientific field: Political Sciences

Specific scientific field: Political and Sociological Studies

УДК: 316.32:314.74:329.05(4)
327.58(4)

Садржај

1. Увод	1
2. Глобализација – социјално-економски аспекти	7
2.1. Природа глобализације	10
2.2. Етика глобализације	15
2.3. Технологизација као императив глобализације	21
2.4. Глобални економски односи	24
2.5. Глобално тржиште и његови модели	29
2.6. Слом глобалног капитализма	32
2.7. Економски раст – сиромаштво	42
3. Друштвена неједнакост	46
3.1. Историјско-теоријска перспектива друштвене неједнакости	48
3.2. Механизми друштвене неједнакости	68
3.3. Типови друштвене неједнакости	71
3.4. Распрострањеност друштвене неједнакости	75
3.5. Социјалне консеквенце глобалне друштвене неједнакости	78
4. Неонационализам – ксенофобија и антиимиграционизам	83
4.1. Историјско-теоријска перспектива национализма као идеологије	86
4.2. Природа неонационализма	95
4.3. Социјално-психолошки елементи неонационализма	103
4.4. Ксенофобија и антиимиграционизам	108
5. Глобализација, друштвена неједнакост и антиимиграционизам у Европи	116
5.1. Савремена Европа – супранационална Европа	120
5.2. Проблем стварања европског идентитета	127
5.3. Мигрантска криза и њене социјално-економске последице	136
5.4. Антиимиграционизам као одговор	142
5.5. Реторика страха од Другог	160

6. Несигурна будућност глобализованог света	169
6.1. Границе глобализације	173
6.2. Разградња система наднационалности	180
6.3. Повратак националне државе	187
7. Закључак	195
8. Литература	207
9. Биографија	222

Прилози:

Прилог 1: Изјава о ауторству

Прилог 2: Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Прилог 3: Изјава о коришћењу

1. Увод

„Магија национализма претвара случај у судбину”¹, приметио је у својим размишљањима Бенедикт Андерсон [Benedict Richard O’Gorman Anderson], говорећи о пореклу, раширености и снази национализма. Овај појам свакако је обележио богату светску политичку историју. Могло би се рећи да су нација и национализам биле неке од, у том смислу, најфреквентније употребљаваних речи. Њима су се у савременој друштвено-политичкој збиљи придружили термини глобализација, неонационализам, ксенофобија и антиимиграционизам. Прва два поменута феномена коришћена су, често и злоупотребљавана, за остваривање различитих циљева: као позитиван замајац за осамостаљење држава, потом и као разлог за отпочињање и спровођење буржоаских револуција, као називи потпора социјалних покрета, који су се, на крају, трансформисали у њихове разнородне супституте у идеолошком погледу, оличене у стаљинизму, фашизму и нацизму. Данас, у време постмодернистичког глобалног дискурса, који се наслонио на послератни економски бум и доцнију доктрину неолиберализма, а посебно почетком новог миленијума, национализам у сагласју са процесом глобализације добија подтекст ксенофобије и антиимиграционизма. Они, последично, проистичу из два домена: посредно – из некадашњих територијалних стремљења великих колонијалних сила, која су се остваривала у протеклим и удаљеним вековима, и непосредно – из све очите и присутније друштвене неједнакости, посебно економске, која производи нове природе односа и друштвеног устројства.

О савременом социјетету без сигурности, у којем је ризик постао један од основних постулата руковођења, писао је још пре тридесетак година Улрих Бек [Ulrich Beck] анализирајући мозаик западних друштава, говорећи о постојању система изван статуса и класа, о специфичној дестандардизацији света рада, претпостављајући будући след догађаја и хиперглобализацију, у којој неће бити места за државу благостања и социјалну правду. У својој теорији рефлексивне модернизације постиндустријског друштва², која почиње након периода

¹ Anderson, B: *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998: 8.

² Види: Beck, U: *Risk Society, Towards a New Modernity*, SAGE Publications, London, 1992.

једноставне индустријске модернизације и која је производ саме унутрашње динамике тог процеса, овај аутор истиче да је у прошлости углавном радништво било на позицији жртве и наглашава промену у виду постојања модерног, глобалног друштва ризика, у којем је индивидуализам на првом месту, у којем су угрожени шири социјални слојеви и у којем нема недодирљивих. Идеалан модел менаџмента таквог једног система успева само у лабораторијским условима, његова реална социјална прихватљивост никада није тестирана нити су уважене друштвене критике усмерене ка његовој неспроводивости. Сама модернизација, њена логика расподеле богатства и ризика, може се, стога, према овом теоретичару, посматрати и са једне мрачније стране – структуралне промене и њихове последице се осећају на нивоу који превазилази националне границе док морална рефлексија иде у правцу дистопије, антиципирајући недостатак слободе и могућности за независан напредак, онај који није диригован и који не усмеравају одређене интересне групе. Хиперглобализација, такође, узрокује све слабију могућност државне интервенције како би се обуздали економски тржишни екстремисти који, са своје стране, проузрокују продубљивање социјалне неједнакости. Савремена држава временом је изгубила механизме којима би могла да релативно брзо и ефектно избалансира однос између богатства и сиромаштва унутар својих граница – на то, уместо ње, утичу наднационални интереси, груписани унутар малобројне елите и глобалних финансијских корпорација и фондова, па чак и појединаца. Опет, нестабилност постојећих политичких система и све чешћа неусаглашеност у вези са тим истим наднационалним и/или појединачним интересима, уз слом неолибералних економских постулата, савремени су елементаријум већ поменутог *друштва ризика*, у којем је социјална стратификација све израженија.

Приликом сагледавања данашњег света у његовом тоталитету, Ентони Гиденс [Anthony Giddens] фокусирао се у својим истраживањима и на концепт потраге за идентитетом³, који у датој реалности зависи од микро и макро плана. Он, тако, повезује појединца, државу, мултинационалне корпорације и саму глобализацију – сви они на различитим нивоима учествују у потрази за идентитетом. Индивидуални страх од немогућности лаке идентитетске

³ Види: Giddens, A: *Modernity and self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford University Press, Palo Alto, 1991.

артикулације и анксиозност због принуђености на флуидност улога не могу се пренебрегнути. „Шта да чиним? Како да се понашам? Шта да постанем? Ово су најважнија питања за свакога ко живи у околностима постмодерности. То су питања на која сви ми сами себи дајемо одговоре или дискурзивно или кроз нашу свакодневну социјалну интеракцију.”⁴ Зато се покушај рedefинисања концепта идентитета, његовог формирања и одржања у свету који, за разлику од традиционалних поставки, више не нуди јасно искристалисане моделе а ни извесност, и који у својој сржи постаје акцелеризовано конфликтан, може најпре кретати у правцу повратка на базичне етнокултурне основе. Национална идентификација, која у свом екстремном виду прелази у домен национализма, односно неонационализма – савременог идеолошког миљеа не само јасне одвојености од Другог и отклона од другачијег, већ и мржње према страном и новом – један је од начина превазилажена тескобне угрожености појединца, чију егзистенцију истовремено омеђују (свако на свој начин) глобализација, принцип наднационалности и друштвена неједнакост. Светска економска а потом и мигрантска криза – догађаји који су обележили почетак новог миленијума – уз тешкоће у превазилажењу прве и немогућност успостављања недвосмисленог односа према начинима решавања друге, довели су до еманације новог национализма у Европи, чије су доминантне карактеристике ксенофобија и антиимиграционизам.

Из наведеног произилазе генерална, посебне и појединачна хипотеза рада.

Генерална хипотеза рада: *Филозофија глобализације, њена природа и економика, подстичу вишеструко раслојавање друштва, узрокујући друштвену неједнакост која, удружена са савременим наднационалним дискурсом и миграционим токовима, импликује пораст неонационализма, ксенофобије и антиимиграционизма.*

Посебна хипотеза: *Унутрашња социјално-економска динамика глобализма узрокује опште друштвено раслојавање.*

⁴ Исто, стр. 70.

Посебна хипотеза: *Глобална друштвена неједнакост у савременом систему наднационалности и миграционих кретања посредно и непосредно импликује неонационализам.*

Појединачна хипотезе: *Економска глобализација у Европској унији производи политичку, економско-социјалну и културолошку кризу односа, вредности и институција, које доводе до ксенофобије и антиимиграционизма.*

Рад је систематизован у седам издвојених и логички повезаних целина.

У уводу рада изнета су општа разматрања, генерална и помоћне хипотезе и преглед излагања, чији је циљ упознавање и приказивање методолошког приступа теми.

У другом поглављу представљени су социјално-економски аспекти глобализације, њена природа, етика и технолошки прерогативи, у оквиру којих глобално тржиште и економски односи формулишу промене друштва у целини, поготово промене односа у свету рада, чиме снажно утичу на повећавање јаза између различитих слојева друштва, доводећи до шире социјалне кризе, посебно очитоване у процесу слома глобалног капитализма.

У трећем поглављу анализирана је појава друштвене неједнакости у целокупној њеној историчности, евидентирани су њени механизми, типови као и њена распрострањеност, чије су социјалне консеквенце глобалне.

У четвртном поглављу дат је преглед теоријско-историјске перспективе национализма као идеологије, указано је на посебну природу неонационализма и његове социјално-психолошке елементе, у које пре свега спадају ксенофобија и антиимиграционизам.

У петом поглављу истакнута је корелација између глобализације, друштвене неједнакости и антиимиграционизма у савременој Европи, устројеној на наднационалном принципу Европске уније, чији је проблем идентитетског конституисања, удружен са мигрантском кризом и њеним социјално-економским последицама, резултирао антиимиграционизмом, оличеним у изборним успесима екстремне деснице и снажној реторици страха од Другог.

У шестом поглављу колапс актуелне визије глобалног друштва посматран је из визуре идентификације органичења глобализације и покушаја

одупирања антиимиграционизму и ксенофобији, уз антиципирану разградњу система наднационалности и повратак националне државе.

У закључним разматрањима дат је пресек и преглед најважнијих елемената теоријског истраживања и документоване сложене грађе, испитане су главна и помоћне хипотезе и дат систематизован и контекстуално проширен пресек актуелног стања и изазова пред којима су савремено светско и, посебно, европско друштво.

Подаци су прикупљани у периоду од новембра 2012. па до априла 2016. године из више извора: научних публикација и помоћне стручне грађе, релевантних интернет сајтова, дневне и недељне периодике, као и других извора информисања.

Резултати истраживања приказани су у већини дескриптивно, уз неопходне графичке прилоге, примере и компаративну анализу података. На основу резултата евидентирани су основни чиниоци постојеће друштвене кризе, као и потенцијални модели унутрашњег репозиционирања наднационалних система организације.

Генерална и помоћне хипотезе анализиране су историографском, дескриптивном и дедуктивном методом. Историографском методом приказана је повест основног појмовног апарата који је научно релевантан. Дескриптивном методом указано је на основне појмове као што су глобализација, друштвена неједнакост и неонационализам као и на, из њега произилазеће, феномене ксенофобије и антиимиграционизма. Дедуктивном методом доказане су претпоставке у вези са односом између савремених друштвених система, политичких феномена и токова који доводе до пораста неонационализма у Европској унији.

Теоријски допринос хипотезе огледа се у три међузависне појаве: 1. Неонационализам је анализиран као посебан теоријски дискурс, који је контекстуализован у ширим оквирима савремене Европе; 2. Друштвена неједнакост представљена је у свом историчком тоталитету и обухвата, практично, целокупну људску историју, али и савремено стање; 3. Мигрантска криза, још увек недовољно теоријски испитана, приказана је као градивни елемент појаве савремене европске ксенофобије и антиимиграционизма.

Глобализација, наднационалност, друштвена неједнакост, неонационализам, ксенофобија, антиимиграционизам и њихова међуповезаност представљају тежишну тачку савремене политиколошке анализе, на шта ће у овом раду бити указано и што ће бити детаљно анализирано.

2. Глобализација – социјално-економски аспекти

„Водеће личности које су некад говориле да би националне државе требало подврћи економским снагама данас говоре да би их требало изнова оснажити како би се суочиле с глобалним војним метежом. Пророци глобализације који су говорили: ‘Приватизујте, приватизујте, приватизујте’ данас кажу да су грешили зато што је национална владавина закона важнија. Економисти су се поделили око питања да ли треба попустити или појачати контролу над тржиштима капитала.”⁵

Глобализација је, уз њен променљив смер и интензитет, згуснутост њених елемената и честу неусклађеност њених индикатора, свакако један од најпротивуречнијих појмова свеколиких савремених токова, политичких, друштвених, економских. Правац трасирања модерног светског устројства, усмереног ка креирању посебне врсте глобалног централизованог система, уз развијање посебног подсистема задуженог за монополизацију на плану економије, изазвао је подељена мишљења. Дијапазон се креће од апсолутног заговорништва, који се може уочити у ставовима лидера углавном најмоћнијих држава данашњице (који су временом, међутим, постајали другачији), до апсолутног противљења, који се може приметити у антиподним покретима антиглобализације, често недовољно јасно артикулисаним. Они су представљали и представљају глобални одговор на саму контроверзу глобализације, у светлу дебате о модерности и постмодерности и њиховим позитивним или негативним импликацијама. Стварање друштва које данас познајемо као светско, односно глобално, текло је упоредо са постепеним брисањем граница које је успостављала национална држава, некада средишњи појам интересовања политике као области. Улога ове врсте државе постајала је све минорнија док су разделнице којима је она одвајала области унутрашње и спољне политике постајале све блеђе, да би се данас она сама нашла на извесној прекретници.

⁵ Сол, Р. Ц: *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011: 9.

Настајање савременог међународног поретка, по Тадићу⁶, може се лоцирати у 16. и 17. век, у доба еманације централизованих држава, док би се 20. век могао назвати исконским поприштем како међудржавне сарадње тако и неслагања између међународних организација, о чему у практичном смислу најбоље сведоче два светска рата, посебно период накнадних блоковских трвења – хладног рата. Почетак 21. века реактуелизовао је стару биполарност Истока и Запада, овога пута у нешто другачијем облику и посебној геополитичкој форми, имајући у виду улоге структура као што су Европска унија и НАТО, при чему је поларизација између САД и ЕУ са једне и Русије са друге стране, поготово по питању догађаја у Сирији⁷ и Украјини⁸, средином друге деценије новог миленијума, почела да се назива новим хладним ратом. Кренувши од идеализма, преко реализма, плурализма и марксизма, дошавши до глобализма, свет је прошао кроз неколико комплексних идејних система. Сврха стварања надржавних политичких форми требало је да се огледа у појачаном капацитету

⁶ Види: Тадић, Љ: *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.

⁷ Протести против владе Башара ел Асада почели су у пролеће 2011. године у Дари, након инцидента у којем је неколико тинејџера ухапшено па мучено због исписивања револуционарних слогана на зиду школе. Немири су се врло брзо проширили на целу земљу, опозиција се временом наоружавала па су улични протести прерасли у грађански рат, који је у 2012. стигао и до Дамаска и Алепа. До лета 2015. у конфликту у Сирији страдало је преко 250.000 људи док је преко четири милиона напустило земљу, што чини један од најмасовнијих егзодуса народа у новијој историји. Огроман број њих поред Турске, Либана, Јордана, Ирака и Египта спас је потражио у Европи и земљама Европске уније, највише Немачкој. Чињеница је да овај сукоб има и верски елемент – са једне стране налазе се сунити, који чине већину становништва, док су са друге шиити, чијој секти алавита припада и Асад. Догађаји су временом прерасли границе Сирије, укључивши посредно и непосредно неке регионалне и светске силе. Иран, Ирак, Русија и Хезболах сврстали су се на страну Асадовог режима док су опозицију подржали Турска, Катар, Судијска Арабија, САД и ЕУ. Неколико покушаја Арапске лиге и Уједињених нација да се рат оконча завршили су се неуспехом, што се десило и са Женевским договором из 2014, који су постигли САД, Русија и УН као што је неуспешан био и Бечки преговарачки процес. Нови разговори под покровитељством Уједињених нација почели су у Женеви у фебруару 2016. и резултирали су примирјем које су, уз посредовање САД и Русије, пристале да поштују сиријске власти, опозиционе групе и Турска, а које је ступило на снагу 27. фебруара. Међутим, ни након тога нису потпуно заустављени ваздушни удари на положаје терориста на територији Сирије и спорадичне војне операције. Очекује се да ће преговори бити настављани у рундама до постизања коначног договора за прекид ватре.

⁸ Криза у Украјини почела је крајем 2013. године непосредно пред почетак имплементације Споразума о политичкој и економској сарадњи између те земље и ЕУ. Тадашњи председник Украјине Виктор Јанукович суспендовао је тај документ, опозиција је потом месецима одржавала протесте познате под именом „Евромајдан“, да би Јанукович био збачен са власти почетком 2014. Успостављање постреволуционарне владе изазвало је немире и негодовања у проруским, источним деловима Украјине. Русија је у марту 2014. анексирала Крим, чије се становништво на референдуму изјаснило за припајање Русији, док су потоњи немири у Доњецку, Луганску и Одеси прерасли у оружани сукоб између оних који подржавају постреволуционарну владу Украјине и оних који се сврставају на страну проруских снага. ЕУ је лета 2014. увела економске санкције Русији, које су крајем 2015, и поред негодовања појединих земаља, продужене за још шест месеци.

за решавање несугласица мирним путем. Догодило се, заправо, опозитно. Претњи је све више, ратови се и даље воде, оружани арсенали нису редуковани, напротив, тактичко-техничке перформансе додатно се унапређују, превентивни интервенционизам све је популарнији, док се чини да тероризам никад није био присутнији. Данашњица се очитује кроз централизовану хегемонију оних најјачих, њено кретање у великој мери контролишу међународне организације, она је полигон мултинационалних компанија и диригованог економског развоја, друштво је богато напетостима и војном експанзијом савеза и алијанси, свет је све обојенији нетрпељивошћу и растућом неједнакошћу.

Етјен Балибар [Etienne Valibar], стога, констатује да је глобализација без сумње доминантно мултидимензионална, јер су економско, политичко и културно поље простори којима се она равноправно распростире и чијим умрежавањем твори мамутско клупко њихове међузависности.⁹ Док смањивање разлика између разнородних делова света и подстицање њихове конективности, што је очигледан продукт културног глобализационог аспекта, имају углавном одијум позитивности, дотле се за политичко-економски домен глобализације, чије се поље деловања практично примећује у промоцији и скоку значаја Светске банке, Међународног монетарног фонда, Светске трговинске организације, НАТО и Европске уније, то не би могло рећи. Важно је истаћи, на шта указује и Балибар, да је могућност националних држава да, на до краја адекватан и примерен начин, одговоре економским светским кретањима сужена управо посредством утицаја економског домена глобализације, као што је то случај и са унутрашњим економским несугласицама и евидентираном социјалном неједнакошћу њених грађана, при чему су те исте државе, истовремено, било вољно, било невољно, укључене у компликован систем међузависног светског тржишта. „Глобализација руши, замагљује и маргинализује све раније критеријуме подјеле (политичке, идеолошке, националне, класне, расне, вјерске, војне и сл.) и потчињава их рационалном економском критеријуму, који, по природи ствари, води доминацији и моћи

⁹ Види: Балибар, Е: *Ми, грађани Европе*, Београдски круг, Београд, 2003.

оних који располажу мобилним капиталом, технологијом, знањем и информацијама.”¹⁰

Има теоретичара, које предводи Џозеф Стиглиц [Joseph E. Stiglitz], познати нобеловац и економиста који је поменуте међународне економске организације упознао изнутра, радећи за једну од њих – Светску банку – који увиђају све мане система у којем тренутно живимо, као и недостатке организација које тај систем одржавају, али који, истовремено, сматрају да није проблем у самом процесу глобализације већ у њеном току и начину на који је он усмераван. Јер, иако је познато да процес економске глобализације сам по себи заиста не погодује мање развијеним деловима света, истина је и то да су Међународни монетарни фонд, Светка банка и Светска трговинска организација учиниле све да се глобализација развије углавном према интересима развијених земаља или, чак, интересима само неких од њих појединачно, о чему Стиглиц и пише у својим књигама, чиме су свесно оштетиле оне најсиромашније. Међутим, он је, ипак, убеђен да је неопходна реформа коју заговара могућа: „Ја верујем да глобализација може бити преобликована тако да се њен потенцијал остварује за општу добит, а верујем и да међународне економске институције могу бити преобликоване на начине који ће помоћи остварењу тог циља. Али, да би се разумело како те институције треба да буду преобликоване, ми морамо боље да разумемо зашто су, и то тако бедно, подбациле.”¹¹

2.1. Природа глобализације

Контроверзност и парадоксалност, како унутрашња тако и у везама које су усмерене ка споља, универзализација, поопштавање, транснационализација и национални редукиционизам одреднице су које се могу довести у везу са глобализацијом. „Употреба именице глобализација започела је недавно. У академским круговима она свакако није била призната као значајан појам, упркос раширеној мада испрекиданој употреби пре тога, све до почетка или чак

¹⁰ Drašković, V: *Neki ekonomski aspekti značajni za razmatranje odnosa globalizacije i nacionalnog identiteta* u: Trkulja, J. (ur.), *Iskušenja globalizacije, globalizacija, evropeizacija i nacionalni identitet*, Skupština opštine Kikinda i Narodna biblioteka „Jovan Popović”, Kikinda, 2004: 251.

¹¹ Stiglic, E. Dž: *Protivurečnosti globalizacije*, SMB-x, Beograd, 2004: 226.

средине 1980-тих.”¹² Овај данас популаран термин почиње, дакле, све учесталије да се користи од краја осамдесетих година 20. века, али се та експанзија тада дешавала на штету његове термилошке прецизности и без детаљног сагледавања његове природе. Као и сваки нови идејни систем, глобализација је доживљавала периоде успона и падова, после којих је почела равноправно да се интегрише у већину академских дисциплина друштвене оријентације, поготово социологију, политикологију, комуникологију и културологију, са посебним истицањем значаја њеног етичког капацитета. Термилошки дискурс глобализације у самом зачетку био је епистемолошки и политиколошки неутралан, налазећи се између два поларитета – термина империјализам, који има негативну конотацију, и термина модернизација, која је асоцијативно позитивна. Међутим, захваљујући практичној примени теоријских поставки, при чему је то било посебно видљиво у сфери економије, глобализација је почела да поприма негативно значење, што се највећим делом односило на угрожавање националног, па и територијалног суверенитета, потирање локалне културе и уништавање животне околине.

„Глобализација је настанак сложене мреже међусобне повезаности, која значи да на наше животе све више утичу одлуке и догађаји који се одигравају далеко од нас. Њено основно обележје је, дакле, опадање значаја географске удаљености и територијалних граница, за разлику од националних држава.”¹³

Могло би се рећи и следеће: „Глобализација подразумева постојање разних облика повезивања, чвршћих или лабавијих видова интеграција и стварања регионалних, међународних и планетарних институција у области економије, финансија, политике, науке, културе, у војно одбрамбеној сфери – практично свим областима живота савременог света.”¹⁴

Свој поглед на тему нуди наравно и Стиглиц: „У основи, то је чвршћа интеграција земаља и народа света до које се долази огромним смањивањем

¹² Вулетић, В: *Глобализација – мит или стварност*, социолошка хрестоматија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003: 182.

¹³ Нејвуд, Е: *Politika*, Clio, Beograd, 2004: 268.

¹⁴ Мићовић, В: *Globalizacija ili nova imperija Pax Americana*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2005: 129.

трошкова транспорта и комуникација, као и рушењем вештачких баријера за проток робе, услуга, капитала, знања и (у мањој мери) људи преко граница.”¹⁵

Бавећи се тумачењем и својеврсном вивисекцијом савременог друштва у целини и сложеном, универзалистичком и мултивалентном природом глобализације, Улрих Бек¹⁶ је дошао до теоријског система по којем данас разликујемо три сродна и слична термина – *глобалитет*, *глобализам* и *глобализацију*.

Графикон 1, *Карактеристике појмова као што су глобалитет, глобализам и глобализација*

Глобалитет се може одредити као неповратно друштвено стање, односно једна од његових најважнијих модернистичких одлика. Овако окарактерисан, глобалитет се не односи на кретање, већ подразумева социолошку датост већ успостављених парадигми и релација, које наговештавају нови социјетет, чији развој није у овом тренутку могуће до крајњег исходишта претпоставити.

Будући да га диференцира од глобалитета, *глобализам* Бек уоквирује у домен неолибералних идеја, чији је циљ денунцијација и дезавуисање политичке акције и грађанских иницијатива, уз промоцију економских интереса и тржишних закона. Постављајући интерес на пиједестал као једино вредно политичко добро, глобализам путем снажног идеолошког дискурса брише границе између идеологија савремене левице и савремене деснице. У том смислу термин би могао да се односи у на означавање теоријски детерминисане

¹⁵ Stiglic, E. Dž: *Protivurečnosti globalizacije*, SMB-x, Beograd, 2004: 23.

¹⁶ Види: Павловић, В: *Друштвени покрети и промене*, Службени гласник, Београд, 2006.

тенденције контроле над светским ресурсима, привредом, политиком, културом и осталим деловима друштва.

Глобализација се, како Бек на крају објашњава, сматра политичко-економским процесом, којим се суверенитет националне државе и њена снага редефинишу, улога маргинализује и смисао релативизује.

Јирген Хабермас [Jürgen Habermas], уз поменути три Бекова појма, уводи четврти, назива га *глобализовање*, језгровито га тумачећи на следећи начин: „Он обележава растући обим интензивирања односа саобраћаја, комуникација и размене преко националних граница. Као што су у 19. веку железница, пароброд и телеграф згуснули и убрзали саобраћај добара и лица, као и размену информација, тако данас сателитска техника, авионски летови и дигиталне комуникације производе све шире и гушће мреже.”¹⁷

Ови рашчлањени појмови, који су у непосредној вези са централним термином глобализације, тендирају експликацији њеног снажног утицаја на формирање будуће судбине и опстанка националних држава и њихове суверености, настанак колективног идентитета, функционалност мултинационалне економске умрежености и дисперзивност друштвене неједнакости.

Четири додатна модела или приступа који се баве феноменом глобализације могу се детектовати приликом увида у савремене социолошке теоријске поставке:

1. *светско-системски приступ;*
2. *модел глобалног капитализма*
3. *социјални глобални модел;*
4. *модел глобалне културе.*¹⁸

Циљ прве идејне конструкције јесте успостављање дистинкције између земаља такозваног центра и периферије, коју детерминира њихов положај у координатном систему међународне поделе рада. Друга поставка на прво и најважније место смешта социјално-глобализирајућу структуру капитализма док је за трећу глобално друштво нуспродукт модерног доба, којег карактерише

¹⁷ Хабермас, Ј: *Постнационална констелација*, Откровење, Београд, 2002: 70.

¹⁸ Види: Вулетић, В: *Глобализација – мит или стварност*, социолошка хрестоматија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.

акцелеризована сцијентизација. Четврти модел глобализацију одређује као процес разградње идентитета у области културе, који прати изузетна, мада на први поглед невидљива, централизација масовних медија и осталих комуникационих канала.

„Мартин Елброу (1996.) даје изузетно свеобухватну и прецизну дефиницију, по којој глобализација подразумева:

1. Вршити глобализацију или бити предмет глобализације:
 - (a) у појединачним ситуацијама:
 - (i) путем активног ширења праксе, вредности, технологије и других људских производа у целом свету;
 - (ii) када глобални производи итд. имају све већи утицај на живот људи;
 - (iii) када свет представља фокус или основ у обликовању људских активности;
 - (iv) приликом све већих промена изазваних интеракцијом тих ситуација;
 - (b) при чему се такве ситуације схватају на начин да имају општи смисао;
 - (c) при чему се такве ситуације посматрају апстрактно.
2. Процес у коме се врши глобализација или је предмет глобализације у било којој појединачној или у свим ситуацијама под (1).
3. Историјску трансформацију коју чини скуп конкретних форми или ситуација под (1). (Albrow, 1996: 88)¹⁹

Дејвид Хелд [David Held] истиче да се могу разликовати следеће три различите школе мишљења када је реч о глобализацији:

1. *хиперглобализам*;
2. *скептицизам*;
3. *трансформационизам*.²⁰

Према заговорницима првог тумачења, током процеса који су саставни део савременог доба човек бива сурово трансформисан у субјект глобалног тржишта, који је завистан од децидних економских параметара на које јединка

¹⁹ Неш, К: *Савремена политичка социологија*, Службени гласник, Београд, 2006: 310.

²⁰ Види: Исто.

никако не може да утиче, скептици су на становишту да је замишљен концепт, који има за циљ прикривање међународне тржишне регионалне поделе на три одвојена и велика блока, уз постојање јаких националних влада, немогуће суштински реализовати у пракси, док трећи модерне токове виде као последицу истински прожимајућих промена целог друштва, чије ће консеквенце бити могуће уочити тек са дистанце од неколико десетина година.

Након свега истакнутог могли бисмо се упитати: *да ли је идеја глобализације, као мултивалентна теоријска структура, заправо наставак модернизације, па самим тим и развоја, или је реч о једној, у сржи репресивној, тоталитарној идеји контроле, или је она сасвим нов постмодернистичко-империјалистички конструкт, чија је теоријско-практична усмереност толико амбивалентна да је њене будуће токове готово немогуће са прецизношћу предвидети?*

2.2. Етика глобализације

Ако етику разумемо у свом општем значењу у чијем је центру морал и појмови као што су добро и исправно, сасвим је очигледна њена веза са феноменом глобализације: с једне стране, глобализација тежи универзалистичкој пракси која не може постојати без друштва и људских односа, док с друге, сама етика која увек подразумева Другог, комуницира у оквирима друштвености која је континуирано трансформишућа. Фридман [Thomas L. Friedman], пишући о глобализацији као „глобалном селу”, дефинише наведени феномен као интеграцију капитала, технологије и информација изнад нација²¹, док Стиглиц додаје још једну особину глобализације, а то је повезивање држава и људи у један, релативно јединствен систем односа.²² Глобализација је, видимо, процес утицаја на целокупну социјалну стварност која подразумева континуум промена на више нивоа, што укључује и етичко. У том смислу, неки аутори заступају став да се оштрица етичког мора усмерити ка глобалним проблемима који политичке елите морају сагледати ван контекста националних граница и уских интереса²³, док други негирају етичку позадину

²¹ Види: Friedman, L. T: *The Lexus and the Olive Tree*, Harper Collins, London, 1999.

²² Види: Stiglitz, J: *Globalization and Its Discontents*, Penguin, London, 2003.

²³ Види: Singer, P: *Jedan svijet - etika globalizacije*, IBIS Grafika, Zagreb, 2005.

глобализације, стављајући у први план њену економску филозофију која тежи искључиво бескомпромисном стицању профита и увећавању већ постојећег капитала до несхватљивих размера.²⁴ Данас више није могуће не расправљати о (не)етичким учинцима глобализације, јер је она присутна у сваком друштву и животу сваког појединца, без разлике. Чак и да глобализам тежи одређеним општим етичким нормама и принципима, неспорна је чињеница да свака имплементација светског политичког, идеолошког и/или економског система носи исте такве опште или глобалне ризике на различитим пољима стварности.

Познати хрватски социолог Анђелко Милардовић у тексту „Етика глобализације”²⁵ подсетио је да је Светски економски форум из Давоса још 2009. године је набројао „...36 глобалних ризика, од тога десет економских, девет геополитичких, осам еколошких, пет социјалних и три технолошка”, што детаљније можемо представити на следећи начин.²⁶

ЕКОНОМСКИ

1. Несталност цена хране
2. Скоковитост цена нафте и гаса
3. Значајан пад вредности долара
4. Успоравање кинеске економије (6 посто)
5. Фискална криза
6. Колапс цена имовине
7. Смањење броја запослених због глобализације (развијене земље)
8. Смањење броја запослених због глобализације (земље у развоју)
9. Регулаторни трошкови

²⁴ Поред Чомског [Noam Chomsky], који критикује доношење одлука у данашњим, готово приватизованим јавним институцијама, и Клајнове [Naomi Klein], која уводи термин „капитализам катастрофе”, постоји читав низ аутора који веома критички пишу о етици глобализације и корпоративног капитализма, али због ограничености простора, није их могуће све набројати. Занимљиво је да аналитички текстови почињу да се јављају већ почетком осамдесетих година 20. века, у којима можемо наћи мишљења која изражавају бојазан за будућност света у еколошком, етичком, па и економском смислу. За више информација видети: Attfield, R; *The Ethics of Environmental Concern*, Columbia University Press, New York, 1983; Chomski, N; *World Order and Its Rules, Excerpted from Chomsky's The New Military Humanism*, Common Courage, Washington, 1999; Klein, N: *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Picador, New York, 2008.

²⁵ Преузето са интернет сајта: <http://www.pcnen.com/portal/2009/02/05/etika-globalizacije/>, 22. 02. 2015.

²⁶ *Global Risks 2009 – A Global Risk Network Report*, World Economic Forum, Cologne/Geneva, 2009: 3.

10. Недовољна улагања у инфраструктуру

ГЕОПОЛИТИЧКИ

11. Међународни тероризам
12. Слом споразума о неширењу наоружања
13. Конфликт између САД и Ирана
14. Конфликт између САД и Северне Кореје
15. Нестабилност у Авганистану
16. Транснационална корупција и криминал
17. Конфликт Израела и Палестине
18. Насиље у Ираку
19. Глобална криза управљања

ЕКОЛОШКИ

20. Екстремне климатске промене
21. Суша и дезертификација
22. Губитак извора свеже воде
23. Природне катастрофе: циклони
24. Природне катастрофе: земљотреси
25. Природне катастрофе: поплаве ван приобалних области
26. Природне катастрофе: поплаве у приобалним областима
27. Загађење ваздуха
28. Губитак биодиверзитета

ДРУШТВЕНИ

29. Пандемије
30. Заразне болести
31. Хроничне болести
32. Одговорности режима
33. Миграције

ТЕХНОЛОШКИ

34. Потпуни слом информатичке инфраструктуре
35. Појава нанотехнолошког ризика

36. Крађа или губитак података

Сваки од наведених аспеката неминовно, током протока времена, доводи до неког типа дерегулације и шире друштвене деформације, чиме се ствара дијалектички однос; на једној страни настају глобалистички центри у којима се налазе полуге политичко-економске моћи, док су на другој земље и друштва глобалистичке периферије, које служе као подручја извора сировина, сиве економске спекулације и јефтине радне снаге. У тако есенцијално неправедним, а често и нелегитимним глобалним односима, етичка питања долазе у први план, јер растуће стопе сиромаштва и неједнакости, уз бујање верског фундаментализма (чак и у најразвијенијим земљама), нарушавање геополитичких односа моћи и миграције, национална и расна нетрпељивост погађају сваку културу, било на Западу било на Истоку. Тако неодржива глобална ситуација изискује и неки вид глобалног етичког одговора. Међутим, поставља се питање да ли је такав одговор могућ и да ли је могуће говорити о етици у оквирима овако описаног стања света? *Могло би се рећи да су политика и етика данас на потпуно различитим странама и да су фактори ризика исувише актуелни да би уопште било могуће говорити о етици у оквирима глобализације, јер стављање у први план материјалног благостања (које заправо за већину остаје недостижан сан), терора промоције конзумеризма (који је алтернатија привида економске сигурности), уз константну присутност индустрије забаве и медијске слике стварности која често производи друштвену напетост, све више личи на глобалну политичку намеру, без додирних тачака са моралом. Чињенично стање јесте да политичке елите не чине довољно да би се глобални фактори ризика смањили, што доводи до социјалних немира и политичког бунта, док се неједнакост и сиромаштво временом само продубљују. На светском нивоу подаци су поражавајући:*

- ✓ 1,4 милијарде људи из земаља у развоју живи са 1,25 америчких долара дневно или мање;
- ✓ Преко 800 милиона људи, или сваки девети становник наше планете, нема довољно хране;
- ✓ Свако треће дете у субсахарској области умире од недостатка хране;
- ✓ Сваких десет секунди једно дете умире због глади или болести;
- ✓ 22.000 деце умире сваки дан због сиромаштва;

- ✓ 1,7 милијарде људи погађа недостатак извора воде;
- ✓ Више од 2 милијарде људи пати од болести које се преносе водом.²⁷

Овакве и сличне информације можемо наћи свуда, али се ситуација у свету не поправља, напротив. Нови оружани сукоби, поготову на афричком континенту, распламсавају се, погоршавајући ионако тешке животе тамошњег становништва.

Када поставимо питање о етичкој кризи и социјалној неједнакости у Европи, подаци говоре сами за себе:

- Више од 120 милиона становника Европске уније можемо сматрати сиромашнима;
- 9 посто Европљана нема основне услове за живот – белу технику, телефон, грејна тела и слично;
- 10 посто Европљана живе у домаћинствима у којима ниједан члан нема сталан посао;
- 12 посто жена више него мушкараца живи у сиромаштву у земљама Европске уније;
- Иако се од 2012. године осећа побољшање на пољу запослености у земљама Европске уније, проценти незапослености, посебно младих су веома високи: Грчка 25,7 посто, Шпанија 24 посто, Кипар 16,8 посто, Хрватска 16,6 посто итд.
- Европске државе настале на просторима бивше Југославије имају највишу стопу незапослености: Босна и Херцеговина 44,1 посто, а самопроглашена република Косово чак 44,5 посто, што значи да вишу стопу запослености имају државе као што су Хаити, Маршалска Острва или Авганистан.²⁸

Статистика коју износимо само је мали део дубоко поремећених економских односа који владају Европом и говоре у прилог чињеници да се социјалне, а затим и културно-образовне разлике све видљивије, јер постоји и

²⁷ Преузето са интернет сајта: <http://thp.org/knowledge-center/know-your-world-facts-about-hunger-poverty/>, 02. 02. 2015.

²⁸ Преузето са интернет сајтова: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751;>
[http://www.statista.com/statistics/268830/unemployment-rate-in-eu-countries/;](http://www.statista.com/statistics/268830/unemployment-rate-in-eu-countries/)
<http://www.statista.com/statistics/264656/countries-with-the-highest-unemployment-rate/>, 03. 02. 2015.

даље огроман јаз у стандардима на нивоу државних управа и администрације, националних дуговања и личних доходака, технологизацији радних процеса и права запослених у самој Европској унији, а камоли међу свим земљама европског континента.

Проблем односа између етике и глобализације може се разумети и као једна од главних тачака из које посматрамо проблем друштвене неједнакости. Наиме, друштвено-моралне вредности зависе од великог броја чинилаца: порекла, традиције, религије, образовања, васпитања, друштвено владајућих кодекса, погледа на свет, изграђених појмова одговорности итд. Када се изађе из оквира индивидуалних етичких перформанси и погледа ка глобалној слици стварности, може се увидети да сви до сада наведени ризици и потенцијалне кризе, колико год наизглед тематски биле удаљене, за резултанту имају стварање друштвене неједнакости и социјалне угрожености. Чомски указује на један, у суштинском смислу, неетичан али веома распрострањен принцип, који је већ постао карактеристика по којој се савремено неолиберално друштво препознаје, а по којем у конкурентском светском финансијском окружењу трагање за профитом усмерава велике корпорације да своје погоне измештају прво у земље источне Европе, па потом и на друге континенте (Јужна Америка, Азија) јер своје запослене у тим регионима могу да плаћају далеко мање него оне које би ангажовали код куће, што ће у наставку рада бити дубље образложено. Етика глобализације и друштвена неједнакост су, дакле, у најближој вези, јер што се проблеми изазвани глобализацијом буду све више актуелизовали, активираће се и механизми различитих типова и нивоа неједнакости. Глад, пандемије, пораст криминалитета или неки други проблеми, довешће до истог закључка: све док се глобални политички систем базира на профиту, а не на свеколиком просперитету људи и природе, чији је економски моменат само један део, дотле о етици глобализације не може бити речи. Може бити добрих жеља, пројеката и иницијатива, али не и света који ће довести себе до благостања. Намеће се и дилема – да ли је хуманизација глобализације уопште могућа у ери у којој технологија, хиперпродукција, тржишна утакмица и неколицина финансијских могула одређују правила?

2.3. Технолојизација као императив глобализације

Од већ поменутих и преломних осамдесетих година 20. века долази до рапидне акцелерације информатичке технологије која веома брзо преузима и преусмерава свет рада, означавајући почетак постиндустријског, односно информатичког друштва, чије ширење се односи на *информатизацију*, *технизацију* и *технолојизацију* читавог културно-економског простора. Неизбежно, међузависност рада, финансијско-фискалних политика и научно-технолошког развоја доводи до савремених економских платформи које, обједињено, можемо назвати *новом економијом*, у чијем инструменталном центру налазимо интернет, што наглашава и Богдан Илић: „Интернет је кључна инфраструктура која омогућава настанак и развој 'нове економије'. Он путем низа нових пословних операција, као што је на пример електронско пословање (*e-business* или *e-commerce*), а посебно путем три подручја односа: однос фирма – фирма; фирма – купац и фирма – послодавац, ствара нове, повољније услове пословања, не само локалног, него и глобалног (светског) значаја.”²⁹ Тржишна конкурентност добија сасвим нови смисао, ослањајући се на континуирано андрагошко образовање и усавршавање постојећих вештина, брзу и сталну комуникацију и превазилажење администрације: „У условима 'нове економије' мења се начин функционисања привреде под утицајем информатичке технологије. Долази до промене у организацији производње (мрежна организација као кооперација без надређених и подређених), мења се значај и улога фактора производње (доминација нематеријалних у односу на материјалне факторе производње, информација заснована на знању и инвентивности постаје најзначајнији фактор производње, мења се структура произведене вредности (доминација опредмећеног над живим радом), мења се начин расподеле, размене и потрошње (дигитална економија). Производња се роботизује, постаје флексибилна, прилагодљива купцу и сл.”³⁰ Све наведено доводи до логичног закључка да „нова економија” јесте, заправо, „глобална економија”, чија су правила свеprisутна и далеко општија него било када у историји. „Нова економија” се несметано развија у најразличитијим културним и националним

²⁹ Илић, Б: *Перспективе развоја земаља у транзицији*, Економски анали, Бр. 165, април – јун, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2005: 187.

³⁰ Исто, стр. 188 – 189.

контекстима, а њена произведена организациона филозофија обезбеђује јој универзалну присутност на свим деловима планете.

Многи економски теоретичари савремену економију данас често изједначавају са успоном привреде Сједињених Америчких Држава коцем осамдесетих а поготово почетком деведесетих година прошлог века, налазећи у тој чињеници позитивне или негативне аспекте, у складу са сопственим убеђењима. Европска комисија износи своје виђење наведеног проблема: „У тренутној расправи о 'новој економији', пажња је примарно била усмерена на информационе и комуникацијске технологије (ИКТ). Оне имају способност да похране, обраде и пренесу информацију. Њихова повећана употреба у пословном процесу доприноси нижим производним и трансакционим трошковима, генеришући раст продуктивности.”³¹ Поред наведених особина, „нову економију” карактеришу и континуиран раст БДП-а, постепено смањење незапослености, сузбијање инфлаторних удара и уједначавање тржишта,³² док теоретичари као Колодко [Grzegorz Witold Kolodko] и Гордон [Robert James Gordon] износе тезу да „нова економија” не постоји, већ да су измењене технологија производње, брзина транспорта и дистрибуција производа.³³ Наведена аутори наглашавају карактеристике „нове економије” које је сумирао шпански социолог Мануел Кастелс [Manuel Castells]: „... пораст продуктивности заснован на иновацијама, ... конкурентност ... присутна у целокупном глобалном окружењу, ... перформансе нове економије су засноване на новој организационој форми...”³⁴ коју препознајемо као мрежу (*web*), односно као умрежавање. Оно је флексибилно и мобилно, а могућности преношења знања и информација су, практично, безграничне. Стога, могло би се сумирати да информатичко доба јесте доба знања, информација и комуникације које служе перманентном друштвено-економском напретку. Ова изведена дефиниција јесте теоријски оквир, али и социјални праксис, јер нам конкретне националне економије које имају велике проблеме и перманентно урушавање поверења грађана у

³¹ *European Commission, European Economy: Prospects and policy challenges for the EU economy, The EU Economic Review, No 71, 2000: 17.*

³² Сведоци смо управо обрнуте ситуације, од 2008. године видимо на делу економску кризу енормних размера која је велики број грађана Сједињених Америчких Држава и Европске уније погодила управо тамо где су идеолози „нове економије” предвидели сигуран раст и свеколики просперитет.

³³ Види: Марковић, Ж. Д; Илић, Б. Б; Комазец, С; Ристић, Л. Ж; Радовановић Д. Д: *Глобална економија и геофинансије*, ЕтноСтил, Београд, 2011.

³⁴ Исто, стр. 93.

политичке институције, дају сасвим другачију слику европске и светске стварности. Финансијска криза, која је почела 2007. у САД, удружила се са кризом државних дугова појединих европских земаља па је током 2012. и 2013. године забележена рекордна незапосленост – скоро 20 милиона грађана Европске уније било је без посла. Тренутна политичка напетост између западног (САД и ЕУ) и источног блока (Руске Федерације), која је почела од већ објашњених проблема у Украјини и Сирији, а коју додатно компликује борба против Исламске државе³⁵, добила је и своје економско лице.

Битно је рећи и то да постојеће теорије помало насилно из економских формула избацују и даље изузетно важну индустријску производњу која, колико год била дигитализована и роботизована, остаје и даље оно што изворно и јесте – индустрија, чији су елементи измењени, али чија је природа релативно иста. Како год посматрали савремену привреду и финансије, сведоци смо да нове економске теорије означавају „нову економију” као глобални феномен који обухвата редефинисан приступ компанијама, потрошачима и тржишту, које се посматра као опште, односно, као глобално, где услуге долазе у жижу интересовања, а мултинационалност капитала дефинише макростратешке и геофинансијске односе. Крупни капитал и политика, тако, бивају на истој страни, тежећи светском утицају на поједине националне економије и државне институције, укидајући границе и нивелишући потребе појединаца и друштава. Закључак нам се сам намеће: један од основних услова за појављивање и развој

³⁵ Срж групације цихадиста, која себе назива Исламска држава Ирака и Леванта, односно Исламска држава Ирака и Сирије, чине вахабистички екстремисти који су настали на основама Ал Каде у Ираку а који су искористили кризу у региону Блиског истока. Исламску државу Ирака прогласили су 2006, да би 2011. почели да се шире и на Сирију након отпочињања сукоба унутар те државе, чиме је на њеној територији дошло, заправо, до „рата унутар грађанског рата”, будући да су се фундаменталисти Исламске државе сукобљавали и још се сукобљавају и са снагама Башара ел Асада и са опозиционим побуњеницима. Практикујући доктрину сунитског ислама ова милитантна групација прогласила је лета 2014. калифат, чија се војна, политичка и религиозна контрола простире над свим муслиманима широм света. До средине 2015. припадници Исламске државе заузели су значајан део територија у Ираку и Сирији, уз мање делове Либана, Авганистана и северне Африке, где су истовремено наметнули шеријатски закон. Осим бројних покоља локалног становништва и уништавања вредних културних споменика под заштитом Унеска, чланови Исламске државе постали су познати по екстремној суровости и бруталности – погубљења и обезглављења заробљеника, углавном држављана САД и других земаља Европе, објављивали су на интернету. Уједињене нације прогласиле су их терористичком организацијом. Лета 2014. коалиција коју предводи САД а коју чини 14 земаља, започеле је ваздушне војне ударе на снаге Исламске државе, док је Русија, на позив Ел Асада, у јесен 2015. такође започела своју интервенцију, усмерену против положаја ове екстремне групације.

глобализације јесте технологодзација у свим сферама друштвеног живота.³⁶ Не би требало пренебрегнути још једну чињеницу – широка примена технолошких иновација и нових решења која се непрестано појављују како би се побољшао процес производње утрли су пут парадигми раста, мишљењу по којем је прогрес једино могућ на слободном глобалном тржишту будући да би било каква реална ограничења кочила његову стваралачку моћ. Испоставља се да је то и такво тржиште постало само себи ограничење, о чему ће бити речи када на ред дође анализа најновије светске економске кризе и свих последица које ће она имати по светску економију и друштво.

2.4. Глобални економски односи

„Упркос бројних публикација на тему глобализације, ниједан свеобухватан теоријски концепт до сада не описује економске и социјалне промене које су трансформисале свет после седамдесетих година прошлог века, посебно од састанка водећих политичара Запада у дворцу Рамбује у новембру 1975. У 'Декларацији из Рамбујеа' идеја економске глобализације први пут је истакнута као веома значајна."³⁷ „Укратко, глобализација је тржишно – подстакнут а не политички – вођен процес."³⁸

Интернационализација, која се објашњава као појачана активност у области економије ван националних граница и која се може, у зависности од успостављених параметара, поделити на одређене степене, често се доводи у везу са економском глобализацијом. У том смислу, ова врста глобализације, која се простире кроз многе области, може схватити као продубљена интернационализација јер обухвата политичку, функционалну и финансијску интеграцију разнородних друштава и њихових економија. О томе колики су донети економске глобализације говоре и поља која покрива: индустријско ширење изван граница националних држава; организационо-производне иновације и промене, робни транспорт без лимитизације; миграцију становништва способног за радни ангажман; расутоост финансијског тржишта.

³⁶ О специфичном погледу на кризу савременог капитализма погледати: Klein, N: *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Picador, New York, 2008.

³⁷ Ilmberger, F; Robinson, A: *Globalisation*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2002: 90.

³⁸ Вулетић, В: *Глобализација – мит или стварност*, социолошка хрестоматија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003: 160.

Беспоговорна логика капитала, којом се утиче на међународно економско поље деловања, при чему је основно мерило управљања неравноправна расподела моћи, чини срж глобализације у домену економије. Та и таква логика, чија је особина суровост а центар слободно тржиште, полако али сигурно раствара тешко успостављене социјалне односе, па теоретичари са правом очекују одређену врсту политичке реакције друштва, управљене насупрот објашњеним тенденцијама. Уколико се глобализација лаички посматра као процес наметања неолибералног система економије, она не може имати позитиван одјек у друштву које би требало да уједини у заједницу без тензија и сукоба, а које се уместо тога суочава са крахом социјалне сигурности. Оваква визија глобалног економског устројства негује образац који је некохерентан са неопходним предусловима друштвене одрживости и чија је неолиберална агресивност дестимулишућа.

Поред постиндустријализације и технолошког развоја, економска глобализација подстиче и јачање, већ истакнуте, слободне и неусловљене трговине, чији су врховни постулати куповина и потрошачко друштво, уз незаобилазну тржишну ефикасност којој се тежи. Неколико је кључних начела овакве врсте трговине: „1. конкуренција подстиче иновације, подиже продуктивност и снижава цене; 2. подела рада дозвољава уско стручно усавршавање (специјализацију), које подиже продуктивност и снижава цене; 3. што је већа јединица производње, то је већа подела рада и већа специјализација, што доноси веће користи.”³⁹ Истина је да је пораст овог типа слободне размене омогућио, са једне стране, многим државама да остваре привредни развој и раст који је пре успостављања глобалних економских токова био незамислив, док су бројне земље у развоју успеле захваљујући иностраној помоћи да унапреде секторе образовања, привреде, пољопривреде. Међутим, са друге стране, исти тај систем оформио је глобално тржиште, на којем је утакмица беспштедна и на којем су правила која диктирају велике компаније полако почела да се формулишу искључиво сходно интересима најјачих, што донекле обесмишљава све малопре поменуте позитивне последице глобализације а чиме се круг савршено затвара. Уколико глобализацију разумемо управо као идеологију тржишта, њене полуге развоја могу се детектовати у већ поменутим

³⁹ Мандер, Ц; Голдсмит, Е: *Глобализација*, Клио, Београд, 2003: 224.

Међународном монетарном фонду, Светској банци, Светској трговинској организацији⁴⁰ или групацији коју чине најразвијеније земље света, које делегирајући основне економско-политичке постулате овог идејног система, диктирају брзину и снагу експанзије глобалних економских токова углавном на штету оних најугроженијих слојева бројних друштава.

Интернационални карактер производње и финансијских трансакција упућују на још једног неизоставног актера – мултинационалне корпорације. Ови хибридлизовани производно-менаџерски конгломерати један су од круцијалнијих инструмената глобализације, пошто у сарадњи са државним руководствомима и њиховим саветницима у домену економије и финансија самоиницијативно одређују путеве светског економског развоја, зарад испуњавања циљева који нису ни у каквој вези са грађанима тих држава, од којих се очекује да их прихвате без претходне демократске процедуре евалуације и усвајања. Лична експанзија и долазак до профита управљачких одбора, до којих се стиже апсолутним подржавањем друштва заснованог на потрошњи, робном контролом, монополом над њом и злоупотребом технологије, резултира штетом коју трпе савремени друштвено-еколошки параметри. Кооперација између корпорација и политичких естаблишмената, које је донедавно била новина, сада је уздигнуто на један ниво изнад почетног и политичка економија овим се детаљније бави. Наиме, компликовано усаглашавање и доследно спровођење зацртане агенде глобалних финансијских токова, дистрибуције и производње сировина и роба, регулисања потрошње, доступности образовања и дерегулације радних места остварују се својеврсним преклапањем људи који се налазе на челним позицијама, како у великим корпорацијама, тако и у државним институцијама. Неке од земаља и њихових лидера успели су да се одупру, али је велики број њих свој суверенитет предао корпорацијама, посебно када је у

⁴⁰ У свом делу „Противуречности глобализације” Стиглиц даје детаљан преглед настанка, развоја и експанзије све три поменуте институције, са нагласком на ММФ и Светску банку, доводећи у везу контекст времена у којем су настале, доба у којем су се развијале и тренутак у којем су преузеле контролу над савременим економским токовима. Аутор подсећа на осамдесете године прошлог века када је, према његовом мишљењу, дошло до најдраматичније промене унутар тих институција након што су Роналд Реган у САД и Маргарет Тачер у Уједињеном Краљевству почели агресивно да заговарају идеологију слободног тржишта. ММФ и Светска банка су од институција задужених за очување глобалне економске стабилности постале канали кроз које је овај систем наметан сиромашним земљама. Светску трговинску организацију Стиглиц одваја од ММФ-а и Светске банке, образлажући то чињеницом да она не успоставља правила већ омогућава простор за преговоре и оживљавање договора у пракси.

питању доношење одлука о томе где ће се налазити производни погони, административни центри и слично. „Тако су успостављени нови облици колективног одлучивања и нови облици мултинационалне политике који обухватају државе, међувладине организације и цијели низ скупина за притисак.”⁴¹ Иако је реч о демократски недозвољеној и етнички нелегитимној спрези капитала и политике, овај вид функционисања још увек није могуће ефикасно санкционисати јер се у рукама ширег грађанства не налазе за то потребне полуге деловања.

Тржиште радне снаге такође је једно од домена утицаја глобализације на пољу економије. Како би се што ефикасније избориле са конкуренцијом која је на отвореном тржишту све бројнија, велике компаније производне погоне селе у удаљена подручја где сам процес доласка до производа мање кошта, што резултира великим индустријским миграцијама у неслућеним размерама. Беспштедна експлоатација радне снаге, понекад чак и малолетних особа, саставни је део филозофије која се базира на искључивој акумулацији капитала, како би се достигао успех који превазилази досадашње нивое зараде. У таквим околностима капитал се шири а становништво, које је постало пуко средство за остваривање веће зараде, пати – оно домаће остаје без посла и постаје све сиромашније док оно ангажовано у неком од поменутих региона бива изабљивано, не постајући овим мање сиромашно.⁴² Иако је о овим процесима говорено као о додатној индустријализацији држава такозваног трећег света, која би требало да њима иде у прилог тако што би доласком страних инвеститора подстакла развој њихових локалних економија, омогућила отварање нових радних места и тиме отворила пут смањењу постојећих социјалних невоља, десило се супротно. Јаз између малобројних богатих и многобројних сиромашних временом постаје све већи, што иначе нестабилна друштва у земљама трећег света чини још нестабилнијим. Та нестабилност на пољу социјалне кохезије само усложњава ову компликовану једначину – да би економски систем једног подручја или земље могао да функционише у правцу

⁴¹ Čakardić, A: *Minimalna država i neoliberalne strategije kapitalizma* u: Veselinović, A; Jadžić, M; Maljković, D. (ur.), *Kriza, odgovori, levica: prikaz za jedan kritički diskurs*, Roza Lixemburg Stiftung, Beograd, 2013: 166.

⁴² Види: Čomski, N: *Profit iznad ljudi, Neoliberalizam i globalni poredak*, Svetovi, Novi Sad, 1999.

развоја потребно је да друштвено окружење на том простору буде пријатељско како би се привукли они који су вољни да инвестирају.

Становиште по којем глобализовање свеукупне економије, путем утицаја на делатност националних држава, утиче и на руковођење националним економијама данас је очигледније него икад. У том смислу требало би поменути и термин *економски национализам*, који је, заправо, друго име за државни интервенционизам, односно *повремену примораност земаља да активирају системе локалне, државне заштите, огледане у инсистирању на аутономним одлукама у важним гранама и царинску протекцију појединачних домаћих производа или циљаних производних група*. Одбрана сопствених економских интереса постаје, тако, директно супротстављена кровној поставци глобализације. И у овом случају страдале су земље у развоју и већ неколико пута помињан трећи свет. Богати Запад имао је двоструке аршине – оно што је себи дозвољавао није дозвољавао другоме, а поље на којем се то најбоље види јесу трговинске баријере пољопривредних производа. Јер, према регулативи која је била наметнута, сиромашне земље биле су принуђене да укину своја трговинска ограничења али су их богате земље задржале, чиме су државе на слабије развијеном спектру практично биле онемогућене да извозе своје производе. И не само то – развијени Запад наставио је са политиком несметаних субвенција на пољу индустрије и пољопривреде, што је истовремено било ограничено или забрањено сиромашном Истоку а што је довело до њихове смањене конкурентности.

Погубно деловање економске глобализације на екосистем планете очигледно је, састанци о климатским променама под окриљем Уједињених нација све су чешћи док су њихова упозорења све озбиљнија. Како одржати висок ниво економског раста а да већ прилично угрожена одрживост природних токова које нештедимце користимо не колабира? Пре четрдесетак и више година, када је ситуација била далеко боља и када се није могло ни претпоставити садашње стање, пошто су глобализациони токови били још увек у домену предвиђања, трагањем за решењима која су у вези са овим питањем бавио се Римски клуб. Дилеме су биле: да ли би требало поставити границе раста и које би оне биле, да ли би било упутно прво ограничити, а затим и забранити производњу штетних сировина и горива, посебно фосилног, и до које

би мере требало увести нове моделе одлагања и рециклирања отпадних материја? Чак и тада одговор је био јединствен и једноставан, и гласио је – да. Докази су се појављивали и тада, данас их је само још више: зелених површина све је мање, земљиште се све више уништава, биљне и животињске врсте трујемо и оне одумиру, озонски омотач има све веће рупе, покривеност полова ледом мења се из године у годину, нивои мора и океана расту, природне катастрофе и екстремни временски услови све су учесталији. У земљама трећег света све ово још је очигледније. Расположиви извори енергије и сировина на планети нису вечни, али трка за зарадом то не препознаје као проблем. Научници и истраживачи моле да се томе посвети већа пажња како би се успоставила крхка равнотежа и хуманизација система у којем живимо. „У развојном планирању требало би усвојити принципе еколошки одрживог развоја: свести на најмању меру употребу необновљивих ресурса; развити употребу алтернативних обновљивих ресурса; створити технологију, обичаје и производе који су трајни и сигурни и задовољавају стварне потребе.“⁴³

Међутим, економска кретања данашњице, иако су за нас судбоносна, нису у потпуности оригинална, јер би се унеколико могла упоредити са онима која су се дешавала током турбулентних тридесетих година 20. века, када је на сцени била огромна незапосленост да би, потом, прво изронио национализам па онда се појавио и фашизам, као вид његове екстремизације, чије је буђење довело до Другог светског рата уместо до жељеног економског развоја, а што је детаљно анализирао Карл Полањи [Karl Polanyi].⁴⁴

2.5. Глобално тржиште и његови модели

Да бисмо на компетентан начин расправљали о проблему глобалног тржишта, једног од кључних елемената глобалних економских односа, и његових основних модела, требало би се подсетити на то шта је *тржиште*? Најопштија дефиниција би гласила да је *тржиште актуелно место где су снаге понуде и потражње у интеракцији са трговином робама и услугама*. Тржиште подразумева механизме за одређивање цена, информације у вези одређених роба

⁴³ Мандер, Ц; Голдсмит, Е: *Глобализација*, Клио, Београд, 2003: 78.

⁴⁴ Види: Вулетић, В: *Глобализација – мит или стварност*, социолошка хрестоматија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.

и услуга, олакшавање различитих типова трансакција и равномерност дистрибуције.⁴⁵ Рекли бисмо да основна функција тржишта јесте повезивање производње и потрошње, са јасно утврђеним правним оквирима заштите, а глобално тржиште представља тежњу за јединственошћу и релативном унификацијом на светском нивоу, што није у потпуности могуће, али у блиској будућности јесте извесно.

Од првих рудиментарних тржишта, преко оних у оквирима градова-држава, затим оних омеђених државним границама и оног ван државних граница, свет је стигао до модела глобалног тржишта, чија правила одређује узак круг кључних играча – неколико међународних организација, најбогатијих држава и великих корпорација, банака и инвестиционих фондова.

Ако бисмо се теоријски осврнули на проблем модела глобалног тржишта рекли бисмо да постоје четири основна модела, а то су *чиста конкурентност*, *олигопол*, *монополистичка конкурентност* и *монопол*:

Графикон 2, Четири модела глобалног тржишта

Чиста конкурентност подразумева више произвођача са истим производом, стандардизоване производе, одсуство правних, технолошких или финансијских препрека у вези са пласирањем производа, слободно формирање цена и еластичну потражњу.

Монополистичка конкурентност инволвира велики број фирми, али не као у претходном моделу, недовољан број истих производа, диференцијацију

⁴⁵ Преузето са интернет сајта: <http://www.businessdictionary.com/definition/market.html>, 20. 10. 2015.

производа на бази маркетинга и дизајна, а не квалитета, фокусираност на брендове, а не на потребе тржишта, флуидност корпорација без базичне конкуренције, ограничену контролу цена.

Олигопол јесте укљученост ограниченог броја предузећа која врше значајан или одлучујући утицај на индустријску производњу, производња или стандардизованих или диференцираних производа, изражен ривалитет међу корпорацијама, корпоративна контрола цена, недовољно транспарентна конкурентност.

Монопол фаворизује једну корпорацију без конкуренције, један производ, затвореност тржишта, инструментализацију индустрије од стране политичких фактора, потпуну контролу цена.⁴⁶

Посматрајући ближу историју, када је настанак глобалног тржишта у питању, „... крајем осамдесетих 'дерегулација' и компјутеризација резултирала је елиминацијом најзначајнијих географских баријера свих врста финансијских активности.”⁴⁷ Примери Јапана и касније Индонезије маркантне су тачке почетака глобалног тржишта: брз пласман роба из Азије ка Европи и Сједињеним Америчким Државама, оснивање и развој транснационалних корпорација, раст значаја берзанских спекулација и слично, утицали су и на макрополитичке и геостратешке парадигме које тек данас можемо сагледати у реалном обиму.

Становиште по којем је слободна трговина на тржишту најбоља за све, а које су заступале најбогатије земље света, међународне организације и компаније, показало се у пракси као нетачно. Израз који су медији оберучке дочекали а који све то обједињује употребио је пре извесног времена Џорџ Сорос, познати амерички милијардер, да би га потом користили и страни и наши економисти – реч је о такозваном тржишном фундаментализму⁴⁸, чији су основни прерогативи постојање готово саморегулишућег тржишног система и готово идеолошки укорењено укидање било какве врсте његове контроле а чија

⁴⁶ Преузето са инернет сајта: <http://www.businessdictionary.com/definition/market-structure.html>, 26. 09. 2015.

⁴⁷ Leys, C: *Market Driven Politics: Neoliberal Democracy and the Public Interest*, Verso, London – New York, 2003: 14.

⁴⁸ Види: Маџар, Љ; Ковачевић, М; *Политичке институције, политички актери и економске перформансе: случај Србије*, Алфа универзитет, 2013.

се суштина може наћи у Вашингтонском консензусу и усмерењу ка дерегулацији, приватизацији, либерализацији и независности централних банака, чија је улога сведена искључиво на контролу инфлације. Управо се тој наметнутој тржишној идеологији највише и противе озбиљни критичари глобализације на пољу економије, сматрајући такав једнострано инсталиран систем и неодрживим и неправедним на дуже стазе.

Да већина тржишних модела и даље у себи крије крипто-економске тенденције најбоље се видело на подручју САД и Европе током већ поменутих, најновије велике економске кризе, која је показала да разобручена тржишна утакмица чак ни у развијеним државама није одржива онаква каква је деценијама пропагирана, што ће у наредном поглављу бити детаљније анализирано. Снаге глобалног тржишта гурале су у одређеном конкуритивном правцу практично све националне економије које нису могле у свим сегментима да прате корак, што данас најбоље уочавамо на примеру Европске уније: док Немачка предводи економски развој Европе, дотле Шпанија, Португалија, Италија и Грчка бележе рекордне стопе незапослености и економског дефицита, чиме се убрзава процес фрагментације неолибералне Европе и поларизације унутар ње. Потоњи повратак извесне дозе државног интервенционизма у САД довео је у питање концепт слободног тржишта – систем који је, иронично, управо ова земља беспоговорно заговарала. Ако томе додамо и развој Кине, па и Индије, јасно је да ће глобална економија и тржишта морати да претрпе одређене промене у будућности.

2.6. Слом глобалног капитализма

„Криза представља израз (производ) недовољне способности система да се, унутар датог институционалног оквира и механизма саморегулације и контроле, на задовољавајући начин адаптира и трансформише, сагласно унутрашњим и спољним императивима за променама.”⁴⁹ Током свог развоја друштвено-економска формација коју познајемо као *капитализам* имала је, као и свака пре ње, периоде својих успона али и падова. Историјски посматрано, о чему пише Павловић, могло би се говорити о следећим кризама овог система,

⁴⁹ Stojiljković, Z: *Politička sociologija*, skripta, Fakultet Političkih nauka u Podgorici, Podgorica, 2015: 117.

почев од средине 17. века и времена када се термин капиталиста, који је означавао власника капитала, први пут појавио у употреби, па до последњих деценија 20. века: прва о којој се говори као о озбиљној збила се 1620. у Холандији, када је због вртоглавог пораста и накнадног пада цене лала крахирало тржиште овим производом; друга датира из 1720. године, када су цене акција британских и француских трговачких компанија „Јужно море” и „Мисисипи” прво нагло порасле, па потом нагло пале; наредна се догодила током 1848, када је у Европи због несташице хране и индустријског пада дошло до великих немира, који су потпомогли потоње револуције.⁵⁰ Од момента када је тај систем почео да функционише на светском нивоу, па до почетка новог миленијума, могле су се детектовати две преломне тачке краха: велика економска криза тридесетих, када је 1929. дошло до слома америчке берзе на Волстриту, и две мање, које су се десиле седамдесетих година, када је 1974. дошло до прве појаве проблема у нафтном сектору а 1979. и до друге, након којих у сфери јавне економске политике почињу да се примењују, како их Павловић наводи – „реганомика” (по тадашњем председнику САД Роналду Регану) и „тачеризам” (по премијерки Велике Британије Маргарет Тачер). Након постепеног процеса сламања социјализма у источноевропским земљама, који је уследио после 1989, либерални капитализам добио је додатно на снази, ширећи свој утицај и на регион који му је био до тада недоступан. Слом савременог капитализма, заснованог на неолибералној доктрини слободног тржишта, који је почео средином 2007. године да би се захуктао 2008, представља трећи преломан моменат, који одликују две специфичности. Наиме, текао је на два повезана колосека – први се тичао краха инвестиционог банкарства, који је почео у Сједињеним Америчким Државама, док је други подразумевао кризу јавног дуга, односно европску дужничку кризу, која је прво захватила земље европске периферије да би се на крају, више или мање, прелила и на све земље еврозоне, угрожавајући потенцијално и наставак ЕУ интеграција. Уједињени чине највећу рецесију коју је свет до сада видео – милиони људи у последњих осам година остали су без посла, места за становање, средстава за живот... Сада се већ са сигурношћу може рећи да је реч о последицама чији се

⁵⁰ Види: Pavlović, V: *Ekonomska kriza i kriza demokratije* u: Orlović, S. (ur.), *Socijalna demokratija u Evropi i koncept „Dobrog društva”*, Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, (u štampi).

узрок може наћи у очитој немогућности тржишта да се саморегулише, преоптерећености иновацијама на пољу финансија, необузданим финансијским спекулацијама и све већем притиску који су привреде многих држава осећала под утицајем све убрзанијег темпа глобализације. „Корени актуелне кризе као и оне из тридесетих година прошлог столећа налазе се у тријумфу (нео)либералног капитализма, то јест економског дарвинизма као права јачег, моћнијег, егоистичнијег и похлепнијег.”⁵¹ Свет се тако, мада не први пут, нашао располућен између две доктрине – *неолибералне*⁵², која заговара апсолутну слободу тржишта, без икакве или скоро никакве интервенције државе, а која је била последњих неколико деценија најпопуларнија управо у САД, Великој Британији и Западној Европи и коју су многи називали термином који смо већ поменули – тржишним фундаментализмом – и оне *кејнзијанске*⁵³, која држи да је неопходно да између државе и тржишта постоји одређени еквилибријум и да држава мора, у извесној мери, да контролише тржиште. А могло би се рећи и следеће:

⁵¹ Душанић, Ј: *У загрљају неолибералне хоботнице – Колумне и коментари (2010-2012)*, Институт за економско-правне експертизе, Београд, 2013: 170.

⁵² Савремена варијанта класичне либерално-економске мисли најбоље се може упознати у делима Фридриха Хајека [Friedrich A. Hayek] и Милтона Фридмана [Milton Friedman], двојице економиста, познатих заговорника слободног тржишта. Они су до детаља анализирали ту доктрину, која поразумева неколико елемената: слободно тржиште, економски индивидуализам, поштовање начела приватних предузећа и минималну улогу државе. У том корпусу идеја социјално благостање не налази се ни у рудиментима. Хајек је тржиште доживљавао као сложен али правичан систем, који је способан да самостално регулише економију и на микроекономском и на макроекономском плану и у којем свако има једнаку шансу, у зависности од свог талента и рада. Фридман, оснивач чикашке школе, жустри је противник кејнзијанизма, који тврде да се тај модел базира на политици опорезивања и потрошње, која повећава инфлацију и која подстиче све веће задуживање државе, из чега је извео закључак да мешање државе у економију доноси више штете него користи а да без слободног тржишта нема никакве слободе. За оба аутора било какав облик мешовите економије је неприхватљив, као и било каква форма јавног власништва док су идеје послератне државе благостања и тржишта у природном сукобу који међусобном сарадњом није могуће избећи. За више информација погледати: Friedman, M: *Kapitalizam i sloboda*, Global Book, Novi Sad, 1997. и Hayek A. F: *Poredak slobode*, Global Book, Novi Sad, 1998.

⁵³ Британски економиста Џон Мејнард Кејнс [John Maynard Keynes], чије су многе идеје имале огроман утицај на модерну економију, неке су чак доживљаване и револуционарним а којег сматрају и оцем макроекономије, познат је, између осталог, и по својој теорији по којој би државе, односно њихове владе, требало да имају уплив не само на пољу спасавања сопствених привреда кад тржишта поклекну већ и у самом погледу регулације тог тржишта. Његове идеје понудиле су одговоре на изазове током тридесетих година прошлог века, у време до тада највеће економске кризе. Тада су његови предлози послужили као путокази за вођење државне економске политике. Кејнс се противио неограниченој слободи тржишта и заговарао је умерену политику државног интервенционизма како би се регулисали чести циклуси економског раста и пада. Посебно се бавио рецесијама и депресијама а његов утицај био је на врхунцу пре и после Другог светског рата да би седамдесетих година прошлог века опао и данас опет порастао, посебно након последње кризе са којом се свет суочио. За више информација погледати: Кејнс, М., Џ: *Опита теорија запослености, камате и новца*, Службени гласник, Београд, 2013.

„Ако глобализација није успела да смањи сиромаштво, она није успела да осигура стабилност. Кризе у Азији и Латинској Америци угрозиле су привреду и стабилност свих земаља у развоју. Постоје страхови од ширења финансијске заразе по целом свету... Једно време, током 1997. и 1998. године изгледало је да ће се азијска криза показати као претња читавој светској привреди”⁵⁴, писао је Џозеф Стиглиц и пре него што је до сада најозбиљнији економски слом погодио свет, покушавајући да поткрепи своју тврдњу да је он могла и да се антиципира. Имајући у виду податак да је од 1970. па до 2007. у земљама у развоју било регистровано преко 124 различите кризе⁵⁵ које је, истина, мало ко озбиљно доживљавао будући да је било реч о земљама које нису водеће силе светске економије, док је и у Европи такође било неколико⁵⁶, могло се наслутити да ће у једном тренутку, пошто се глобална тактика тежње ка нерегулисаном тржишту није мењала, оштрија криза закуцати и на врата најразвијенијих земаља. Стиглиц, који није био једини који је предвиђао да свету, а пре свега Америци, прети озбиљан економски крах, далекосежнији од оног који се памти као „Велика депресија”, своју прогнозу базирао је управо на последицама догађаја који су почели 1997. на Тајланду да би се убрзо проширили и на остале делове источне Азије, потом Латинску Америку и Русију – показало се да се проблеми на једном крају густе мреже глобалног економског система неминовно шире и на остале његове делове, ма како удаљени они били. Јер, глобализација управо релативизује ту удаљеност – ње, заправо, као да и нема. Осим тога, могло би се додати и следеће: „’Глобализација’ је отворен и контрадикторан процес реструктуирања национално ограничене фордистичке акумулације и кејнзијанског система контроле.”⁵⁷ Клајнова управо кризу из 1997. тумачи као преломан моменат у остваривању хегемоније Међународног монетарног фонда – путем економског програма опоравка ова институција постала је надмоћна у односу на локалну економију.⁵⁸

⁵⁴ Stiglic, Dž: *Protivurečnosti globalizacije*, SMB-x, Beograd, 2004: 20.

⁵⁵ Stiglic, Dž: *Slobodan pad*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013: 10.

⁵⁶ Види: Pavlović, V: *Ekonomска криза и криза демократије*, у: Orlović, S. (ur.), *Socijalna demokratija u Evropi i koncept „Dobrog društva”*, Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, (u štampi).

⁵⁷ Young, B: *Genderregime und Staat in der globalen Netzwerkökonomie*, PROKLA 111, Vol. 28, No. 2, Verlag Westfälisches Dampfboot, Münster, 1998: 180.

⁵⁸ Види: Klein, N: *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Picador, New York, 2008.

Светска привредна кретања, која је било могуће пратити од краја деведесетих година прошлог века па непосредно до почетка кризе, посебно када су у питању каматне стопе, наговештавала су овакав сценарио. Наиме, када је привреда у успону каматне стопе банака расту јер производња омогућава њихово сервисирање. Међутим, чим привреда успори свој раст или крене да пада падају и банкарске каматне стопе, како би се поново подстакла производња која би могла да отплаћује веће износе. Јасно се види, када се погледа доњи графикон, да су у поменутом периоду каматне стопе банака у Европи, Азији, Африци и Латинској Америци полако али сигурно падале, да би пред крај 2007. биле веома близу нули.

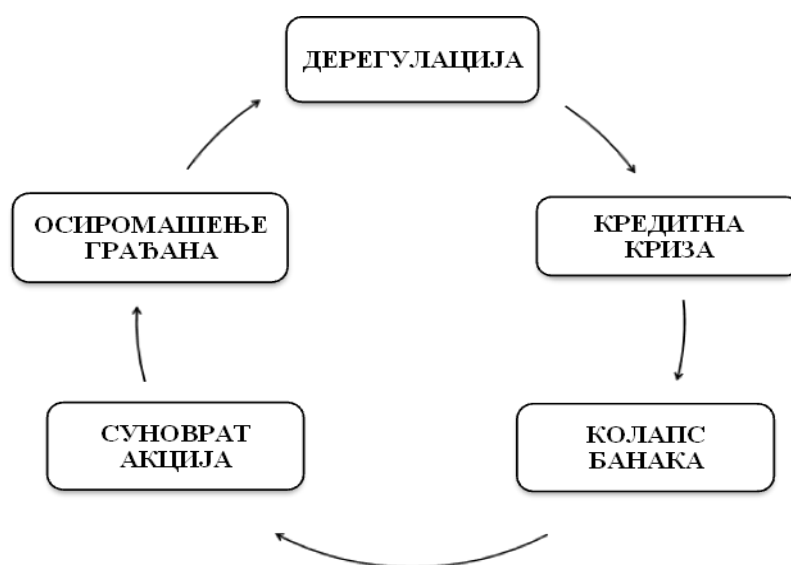

Илустрација 1, Каматне стопе пре и на почетку економске кризе
 Извор: Taylor, B. J: *Getting off Track, Now Government Actions and Interventions Caused, Prolonged and Worsened the Financial Crisis*, Hoover Institution Press
 publication series: no. 570, Stanford, 2009: 38.

Погрешне системске поставке у САД довеле су о тога да се, са једне стране, веровало да нема ничег погрешног у разобручену тржишту (чији је проблем антиципиран у претходним поглављима), нерегулисаној политици задуживања и лошој кредитној контроли јер је према неолибералним економистима државни интервенционизам био ометач друштвеног прогреса, брига о неуспешнима и сиромашнима дестимулисала је оне вредне и талентоване чланове друштва, чиме је спречаван напредак најспособнијих.

Истовремено, са друге стране, гомилали су се проблеми, који су се очитовали највише у једном индикативном параметру – растућој неједнакости. „Тржишно-либерална концепција људског бића свела је човека на испуњавање потреба и интереса, идеју људског напретка и развоја је превела у термине стицања богатства, а схватање друштвеног прогреса пребацила пре свега на научни и технички напредак.”⁵⁹.

Графикон 3, *Елементи глобалне економске кризе*

Крахирали су сви – управљање ризиком било је лоше, контролори су се држали по страни, планирање усмерено на зараду у кратком року показало се као погубно а сви повици у правцу оправданости дерегулације промашили су мету. Банке су грађанима омогућавале да се хипотекарно задужују преко граница издржљивости, да би потом почеле да се суочавају са ненаплативим кредитима у тренутку када су цене кућа и станова у САД почеле вртоглаво да падају. Те кредите, упаковане у сумњиве финансијске пакете, продавале су потом даље инвестиционим и другим фондовима, које нико, па ни осигуравајућа друштва, није контролисао, док су рејтинг агенције жмуриле.

Пошто су кредитни пакети продавани банкама у целом свету, када су проблеми почели нису били резервисани само за подручје САД, добили су до Европе и остатка света а стечај банке Лиман брадерс (Lehman Brothers), до којег

⁵⁹ Pavićević-Vukašinović, G: *Političke teorije i stvaranje zapadnog modernog društva*, Dosije, Beograd, 2006: 148.

је дошло у септембру 2008. године, потпуно је паралисао глобално међубанкарско тржиште. Кула од карата на крају се срушила – крах малог човека довео је до краха целог система. „Гужна је истина да су на америчким финансијским тржиштима иновације биле усмерене на заобилажење правила, рачуноводствених стандарда и опорезивања.”⁶⁰

Како стручњаци примећују, након што се систем који су банке спроводиле како би зарадиле на најсиромашнијима окренуо против њих, управо је држава у САД почела да функционише по појединим социјалистичким принципима, и то деценијама након коначног пада комунизма, идеолошког система чији је пад донекле значао и победу америчке варијанте капитализма. Како би спасла шта се спасти може њена интервенција у правцу подржављења била је упадљива, иако је до тада тако нешто сматрано незамисливим – преузела је власништво над неколицином компанија и банака. Слично се дешавало и у многим европским државама, државни интервенционизам је ступао полако на светску сцену, централне банке биле су све активније. Директни трошкови санирања финансијског сектора ишли су на терет земаља које су у том спасавању учествовале, док је поред тога сама рецесија од државе захтевала додатне издатке – свака се земља сналазила како је умела и могла, најчешће новим задуживањем. И не само то – највећу цену санирања приватних губитака крупног капитала платили су порески обвезници, чијим је новцем финансиран цео процес, а што је Стојиљковић окарактерисао као *социјализацију губитака*, односно *преношење терета на друштво*⁶¹. Европске земље, као што су Грчка, Италија, Португалија, Шпанија, Исланд и Ирска, од којих су прве три ионако биле презадужене, сада су се додатно задужиле, при чему је предњачила Грчка, која је још 2007. године имала висину јавног дуга од невероватних 107 посто домаћег друштвеног производа, односно свега што привреда и грађани произведу за годину дана. Какав је домино ефекат криза изазвала говори и податак да су врло брзо страдале и земље чији дуг није био велики, као што је то случај са Шпанијом, Исландом и Ирском⁶². Неке од поменутих земаља имале су и велики удео јавне потрошње у односу на бруто друштвени производ, што је

⁶⁰ Stiglic, Dž: *Slobodan pad*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013: 38.

⁶¹ Види: Stojiljković, Z: *Politička sociologija*, skripta, Fakultet političkih nauka u Podgorici, Podgorica, 2015.

⁶² Преузето са интернет сајта: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics, 28. 10. 2015.

додатно ситуацију учинило сложенијом. Уследиле су добро познате радикалне мере штедње, које су опет највише погодиле становништво.

Група двадесет најбогатијих земаља света осмислила је убрзо план од неколико тачака како би се пољуљан систем вратио на прави колосек; између осталог предлагани су већи надзор агенција за рејтинг, регулација спекулативних фондова, стандардизација сложених финансијских производа, усклађивање рачуноводствених правила, оријентација ка средњерочним циљевима... Међутим, очекиваних ефеката у пуној мери још нема. Највећи део земља није успео да достигне ниво бруто друштвеног производа из периода пре почетка кризе, он је у Грчкој, Ирској, Португалији у 2013. био и више од десет посто нижи него у 2007. Док се, са једне стране, нарочито посредством ММФ-а, инсистира на штедњи државе и драстичним резањима јавне потрошње, при чему јавни дугови у односу на друштвени производ још увек расту, са друге приватна потрошња опада, па се поставља питање да ли је у таквој атмосфери могуће подстаћи привредни раст који је неопходан – најсликовитији пример је Грчке, којој није помогло ни стезање каиша ни отпис дела дуга.

Табела 1, *Статистика незапослености жена и мушкараца у појединим земљама ЕУ изражена у процентима*

	2007 Мушкарци	2014 Мушкарци	2007 Жене	2014 Жене
Грчка	5,3	23,7	12,9	30,2
Шпанија	6,4	23,6	10,7	25,4
Ирска	5,0	12,9	4,3	9,4
Португалија	8,7	13,8	9,6	14,5
Исланд	2,3	5,1	2,3	4,9

Извор: Евростат (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics)

Доста говоре и подаци о стопи незапослености – према Евростату просечна незапосленост у Европској унији порасла је од 2007. до 2014. године са 6,6 посто на 10,1 посто када је реч о мушкарцима, и са 7,1 на 10,3 посто када су у питању жене. Што се тиче земаља које је криза највише погодила најгоре је

прошла Грчка а најбоље Исланд. Детаљнија ситуација је приказана у горњој табели⁶³. Битно је додати да је стопа незапослености добар индикатор за процену кретања неке економије, будући да су последице које незапосленост вуче са собом бројне: од пада појединачних зарада, преко оптерећења које трпи држава због већих издатака за социјална давања па до смањења средстава која се прикупљају на основу пореза и такси.

Стиглиц, са своје стране, уочава и неколико економски и са економијом повезаних изазова, који су међусобно испреплетани а са којима се сусреће данашњи глобални свет – раскорак између глобалне тражње и понуде, изузетно висока стопа глобалне незапослености, глобална неравнотежа, која се огледа у томе што један део света живи изнад својих могућности док други производи више него што троши, неусклађеност макроекономског деловања САД и Кине, растућа финансијска нестабилност, опасност од сада прекомерног државног интервенционизма и на крају евидентна неједнакост. „Растућа неједнакост присутна је у већини држава у свету, а глобализација је један од фактора који је допринео овом глобалном тренду. Овај проблем није само хуманитарни. Он је имао утицај и на садашњи привредни пад. Растућа неједнакост доприноси проблему недостатка глобалне агрегатне тражње. Новац одлази из руку оних који би га потрошили у руке оних који имају више новца него што им је потребно.”⁶⁴ Како аутор истиче, неопходан нам је нови економски модел који никако не би смео да се базира на апсолутној државној контроли. По њему, свакако би требало ограничити постојање глобалних монопола, који су настали услед процеса глобализације и технологизације, позабавити се питањем управљања, алокацијом одговорности и начинима корпоративног одлучивања, уз незаобилазну већу улогу државе. Уз то, реформа међународних институција незаобилазан је услов за спречавање неке нове кризе, будући да се показало да је систем по којем оне функционишу недовољно ефикасан и да би требало подржати стварање система мултилатералности. Питање како усагласити формулисање политика, које се делимично дешава на националном нивоу, а делимично на наднационалном, и начина на који те политике после спроводе и међународне институције и оне на нивоу држава појединачно остаје још увек отворено. Јер не сме се пренебрегнути да неуспех једне државе данас утиче и на

⁶³ Исто, 29. 10. 2015.

⁶⁴ Stiglic, Dž: *Slobodan pad*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013: 225.

перформансе других држава, без изузетка. Дубину кризе можда још није могуће у потпуности сагледати будући да се економисти углавном слажу у оцени да ћемо њене финалне ефекте тек осетити и да ће њени трошкови на крају бити већи него што се очекивало. Осим тога, импликације глобалне финансијске кризе никако се не могу посматрати само кроз призму економског стања држава и појединаца: „Још важније, ова криза је покренула суштинске друштвене промене – промене које су се одразиле на наше потрошачке навике, наше вредности, наше међусобне односе.”⁶⁵ Или, како је то примећено у једном од бројних дела која се баве светским друштвом у глобалној економској кризи: „Прво, економски ход уназад са погубним развојним последицама десио се не само у земљама у којима је криза отпочела већ и у другим развијеним државама али и онима чији је развој све приметнији. И поред назадовања које се може приметити у поређењу са годинама које су претходиле кризи, Кина и Индија, које су у експанзији, показују тенденцију укупног економског раста, који прати пораст њиховог политичког утицаја. Друго, у први план избио је неуспех светских политичких институција које, иако им је дата супремација, нису успеле да обуздају кризу. Ипак, то није довело до институционалних промена већ управо до јачања регионалних интеграционих иницијатива. Треће, криза је била окидач потраге за алтернативама које могу да замене неолиберални глобални пројекат, али које се овога пута неће наслањати само на идеје левичарски настројених организација цивилног друштва већ и на светске политичке ентитете.”⁶⁶

Крах многих банака и инвестиционих фондова, којем смо сведоци, могао би бити својеврсни аларм који би означио нову економску филозофију која неће величати само слободно тржиште као такво, већ ће узимати у обзир потребе најширег процента становништва, заштиту животне средине и хуманизацију социјалних односа у којима људско биће није само потрошач и потенцијални купац, већ биће достојанства и интегритета које има своја економска права и исту такву улогу. *Тај нови систем морао би да се базира на идеји да су владе, са једне стране, и глобално тржиште, са друге, пре партнери на истом задатку*

⁶⁵ Shiller, R: *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It*, Princeton University Press, Princeton, 2012: 1.

⁶⁶ Suter, C; Herkenrath, M; *World Society in the Global Economic Crisis*, LIT Verlag, Münster, 2012: 10.

него такмаци, јер једино је на тај начин могуће донекле уважити политичке и економске разлике од земље до земље и уједначити правила која би омогућила њихово равноправније учешће на пољу глобалне размене.

2.7. Економски раст – сиромаштво

Иза глобализације као феномена могу се препознати одређени типови социјално-политичких идејних детерминанти, које у себи садрже идеје експанзије, културолошког изједначавања и политичко-институционалне униформности, иза чије се отворености и глобалне владавине права још увек крију различитости, како националне тако и идеолошке, политичке, религијске и др. Посматрајући њену друштвену присутност и анализирајући различите типове социолошких истраживања која се баве темом неједнакости, која ће опсежно бити елаборирана накнадно, легитимно је закључити да у времену глобализације друштвена неједнакост не јењава, посебно она економска, што се може и практично видети на примерима великих економија какве су САД или поједине земље Европе, захваћене економском кризом⁶⁷, о чему је говорено у претходним поглављима. Глобализација као систем вредности поседује тенденцију ка униформизацији различитих националних историја, традиција и културних модела, на шта отпором бурно реагују оне идеологије које то доживљавају као удар на национални идентитет, при чему друштвену неједнакост која се временом повећава користе као аргумент у прилог сопствених тврдњи. Сплетом ових тема бави се и Чарлс Хурст [Charles E. Hurst]: „Прилив имигрантске радне снаге, чија су култура и понашање често потпуно различити од културе и понашања доминантне популације, само појачава значај статусних разлика и неједнакости, што може додатно да распламса негостољубивост унутар средње класе становништва.”⁶⁸

Како подсећа Стиглиц у делу „Противуречности глобализације”, постојање међународних институција разних врста – од Уједињених нација и њених бројних агенција, преко Светске здравствене организације па до

⁶⁷ Види: Archibugi, D; Lundval, B: *The Globalizing Learning Economy*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

⁶⁸ Hurst, E. C: *Social Inequality: Forms, Causes, and Consequences*, Pearson, Upper Saddle River, 2013: 8.

Међународног монетарног фонда, Светске банке или Светске трговинске организације – ипак је неопходно јер је без сличних глобалних јавних институција немогуће успоставити регулаторни систем функционисања. Како би другачије била покривена питања глобалне политичке сигурности или економске стабилности, хуманитарне катастрофе и избегличке кризе, климатске промене, ширење заразних болести и слични глобални проблеми. Проблем настаје у оном тренутку у којем међународне организације почињу да регулишу све више и више области, преузимајући надлежности од националних влада, претварајући се од саветника на одређеним пољима у контролора на скоро свим пољима. Поменути ток догађаја окарактерисан је као мањак поштовања демократских начела, будући да државе појединачно имају све мањи утицај на доношење круцијалних одлука.

Правила која намећу међународне финансијске институције често нису праведна и не поклањају дужну пажњу сиромашнима исто као и моћнима, како би одржали основно и неопходно осећање социјалне правде. Или, како то до радикалних консеквенци констатује Данијел Дорлинг [Daniel Dorling]: „Дволичност нашег времена види се у томе што институције које тврде да су против елитизма њега заправо промовишу; владе које тврде да им је циљ смањење социјалне искључености чине све како би је створиле, покрети који тврде да су без предрасуда гаје мржњу, академске дисциплине које похлепу заговарају као научно правоверну то не смеју експлицитно да кажу; а многи експерти другима препоручују живот најбољи којем се могу надати, при чему би у таквом животу сами очајавали.”⁶⁹ Међународна бирократија, било политичка било економска, у последње време често је на мети критике и ширих слојева становништва. Први пут на Западу десило се то у Сијетлу 1999. поводом састанка Светске трговинске организације, што је у том тренутку представљало преседан, пошто се светска јавност већ навикла на протест земаља у развоју али није очекивала исти сценарио, па још и организован, у такозваним развијеним друштвима. Иако су антикорпоративизам и активизам, који је са њим у вези, као именитељи борбе за глобалну правду постојали и пре овог догађаја, он се сматра моментом након којег они постају популарни широм планете.⁷⁰ Посебну улогу и

⁶⁹ Dorling, D: *Injustice: Why Social Inequality Persists*, Policy Press, Bristol, 2011: 3.

⁷⁰ Види: Klajn, N: *No Logo*, Samizdat B92, 2000.

њиховом организовању и утицајности имали су интернет и друштвене мреже, као што ће десетак година касније бити значајни током протеста против режима у Тунису, Либији и Египту.⁷¹

Однос локалног и глобалног у процесу глобализације јасно је одређен: примарност другог у односу на прво у великој мери одређује тенденције кретања савременог друштва, подређујући јединку одређеној групацији, којој та јединка и не мора да припада и да се са њом слаже. Једноставно – они којима на руку иде глобализована економија и њена правила, која доводе до зараде, потиру интересе оних који од тога имају само невоље, при чему у том процесу савремена држава не може много да учествује и мало шта може да промени. Како то Хелд примећује, када се у разматрање узме глобална међуповезаност може се говорити о „извањским неусклађеностима” између идеје државе, која се способна да трасира своју будућност, и светске економије, међународних организација, регионалних и глобалних војних савеза, који својим деловањем у многоме умањују могућност деловања појединих држава.⁷²

Неоспорно је да је глобализација донела мноштво позитивних промена, почев од бржег економског раста за многе земље, преко смањења изолованости на многобројним пољима, до веће доступности иностране помоћи, без које разнородни пројекти и друштвени процеси у многим деловима планете не би могли да се реализују. Брз и обећан прогрес, међутим, није се догодио како се мислило, поготово не на простору земаља којима је развијени свет још увек мисаона именица. Напротив, подела на оне који имају много и оне који имају

⁷¹ Низ револуционарних протеста, како насилних тако и ненасилних, против режима у арапском свету, познатих под називом „арапско пролеће”, букнуо је крајем децембра 2010. у Тунису. Тамошња револуција проширила се, последично, и на остале државе Арапске лиге, па су диктаторски режими који су деценијама опстајали у тим државама свргнути. Након Туниса (Зине ел Абидин бен Али) десило се исто у Египту (Хосни Мубарак), Либији (Муамер ел Гадафи), Јемену (Ел Абдулах Салех), Бахреину (Хамад бин Иса ел Калифа) да би касније устанак букнуо и у Сирији, што је, како се испоставило, изазвало највеће последице због преклапања геостратешких интереса две велике силе – САД и Русије (на шта је у раду већ указано). Протестовало се и у Алжиру, Јордану, Мароку, Судану... Осим свргавања лидера устаници су се залагали и за промену друштвеног система, смањење незапослености, економске неједнакости и корупције, борећи се за поштовање људских права. Створене су временом и паравојне оружане побуњеничке формације које су биле у директном сукобу са владиним снагама безбедности. Иако је већина протеста почела да јењава током 2012, последице ових догађаја осећају се и данас, о чему ће у закључним разматрањима бити речено више.

⁷² Види: Held, D: *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.

мање од једног долара дневно за живот бивала је све већа, како наводи Стиглиц, током последње деценије 20. века њихов број порастао је за око 100 милиона.⁷³

Имајући у виду све наведено, јасно је зашто је све више мишљења која се могу чути а која иду у правцу неопходне реформе овог институционалног конгломерата. У том смислу помињу се промене у систему управљања, отвореност према онима у чије се име одлуке доносе а то је становништво бројних земаља којем ове институције, према садашњем устројству, не морају да полагају рачуне, и транспарентност на пољу формулације правила и одлука, будући да се тај процес до сада више-мање дешава иза затворених врата. И саме институције, чини се, препознале су потребу за променама али се за сада све дешава само на нивоу реторике.

⁷³ Види: Stiglic, E. Dž: *Protivurečnosti globalizacije, SMB-x*, Beograd, 2004.

3. Друштвена неједнакост

„Данас, људи се мирољубиво и другачије боре за ослобођење од сиромаштва и оскудице, од политичког угњетавања и забрањивања, од незнања и болести, од предрасуда и дискриминације, као и од експлоатације капитала и стране доминације... свако друштво има више од једног разлога због кога осећа да мора наставити борбу за слободу и правду...”⁷⁴

Велика криза, о којој је посебно говорено у претходном поглављу, поред слома тржишта капитала, колапса банкарског система и делимичног урушавања сложеног система функционисања мултинационалних корпорација, већ добро познатих последица, изазвала је још једну – пораст глобалне *друштвене неједнакости*. Било да је реч о медијима или комуникацији путем друштвених мрежа, либералним друштвима или оним конзервативним, развијеним земљама или неразвијеним, Истоку или Западу, феномен неједнакости, посебно финансијске, чија је важност у претходним деловима овог рада била иницијално назначена, проблем је о којем се све више расправља, посебно ако се има у виду забрињавајући пораст броја незапослених и уз то растуће социјално незадовољство, посебно у Европи (поред Америке).

Теоретичари, међу њима и Хурст, помињу и појаву једног посебног слоја становништва – новопридошле у групи сиромашних – коју чине они који никада сиромаштво нису искусили до губитка посла услед светске економске кризе.⁷⁵ Осим тога, како исти аутор примећује, у последњих неколико деценија јаз између оних на врху пирамиде зараде и оних на њеном дну све је већи, за мобилност између класа може рећи да стагнира док све чешће промене у глобалном ангажману радне додатно усложњавају ситуацију, утичући на неједнакост како на локалном тако и на глобалном нивоу. У трци за профитом

⁷⁴ Rabie, M: *Global Economic and Cultural Transformation*, Palgrave Macmillan, New York, 2013: 84.

⁷⁵ Hurst, E. C: *Social Inequality: Forms, Causes, and Consequences*, Pearson, Upper Saddle River, 2013: 1.

утицај културе, традиције и социјалне правде бива све минорнији, при чему се принципи најсуровијег капитализма незаустављиво шире.

Може се уочити још једна специфичност доба у којем живимо, а о чему у својој књизи „Богати и сиромаси: кратка и необична историја глобалне неједнакости” пише Бранко Милановић, примећујући да је са рецесијом нагло порасла и перцепција неједнакости, која додатно стратификује већ удаљене слојеве становништва, рађајући све веће и веће разлике. Он увиђа и повратну спрегу између финансијске кризе и неједнакости, коју је битно поменути: „Повећано занимање за проблем неједнакости није само *последица* кризе. Има, верујем, јаких аргумената за мишљење да је пораст неједнакости у развијеним земљама Запада био делимично и *узрок* економске кризе...”⁷⁶

Савремено друштво, са својом акумулацијом капитала, техничко-технолошким развојем и сцијентизацијом свакодневног живота, произвело је поделу на социјалне групе које се разликују по финансијској стабилности, образовању и политичком утицају, што ствара погодно тле за развој различитих облика екстремних ставова који, директно и индиректно, воде до сукоба. Томе додатно погодује недостатак баланса између моћи тржишта и надлежности политике, која бива усмеравана лобирањем крупног капитала како би концентрација зараде била искључиво на њиховој страни, што одржава систем у којем су уплашени и сиромашни појединци на једном крају, а бахати и богати на другом. Социјална поларизација у постмодерном друштву⁷⁷ категорија је која у режиму без снажне државе благостања постаје предоминантна, реч је о појави која утиче на формирање идентитета појединца, одређене групе, класе па и целог друштва. За једне су неједнакост и сукоб неизбежни, за друге нису, неки их виде као природне док су за неке неприродни и непотребни, поједини сматрају да их глобализација само подстиче док се појединима чини да ће механизми глобалне повезаности у једном тренутку ипак почети да утичу на њихово смањење. Било које становиште да се заузме једно је сигурно – расправу о друштвеној неједнакости немогуће је заобићи у било

⁷⁶ Милановић, Б: *Богати и сиромаси: кратка и необична историја глобалне неједнакости*, Службени гласник, Београд, 2012: 11.

⁷⁷ Види: Buttler, T; Watt, P: *Understanding Social Inequality*, SAGE Publications, London, 2007.

каквој озбиљној анализи савремених друштвено-економских и, што не рећи, политичких односа.

3.1. Историјско-теоријска перспектива друштвене неједнакости

Имајући у виду да је друштвена стратификација саставни и неизбежан елемент функционисања било које шире заједнице док је уједно, као друштвена појава, пар екселанс социолошка, друштвена неједнакост, која је са њом у тесној вези, чини једну од важнијих социолошких тема. Будући да је реч о комплексном феномену, чија је једна од доминантних карактеристика мултидимензионалност, разуђене су парадигме које са њим кореспондирају. Постојање различитих појединаца и друштвених група са разноликим, дисперзивним и комплексним међусобним хијерархијским односима за многе теоретичаре искључује друштвену једнакост, па сам појам стратификације има већ унапред оређен негативан предзнак, иако сам по себи речито говори о устројствима и начинима функционисања друштва. Док друштвена покретљивост, односно трајна динамика кретања појединаца и група, како на географском нивоу (посебно израженом у савременом капиталистичком друштву; када је ЕУ у питању реч је о прокламованом принципу слободног кретања роба, људи и капитала) тако и на хоризонталном или вертикалном плану, дубоко прожима поље друштвене неједнакости, његове механизме, типове и распрострањеност, егалитарне идеје, које се баве феноменом друштвене правде, стоје на његовом опозитном полу.

Иако до сада није постојало друштво у којем су сви људи били једнаки, морамо нагласити разлику између друштвене неједнакости и друштвених разлика, јер људи се могу разликовати по питању укуса, типа односа и слично, при чему ипак нису де факто друштвено неједнаки. Са друге стране, друштвена неједнакост установљава и различитост међу људима, што се неретко користило у идеолошко-политичке сврхе. Социјална неједнакост подразумева да увек један група људи бива привилегована док се нека друга група потискује и ограничава, у смислу сопствене афирмације: „Дакле, друштвене неједнакости појављују се као конкретан резултат сложених процеса вертикалне друштвене диференцијације и још више процеса друштвеног раслојавања, по којима долази

до кристализације низа друштвених, културних и егзистенцијалних предности на једној страни, али и друштвених хендикепа на другој.”⁷⁸ Према Еви Берковић социјалне неједнакости су све разлике које настају у животним условима људи, оне које спадају у подручје материјалних и нематеријалних потреба, односно које се задовољавају у сфери личне и заједничке потрошње.⁷⁹ Томас Шапиро [Thomas Shapiro] оцењује да се социјална неједнакост односи на ситуацију у којој појединци у једном друштву немају једнак социјални статус док су гласачка права, слобода говора и окупљања, права својине и приступ образовању, здравственој заштити и квалитету живота области потенцијалне неједнакости.⁸⁰

Историјска је чињеница да су се и најстарија друштва сусретала са проблемом друштвене неједнакости, још од када је човек почео да прикупља плодове, обрађује земљу и лови. На њу су нису били имуни ни Египат, ни Античка Грчка ни Римско царство. Њихова су друштва била хијерархијски издиференцирана, пирамидална и подељена било по политичкој моћи, било по сталежу, било по полу, у њима су странци били препознати као другачији а институција ропства, за коју се може рећи да је огољена неједнакост, била је уобичајена. Међутим, тек са појавом Платона (427–327 п. н. е.) и Аристотела (384–322 п. н. е.) о том проблему почиње систематски да се промишља. Платон је сматрао да би идеално и праведно друштво морало да буде сведено у умерене оквире, у њему не би требало да постоји ни екстремно богатство ни сиромаштво, будући да обоје продукују несрећу и сукоб⁸¹, док је Аристотел неједнакост разумео као онтолошку консеквенцију људског бића, а његов етички песимизам у центру је идеје о неизбежности неједнакости⁸².

Ако се анализира историја проблема социјалне неједнакости, почевши од нове ере, не може се заобићи Свето писмо Новог завета и поуке које су оставили Исус Христ и апостоли. Ако би могла да се сублимира јеванђеоска перспектива односа појединца наспрам државе, која је била оличена у Римском царству, могао би да се наведе исказ по коме је свако дужан да плаћа порез и поштује

⁷⁸ Врцан, С: *Друштвене неједнакости у модерно друштво*, Школска књига, Загреб, 1974: 12.

⁷⁹ Види: Берковић, Е: *Социјалне неједнакости у Југославији*, Економски институт, Београд, 1986.

⁸⁰ Види: Shapiro, M. T: *The Hidden Cost of Being African American*, Oxford University Press, New York, 2004.

⁸¹ Види: Платон: *Држава*, Бигз, Београд, 2002.

⁸² Види: McKeon, R: *Introduction to Aristotle*, University of Chicago Press, Chicago, 1973.

законе, што наводе сви синоптичари.⁸³ Изрека „платити цару цареву, а Богу божије” представља познат стих који је коришћен, али и злоупотребљаван на многобројне начине, поготову током средњовековног феудализма. Иако Христ не устаје директно против робовласничког система свог времена, он позива на једнакост међу вернима, представљајући себе као покорног слугу⁸⁴ који пере ноге својим ученицима.⁸⁵ Сасвим је јасно да Христ, иако одбија своје краљевско помазање⁸⁶ и политичку власт⁸⁷ очекује од оних који га прате нов етички однос према ближњима и према творевини, у целини.

На изречено се наслањају и Христови ученици који су писали самостално Посланице (Јован, Петар, Павле), желећи да одређене делове јеванђеоске поруке приближе различитим читаоцима/слушаоцима, а најеклатантнији пример социјалног промишљања, тада још увек недовољно познате религије, даје апостол Павле у својој Посланици Галаћанима (написаној око 54. године), у поглављу 3, стиху 28, у коме недвосмислено подвлачи да хришћанско обраћење подразумева укидање националних, социјалних и родних разлика, као предуслова сотериолошке извесности.⁸⁸ Може се препознати Павлова намера прављена директног отклона, како од јавхеистичке израелоцентричности, тако и од римског политеизма, што је имало ефекат и на будуће социјално учење хришћанске цркве.

Ранохришћански списи као што су „Дидахе” (50–120), „Јермин Пастир” (140–155), „Прва Климентова посланица” (96) Климента Римског, седам Посланица Игњатија Антиохијског (?–110), као и дела Поликарпа Смирнског (69–155), Јустина Филозофа (105–165), Иринеја Лионског (око 140–?) и Тертулијана (око 160 – око 240), ако се помињу само она најважнија, баве се, између осталог, и темама које се дотичу, директно или индиректно, хришћанске

⁸³ Мт. 22,15-22; Мк. 12, 13-17; Лк. 20, 20-26. Занимљиво је да се скоро истоветан текст налази и у апокрифном Јеванђељу по Томи, стих 100.

⁸⁴ Лк. 22, 27.

⁸⁵ Јн. 13, 5.

⁸⁶ Јн. 18, 36.

⁸⁷ У Јеванђељима се на преко сто места наводи термин „царство”, али скоро увек као теолошка категорија, без политичке конотације. У Матејевом јеванђељу, на пример, Христ 32 пута говори о „царству”, али то небеско царство подразумева изражену есхатолошку димензију. Види: Мт. 3,2; 7,21; 8,11 и др.

⁸⁸ Гал. 3, 28: „Нема ту Јеврејина ни Грка, нема роба ни господара, нема мушког рода ни женског; јер сте ви сви једно у Христу Исусу.” За компаративну анализу садржаја видети: Јн. 10, 16; Јн. 11, 52; Рим. 10, 12; 1. Кор. 7, 21; 1. Кор. 12, 13.

етике, односно осуде богатства, светости сиромаштва и каритативним послањем цркве.⁸⁹

Василије Велики (око 329–379) који уз Григорија Богослова (330–390) и Григорија Ниског (335–394) припада групи великих кападокијских отаца, писао је, поред теолошких, и социјалне хомилије, у којима је истицао достојанство човекове природе, једнакост чланова цркве и љубав према сиромаштву.

Међутим, најзначајнији писац и теолог краја 4. и почетка 5. века свакако је Аурелије Августин (354–430) који је остварио намеру да представи релативно заокружено социјално учење тадашње цркве. Да би се осветлиле Августинове идеје економског и социјалног карактера, неопходно је анализу започети од дефинисања његове етике: „За предмет етичке теорије Августин узима срећу која се достиже спознајом Бога. Таква срећа је потпуно јединство са Творцем и такав однос називамо љубављу, а она је увек слободна и за свако биће јединствена. Слободна љубав се постиже слободном вољом која је окренута Добру које може бити само Бог. Окретањем од Бога доказује се слобода људске воље али се негира могућност достизања среће, а без ње, воља не испуњава ону функцију због које постоји. Стога, етичка дихотомија добра и зла не може постојати на једном месту: или љубав биће превазилази или се биће самољубљем обезбожује, тако да је зло недостатак љубави чији су корени дубоко антрополошки и етички.”⁹⁰

Дакле, љубав путем везаности срцем за Творца јесте скок вере, али на њеном путу, као потенцијално опасан простор, стоји и припадност овом свету, пуном раскоши, материјалног благостања и богатства које је извор моралног ризика: „Многи хришћани у Римском царству делили су Августинова уверења да богатство може угрозити нечије врлине, чак и до тачке игнорисања консеквенци које могу имати на туђе животе.”⁹¹ Материјално ствара осећај моћи и поноса, иза које је зла жеља за владањем над другима, што је у несагласју са мисијом цркве, тако да Августин осуђује чак и наслеђивање и материјално збрињавање деце. Јасно је да иза Августинових ставова стоје светописамски стихови Мт. 19, 23–24; Мк. 10, 23–26; Лк. 18, 22–26, у којима Христ наглашава

⁸⁹ Види: Šagi-Bunić, T: *Povijest kršćanske literature*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.

⁹⁰ Беук, С: *О бићу и Богу*, БМБ Плас, Нови Сад, 2007: 55.

⁹¹ Ward, K: *Porters, Catapults, Community, and Justice: St. Augustine on Wealth, Poverty and Property*, *New Theology Review*, Vol. 26, No. 1, Chicago, 2013: 55.

врлину сиромаштва и остављања апсолутно свега што би нас одвратило од религијског идеала.

Најзанимљивији аспект Августиновог социјалног учења јесте његово занимање за економске законе свога времена, осуђујући зеленаштво и уопште свако стицање материјалне добити која укључује било који тип штете за другог. Неодговорним богаћењем сматрао је свако поседовање добра које превазилази основне потребе човека, а богатство које је неподељено између имућних и сиромашних, видео је као клицу потенцијалног раздора унутар хришћанске заједнице. Може се закључити да се Августин залаже за принцип дистрибутивне правде: истински хришћани могу бити материјално богати, али не би смели да за то богатство буду везани, што значи да би им давање милостиње био ненаметнут задатак који происходи из љубави према ближњима, чиме долази до прерасподеле богатства на основу потреба, а не на принципима поседовања. Идеја јесте у смањењу друштвене неједнакости и инсистирању на правди као неопходном елементу религијске усмерености, чиме се постиже идеал слободног појединца и одговорне заједнице верних.

Падом Римског царства (476) започиње период средњег века, кога карактерише растућа доминација цркве, теорија о „два мача” (подела власти између државе и цркве) и феудализам. Наука и филозофија бивају спутаване под стегам латинске теологије, тако да се у време схоластицизма пре може говорити о политичкој теологији него о било каквој политиколошкој теорији која би се системски бавила проблемом социјалне неједнакости.⁹² Друштвене разлике, енормно богаћење властеле и клирика и свеколика злоупотреба моћи, биле су праћене многобројним ратним и политичким сукобима, што даје невеселу слику Европе тога доба.

Од значајнијих писаца средњег века може се издвојити Џон од Салзберија [John of Salisbury] (1120–1180), теолог, писац и дипломата, који је својим делом „Поликратикус” (*Policraticus*) поставио важна питања у вези са начином политичког вођења државе и слике идеалног владара/монарха.⁹³ Својим специфичним хуманистичким ставовима изашао је из оквира

⁹² Види: Кнежевић, Н: *Савремена политичка теологија на Западу*, Отачник, Београд, 2012.

⁹³ Преузето са интернет сајта: <http://plato.stanford.edu/entries/john-salisbury/>, Stanford Encyclopedia of Philosophy, 22. 03. 2015.

политичког промишљања тадашњег доба, установивши израз „тираницида”, односно оправданог убиства тиранског владара. Тиранин, који није под божијим законом, представља отпадника и у том случају убиство није грех, већ својеврстан чин дужности. Подразумевајући морал као свеопшти темељ власти, Џон од Салзберија монарха разуме као слугу народа над којим влада, а друштвену неједнакост подводи под одговорност владара, који једнако мора поштовати све људе.

Управо на овим темељима и почива један од најважнијих правних документа средњег века „Велика повеља слобода”⁹⁴ (*Magna carta libertatum 1215*), а фокус овог документа јесу унутарњи односи између властеле и енглеског монарха Џона I Плантагенета [John I Plantagenet] (1166–1216). Након изразите самовоље Џона I, енглески сталежи победивши га у низу битака, приморавају овог униженог монарха да потпише и обзнани један посве револуционарни документ. У своје 64 тачке, ова повеља садржи сасвим модерне ставове који се тичу судске праксе и социјалне интеракције међу сталежима, али, нажалост, периоди владавине Џонових наследника обележени су енергичном борбом за ограничење или потпуно анулирање овог документа. Ипак, основне идеје су опстале и еволуирале у модерну идеју уређеног парламентаризма.

Наведено представља, заправо, увод у социјалну мисао Томе Аквинског [Thomas Aquinas] (1225–1274), највећег теолога Римокатоличке цркве, који износи теорију по којој народ добровољно преноси део сопственог суверенитета на монарха који стоји испод духовног владара, односно римског папе.⁹⁵ Став теократског апсолутизма бранио је тезом да је држава само неопходна организација чији је циљ припрема хришћана за царство небеско, за вишу реалност која је, такође, суверени систем божије владавине. Дакле, људско биће је друштвено и политичко по својој природи, што значи да је држава она институција која штити и усмерава групу појединаца ка остваривању општег добра и вредности, не само на земљи, него и на небу. Како би у таквој заједници, протоком времена, настао неред и друштвена дезинтеграција,

⁹⁴ Види: McKechnie, W: *Magna Carta: A Commentary on the Great Charter of King John with an Historical Introduction*, Maclehose, Glasgow, 1914.

⁹⁵ Види: Akvinski, T: *Izbor iz dijela*, Naprijed, Zagreb, 1990.

потребан је владар који је у стању да друштво усмерава ка испуњењу потреба већине.

Занимљиво је да Тома Аквински, иако је феудализам у његово време био на врхунцу моћи, расправља о владавини већине (демократије), разумејући је двоструко: с једне стране, њена негативна страна је у потенцијално негативном вођству народа наспрам богатих који могу бити неправедно развлашћени, док с друге стране позитивне аспекте налазимо у потреби да владар долази или бива подржан од стране народа, као и да сам народ може учествовати у креирању законодавства у сопствену корист.⁹⁶ Из наведеног је јасно да Тома Аквински, и поред идеја које су биле испред свог времена, заступа папизам и власт монарха који је ипак одвојен од народа и без правог механизма за смањивањем или сузбијањем друштвене неједнакости.

Крај средњег века означио је почетак новог раздобља које се назива ренесансом (од 14. до 16. века), чије су особине снажан раскид са теоцентричном сликом света и повратак античким коренима, посебно у филозофији, а затим и у свим уметничким областима. Духовна културна баштина и наука долазе у први план, а човек је у центру пажње, па се и термин хуманизам почиње обилато користити у литератури, а касније и у историографији. Процватом и растом грађанске класе у чији, је рукама било банкарство, трговина, производња и слично, мењају се друштвени односи, стварајући другачији економски баланс, а самим тим и нове политичке односе. Социјални утицај постепено прелази у руке занатлија и трговаца, што доводи до развоја градова и бржег протока знања, вештина и информација. Појава штампарије, револуционарна географска открића, потискивање латинског језика и борба против сваког облика догматизма, само су неке од особина периода који је започео креирање оног што бисмо могли да препознамо као истинске корене идентитета на коме се, у будућности, градила идеја савремене Европе, о чему ћемо у даљем тексту још говорити.⁹⁷

⁹⁶ Види: Vereš, T: *Toma Akvinski i Jacques Maritain o demokraciji*, *Obnovljeni život*, Vol. 56, No. 1, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb, 2001.

⁹⁷ „Када је 1623. Френсис Бекон [Francis Bacon] унео фразу 'ми Европљани', претпостављао је да његови читаоци знају где су 'Европљани', ко су и шта, упркос свим националним разликама, заједнички деле.” у Hale, J: *Civilization of Europe in the Renaissance*, Simon and Schuster, New York, 1995: 3.

Међутим, 14. век обележен је и апокалиптичним сценама бруталних ратова, попут стогодишњег сукоба Енглеске и Француске, који су потпуно променили социјалну и класну слику хришћанске екумене, те страшних епидемија болести које су однеле безмало трећину европске популације, пре свега ергодизма, познатијег на Западу као ватра св. Антуна, и бубонске куге, посебно у периоду од 1347. до 1350. У оваквом свету, који као да произилази из дела „Божанска комедија” (*Divina Commedia*) Данте Алигијерија [Dante Alighieri] (1265–1321), рађају се дивергенти, попут Џона Виклифа [John Wycliffe] (1320–1384) и његовог духовног настављача Јан Хуса [Jan Hus] (1369–1415). Ови универзитетски професори умногоме раскидају са схоластичким традицијама схватања социјалног поретка и веома ватрено заговарају промене унутар хришћанске васељене. И Виклиф и Хус предлажу радикалан заокрет у перцепцији схватања основног људског права – права на слободно одлучивање. Жестоко прогоњени, остракизовани, а ипак до самог краја верни својим принципима, поставили су чврст идејни темељ на коме ће једна нова генерација мислилаца покушати да изгради један бољи и праведнији свет.

Након турбулентног 14. века, 15. столеће обележиће један нови покрет унутар европске екумене. Веома често ренесанса се дефинише као скуп револуционарних идеја и принципа које самостално сазревају и шире се Европом из своје апенинске колевке. Успостављање античких традиција у уметности, науци и ширење идеја апенинских комуна и република, као основе друштвеног уређења, наићи ће на плодно тле широм континента. Новија историографија и социологија дају ново тумачење ренесансне идеје – дефинишу овај покрет као симбиозу нових политичких идеја апенинских хуманиста и античких традиција које су инкорпорирале хришћанску социјалну платформу унутар ромејског политичког бића. Као природни наследник и баштиник античких традиција, тада већ посрнула Ромејска царевина, пролази кроз својеврсну метаморфозу од панконтиненталне државе у полис – град државу. Период од 1261. па до пада ромејске државе под налетима Мехмеда II Освајача (1451–1481) 29. маја 1453. назива се ренесанса Палеолога.⁹⁸ Овај термин је изникао као процес општег културног и социјалног уздицања унутар одумирућег државног елемента Ромејске царевине којом од 1261 до њеног краја

⁹⁸ Види: Ostrogorski, G: *Istorija Vizantije*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1959.

влада генос Палеолога. Међу тековинама овог периода су ширење исихазма – специфична контемплативно-молитвена традиција, која се временом претворила у снажан монашки покрет, неуспели покушаји исцељења хришћанске цркве двома унијама (Лионској 1274. и Флорентинској 1439.), одлазак ромејских полихистора попут Георгија Гемиста Плитона [Georgius Gemistos Plethon] (1355–1452) на Запад, где ће заузети водећа места на најпрестижнијим ренесансним свеучилиштима. Полимати попут Плитона пренеће Западној Европи традиције античке филозофије, медицине, у једном, читаво античко наслеђе које је ромејска цивилизација тако дуго и љубоморно чувала. Управо је поменути Плитон, за време боравка у Фиренци, као један од чланова ромејске делегације при Концилу 1439. одржао низ предавања упознајући слушаоце са идејом неоплатонизма. Међу слушаоцима који су пратили излагања ромејског ретора нашао се и Козимо ди Медичи [Cosimo di Giovanni de Medici] (1389–1464) који, утврдивши своју доминацију над Фиренцом, оснива Платонову академију, постављајући академски темељ ренесансног покрета у Европи, у којој су предавале истакнуте личности као што су Марсилио Фичино [Marsilio Ficino] (1433–1499), Ђовани Пико де ла Мирандола [Giovanni Pico della Mirandola] (1463–1494) и други.⁹⁹

У доба страшних превирања унутар хришћанског света, какво заиста и јесте био 16. век,¹⁰⁰ као тестамент универзалној људској идеји, да су права сваког појединца неотуђива и божијом одлуком неоспорива, стоји расправа у Ваљадолиду. У том шпанском граду 1550. одржана је серија дебата између заговорника идеје о шпанском империјализму и супремацији над америчким староседеоцима и њихових опонента. Испред империјалиста наступао је филозоф Хуан де Сепулведа [Juan Ginés de Sepúlveda] (1490–1573), његов противник био је Бартоломео де лас Казас [Bartolomé de las Casas] (1484-1566). Док је Сепулведа веома енергично заговарао идеју о потреби насилне конверзије америчких староседелаца и ако је то целисходно прибегавању идеје о њиховом уништењу, доминиканац Лас Казас позивајући се на дела Мирандоле, Томаса Мора [Thomas More], Еразма Ротердамског [Desiderius Erasmus

⁹⁹ Фиџиново дело „Платонова теологија о бесмртности душа” (Theologia Platonica de immortalitate animae, 1482) као и Мирандолино „О људском достојанству” (De hominis dignitate, 1486) представљају, уз „Утопију” (Utopia, 1518) Томаса Мора (1477-1535), најзначајније списе краја 15. и почетка 16. века у вези са темом која се у раду разматра.

¹⁰⁰ О реформацији као религиозном и социјалном покрету говорићемо касније.

Roterodamus] и других хуманиста, заговарао је идеју о потреби уважавања и признавања универзалног људског права на слободу постојања. Лас Казас је тврдио да идеја светости живота вреди за све људе подједнако, не може се рашчлањивати и тумачити – она је божанска и самим тим неоспорна.¹⁰¹

Почетком 16. века, тачније 1517. године, августински монах Мартин Лутер [Martin Luther] обзнањује својих „95 теза”¹⁰² којим удара темеље оног што данас називамо протестантском реформацијом, револуционарним религијским покретом којим започиње, по многим историчарима, ера модерности.¹⁰³

Под појмом реформације и/или протестантизма подразумевамо религијски покрет којим се део западног хришћанског света одваја од католичанства и организује нове институције као што су евангелистичка (лутеранска), реформатска (презвитеријанска) и англиканска (епископална) црква, са сопственим теолошким и етичким доктринама. Њихова учења и унутрашња организација су изазивале тектонске поремећаје, не само у еклесијалној, већ и у социјалној и економској сфери: „Суштинско откриће реформације јесте да је сваки човек оправдан пред Богом једино због милости и слободне воље Божије. Важно је нагласити и реформацијско схватање свештенства свих верника, које је представљало коперникански обрт за време у којем настаје. Од специјалне службе свештенства ка општем свештенству, од хијерархијског схватања цркве ка партиципаторском, од подређености и надређености заједница до равноправности сестара и браће – нова су правила верског живота међу реформисанима.”¹⁰⁴ Реформатори као што су Мартин Лутер [Martin Luther], Жан Калвин [Jean Calvin], Урлих Цвингли [Ulrich Zwingli] утрли су пут сасвим новом промишљању о односу на релацији бог – црква – човек – друштво, где се посебан акценат ставља на самосталност религијског живота и одговорност за сопствено спасење, док је црква сагледавана кроз дефиницију „*Ecclesia reformata sed semper reformanda*”, односно, као

¹⁰¹ Види: Hernandez, B: *The Las Casas-Sepúlveda Controversy: 1550-1551*, Ex Post Facto, San Francisco, 2001.

¹⁰² Види: Venden, M: *95 Theses on Righteousness by Faith: Apologies to Martin Luther*, Pacific Press Publishing, Nampa, 2003.

¹⁰³ Види: MacCulloch, D: *The Reformation*, Strang Communications, Lake Mery, 2005.

¹⁰⁴ Годоровић, Д: *Протестантизам на Балкану и у Србији*, Социолошки преглед, Vol. XLV, No. 3, Српско социолошко друштво, Београд, 2011: 267.

институција које се перманентно трансформише, која је отворена за континуирано реформисање.

Социјалне импликације реформацијског покрета су биле многоструке: губитком друштвеног и финансијског утицаја Римокатоличке цркве, локално племство преузима владалачке прерогативе, што је изазвало незадовољство сељака, али и ослобођења средње класе која прихвата Лутерове социјалне идеје. Оног тренутка када је црква престала да буде осовинска снага друштва, дошло је до економског слабљења свештенства и јачања политичке хијерархије, боље позиције жене, у сферама брака и образовања, као и индивидуализацијеације верског, интелектуалног и економског живота. Појединац и његове снаге, самопоуздање и радна иницијатива постају окосница будућих идеја материјализма и либерализма, али и нуклеус за развој демократских друштвених односа. Изнесено посебно видимо у калвинизму у коме сваки верник има личну одговорност према богу и самосталност у одлучивању наспрам сопствених социјалних потреба, односно, благослов и милост божија шире се и на све егзистенцијалне сегменте, што подразумева и свет рада и материјалног благостања.¹⁰⁵

Из овог кратког разматрања очигледан је утицај протестантске реформације на развој економских и друштвених односа Запада, па самим тим и на проблем друштвене неједнакости. Иако је у време великих реформатора, па и после њих, друштвена неједнакост и даље била веома присутна, њен значај је изузетно велик, јер након ње, просветитељство и убрзана индустријализација током 19. века, конституишу вредности на којима су изграђене идеје савремене демократије и економског либерализма.

Када се промишља о проблему друштвене неједнакости из историјско-теоријске перспективе, незаобилазно место заузима енглески филозоф и главни представник емпиризма Џон Лок [John Locke] (1632-1704) који својим делом „Две расправе о влади” (Two Treatises of The Government) из 1689. године, отвара ново поглавље о људским правима и слободама и то на тело, живот и приватну својину.¹⁰⁶ Такође, свесрдно се залагао за ограниченост владарских моћи, као и за условљавање слобода појединца правима Другог, односно једнакости свих

¹⁰⁵ Однос између протестантизма и капитализма биће објашњен касније.

¹⁰⁶ Види: Лок, Џ: *Две расправе о влади*, Утопија, Београд, 2002.

пред законом. Његова политичка филозофија садржи елементарна начела класичног либерализма, заговарајући потребу поделе власти на законодавну, извршну и федеративну, при чему је суверенитет припада неотуђивом праву народа. Лок, такође, истиче да је револуција легитимно политичко оруђе, уколико законодавна власт изневери потребе и поверење већине. Дакле, право на срећу, здравље, материјалну збринутост и друштвену једнакост имају сви људи, а закони морају регулисати природна права, што је велики помак за време у коме је живео. Локове прогресивне политичке идеје имале су одјека, како у Европи, тако и ван ње, од Француске, до Америчке револуције.

Покрет који се назива просветитељством¹⁰⁷ представља најзначајнији израз тежњи европских интелектуалних и уметничких кругова за друштвеним ослобођењем појединца након периода ренесансе: „Као и Француска револуција, просветитељство је дуго слављено као темељ модерне Западне политичке и интелектуалне културе.”¹⁰⁸ Стављајући човека у средиште сопственог интересовања, просветитељство удара темеље савремене науке, филозофије и уметности, пружајући, тиме, отпор цркви и тадашњој теолошкој спекулацији.¹⁰⁹ Емпиризам и експеримент постулирају рационализам, па и материјализам у друштвеним и природним наукама, а интелект и логика односе коначну победу над религијског вером. Природно, јављају се нове правне, политичке и педагошке идеје, чији је главни представник (али и критичар) био Жан-Жак Русо [Jean-Jacques Rousseau] (1712–1778), за кога тврдимо да је не само представник просветитељског духа, већ и први мислилац романтизма.

Расправљајући, директно, о друштвеној неједнакости, Русо долази до закључка да је неопходан повратак човека у природно, прединституционално стање, у коме се налазе корени слободе и, једнакости и солидарности: „Све док не будемо упознали природног човјека, узалудно је да се трудимо да упознамо закон коме се он покорава или такав који би најбоље одговарао његовом

¹⁰⁷ Цона Лока смо издвојили из периода просветитељства због значаја његовог политиколошког утицаја, што не искључује велики утицај осталих филозофа емпиризма као што су Томас Хобс [Thomas Hobbes] (1588–1679) и Дејвид Хјум [David Hume] (1711—1776). Због ограничености теме у историјски преглед проблема друштвене неједнакости нећемо укључити представнике немачког класичног идеализма, као ни представнике просветитељства ван граница Француске.

¹⁰⁸ Brewer, D: *The Enlightenment Past: Reconstructing Eighteenth-Century French Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008: 1.

¹⁰⁹ Просветитељство је своје представнике, поред Француске, имало и у Немачкој, Енглеској, Холандији, Русији и др, а у Србији најпознатији су били Доситеј Обрадовић, Јован Стерија Поповић, Захарије Орфелин, да поменемо само најзначајније.

склопу.”¹¹⁰ Описано стање, међутим, није опис живота предисторијског човека, већ више идеално стање које претпоставља природу као идеал и смерницу. По Русоу, људско биће није, примордијално, друштвено, али се разликује од других организама у смислу поседовања слободне воље и могућности учења. Због потешкоћа које постоје у природи, човек се удружује у групе и развија комуникацију, а све комплекснији облици удруживања захтевају одређену врсту уговора у вези са слободама, правима и поседништвом и управо у сфери власништва, Русо види нуклеус грађанског друштва: „Први који је оградио земљиште и рекао `Ово је моје`, наишавши на простодушне људе који су му повјеровали, уствари је оснивач образованог друштва.”¹¹¹ Тиме се доводи у питање етички хабитус човека, јер истина, доброта и потреба за дељењем беху устукнули пред „формом уговора” која је заправо ограничавање и узурпација свеопштег добра. Тако се јавља раслојавање међу људима, богата мањина наспрам сиромашне већине и установљава се ауторитет владалаца, чиме неједнакост постаје легитимна и уговорно озакоњена. Постављају се два питања: како измирити индивидуалност и потребу за удруживањем и како еволуирати од пуке природе ка моралности? Русо решење овог проблема види у неопходности сачињавања споразума по коме сваки појединац преноси своја права на заједницу, чиме се обезбеђује равноправност социјалних чинилаца, као и јуридикчко-етичка међузависност. Тако закон регулише односе, а правда општег добра гради индивидуу у вишем, грађанском смислу: „Кад цео народ одлучује о целом народу, он има у виду једино самог себе; и ако се тада створи однос, то је однос целог предмета узетог са једног гледишта према целом предмету узетог са другог гледишта, без икаквог цепања целине. Тада је материја о којој се одлучује општа, као и воља која одлучује. То је тај акт одлуке који ја називам законом.”¹¹²

Изнете идеје из два најзначајнија дела Жан-Жак Русоа представљале су инспирацију многим уметницима, филозофима и политичарима, а једна од најважнијих идеологија које су свакако имале у виду идеје целокупног просветитељства свакако је био марксизам, који је био једна од утицајних теоријских парадигми савременог доба а која се бави друштвеном

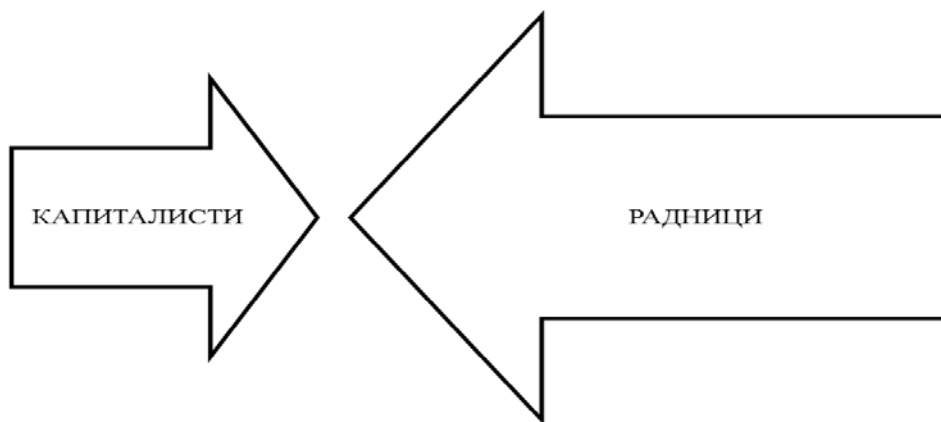
¹¹⁰ Русо, Ж: *О пореклу и основама неједнакости међу људима*, Просвета, Београд, 1949: 132.

¹¹¹ Исто, 139.

¹¹² Русо, Ж: *Друштвени уговор*, Просвета, Београд, 1949: 25.

неједнакошћу. Карл Маркс [Karl Marx] (1818–1883) први се озбиљније позабавио овом тематиком и својим теоријама значајно је утицао на социологе, њихове ставове и каснија тумачења друштвених односа, кретања и структура. Доживљавајући економски аспект као један од доминантних који утиче на формирање друштва, сматрајући да се оно, као целина, под његовим утицајем све више цепа на два супротстављена табора, две класе које немају никаквих додирних тачака – буржоазија (поседници средстава за производњу) и пролетеријат (радници који не поседују средства за производњу) – а чије раслојавање потпомаже развој концепта приватне својине, Маркс износи становиште по којем стратификација никако не може бити интегративни елемент друштва, већ га дели и разграђује. Осим најранијих друштава, која су била заснована на заједничком власништву над обрадивим површинама, земљом и богатствима, сва остала која су настала после њих била су класна а сваки развој био је производ класне борбе.

Графикон 4, *Класна борба по Карлу Марксу*

Однос међу класама за њега је примаран, класна борба у центру је историје друштва, при чему класа имућних искоришћава најсиромашније социјалне слојеве. Тај однос током историје није се мењао и неће се променити док се мењају само имена епоха и одређене форме тих односа, при чему модел производње узрокује одређени тип економског уређења друштва. „Маркс је тврдио да су до његовог доба постојале само четири главне епохе економске трансформације друштва. Постојали су азијатски, антички, феудални и

капиталистички модел производње.”¹¹³ Друштво, заправо, функционише у виду сталне борбе између друштвених група а капитализам, као систем, по Марксу је погубан по човека и цело друштво, јер се одвија по систему силе и у крајњој консеквенци, ропског односа.

Маркс се бавио и тиме на који начин се систем неједнакости одржава, како опстаје и на основу којих механизма. По њему, на првом месту ту је држава, кроз коју класа поседника подржава систем који јој одговара, потом ту је идеологија, путем којег иста та класа оправдава своје поступке, да би и сама радничка класа несвесно доприносила опстанку по њих неодговарајућег система будући да је временом структуру која јој је наметнута почела да доживљава као природну и непромењиву. Када је говорио о будућем порасту конкуренције, трци за профитом и хиперпродукцији, који ће стварати кризе и на врху и на дну друштвене пирамиде и поларизовати свет на малу групу екстремно богатих и огроман број сиромашних, који услед све већег уплива технолошких иновације све више остају без посла, Маркс је, у неку руку, предвидео и догађаје који се дешавају већ неко време, а чији смо сведоци.

Незаобилазно је размотрити и ставове Макса Вебера [Max Weber] (1864–1920), једног од најпроминентнијих мислилаца на пољу социологије, у чијем се делу „Протестантска етика и дух капитализма” за разлику од Марксовог маркантно материјалистичко-позитивистичког става пружа и другачији увид у исти проблем, који подразумева и културолошко-религиолошке детерминанте.¹¹⁴ Најзначајнији закључак наведеног дела налази се у томе да се економска развијеност или неразвијеност одређених региона и земаља доводи у везу са вредносним схемама, друштвеним ритуалима и културно-религијским парадигмама, које уобличавају идентитет поменутих друштава. Органску везу између капитализма и религијских уверења која су са њим у складу Вебер налази у основним доктринама калвинистичке теологије. По њој богатство само по себи не представља зло или грех већ је оно, уколико се стиче путем рада који се остварује по одређеним етичким нормама, потенцијални благослов. Дакле, протестантизам не осуђује богатство већ његову злоупотребу, чији је извор људска грешна природа. Како се у протестантизму рад схвата као верска норма

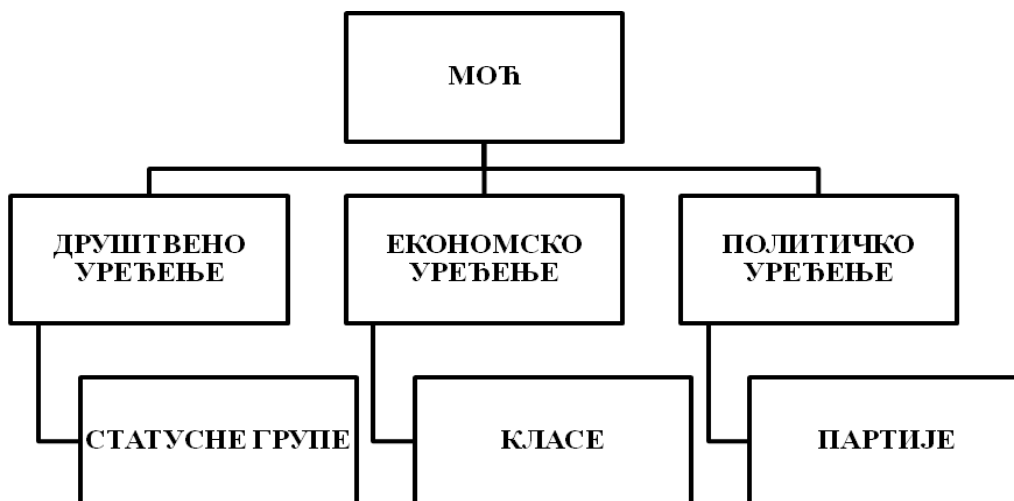
¹¹³ Hurst, E. C: *Social Inequality: Forms, Causes, and Consequences*, Pearson, Upper Saddle River, 2013: 207.

¹¹⁴ Види: Вебер, М: *Протестантска етика и дух капитализма*, Медитеран, Нови Сад, 2011.

и обавеза члана заједнице, за Вебера је логична веза између стицања капитала и религијских уверења, па су тако западна друштва, где преовладава протестантизам успешна док су друга, на пример индијско, у којем је хиндуизам владајућа религија и култура, мање индустријски развијена јер је њихова метафизичка квинтесенција далеко више окренута ка духовним него ка материјалним вредностима.

Иако се Вебер слаже са Марксом у мишљењу да модерни свет јесте дехуманизован због растуће технологизације, по њему појаве какве су деперсонализација, бирократизација и слично представљају универзалне чиниоце развојности, чиме он уноси сумњу у успостављање идеалног друштва, какво би, по Марксу, требало да уместо капитализма буде социјализам. Веберова *теорија рационализације*¹¹⁵ огледа се у томе да друштво тежи ка усклађеном типу правила, норми, стандарда, односно, опште прихваћеној легислативи, које он проналази у бирократском типу организације, који је у својој природи дубоко рационалан. У таквом систему, када говоримо о капитализму, са једне стране, подстакнуто је увођење стриктних правила док, са друге, појединац бива скрајнут, при чему, мишљења је Вебер, другачије не би било ни у социјализму. Друштвену неједнакост он посматра кроз аспект *моћи*, коју он анализира кроз тријадолошку призму друштвеног, економског и политичког уређења. У том систему дистрибуција моћи огледа се кроз односе међу статусним групама, класама и политичким партијама.

Графикон 5, *Схема друштвене неједнакости по Макс Веберу*

¹¹⁵ Види: Вебер, М: *Привреда и друштво*, Просвета, Београд, 1976.

Увидом у односе унутар ова три типа уређења као и у њихове међусобне релације може се, према Веберу, анализирати и сама друштвена неједнакост, која се огледа у различитој расподели моћи унутар ова три система. Статусне групе тако се крећу од доњег слоја нискообразованих до горњег слоја високообразованих, класе од оних који не поседују имовину до оних који је поседују и партије од руководства, које доноси одлуке, до чланства, које их извршава.

Веберово учење може се сажети овако: „Све у свему, видимо да су капитализам, секуларизована протестантска етика, класе, бирократија и рационална владавина закона међусобно повезани и чине интегрални део све рационалнијег савременог друштва које Вебер антиципира да ће се у будућности развити.”¹¹⁶

Центар пажње Емила Диркема [Emile Durkheim] (1858–1817), једног од најзначајнијих социолога, далеко је усмеренији ка друштвеној кохезији и друштвеном поретку неко ка друштвеној неједнакости. Међутим, у делу „Подела друштвеног рада”¹¹⁷ он анализира друштво из његове историјско-производне перспективе, констатујући два фундаментална периода: *прединдустријско* и *индустријско*. Ова два типа друштва разликују се према етичкој пракси, начину испољавања солидарности међу појединцима и различитој природи правних норми.

У развијеном, дакле индустријском друштву, неједнакост је логична последица начина на који индивидуа доживљава саму себе и друштвеност која је окружује. У систему у којем се појединци маркантно разликују у погледу личности и карактера, затим и улога и статуса који заузимају у друштву, неједнаке позиције постоје, при чему Диркем сматра да би током друштвене еволуције све разлике, осим неизбежних полних, требало да се временом смањују. У овим друштвима, међутим, може доћи до наглог економског развоја, које собом вуче професионалну специјализацију, што доводи до *аномије*,

¹¹⁶ Hurst, E. C: *Social Inequality: Forms, Causes, and Consequences*, Pearson, Upper Saddle River, 2013: 215.

¹¹⁷ Види: Диркем, Е: *Подела друштвеног рада*, Просвета, Београд, 1972.

односно стања чије су особине: морално опадање, губитак социјалне контроле, одсуство кохезије, незадовољство, побуна...

Табела 2, *Типови друштва по Емилу Диркему*

Преиндустијско друштво	Индустијско друштво
<i>Механицистичка солидарност</i>	<i>Органска солидарност</i>
Једноставна подела рада	Сложена подела рада
Хомогеност	Хетерогеност
Колективизам	Индивидуализам
Репресивност	Рационалност

„За Диркема, класни конфликт само је површински симптом тог стања аномије, у којем послодавци и запослени долазе у конфликт због одсуства заједничког, договореног сета моралних правила.”¹¹⁸

Требало би поменути и *социјални дарвинизам* Херберта Спенсера [Herbert Spencer] (1820–1903), који је своју теорију о опстанку најјачих осим на поље биологије, којом се такође бавио, пренео и на поље социјалне теорије. Спенсер друштво пореди са организмом, који је пут од једноставне до комплексне структуре прешао захваљујући универзалним законима еволуције. Борба за опстанак део је природног процеса, који не би требало да буде спутаван, док је конкуренција појединаца и група (или компанија када је реч о економији) пожељна и неопходна за напредак друштва. Процес еволуције друштво чини издржљивијим и прилагодљивијим, чиме оно постаје све јаче док би мешање државе требало да буде ограничено зарад што веће слободе појединца – она је за Спенсера стуб напредног друштва.¹¹⁹ За њега су постојала два типа друштва – милитантно и индустријско. Структура првог, заснованог на релацијама послушности и беспоговорне хијерархије, била је једноставна и без јасне диференцијације док се друго базира на слободно донетој одлуци појединаца да поштују договорене обавезе и самим тим оно стреми сложеној

¹¹⁸ Hurst, E. C: *Social Inequality: Forms, Causes, and Consequences*, Pearson, Upper Saddle River, 2013: 223.

¹¹⁹ Види: Исто.

структури односа. Подела на оне који имају много и оне који немају по њему је природна и неизбежна.

Савремене теорије које разматрају проблематику неједнакости базирају се, углавном, на два перспективама – првој, која анализира структуру неједнакости и другој, чија је срж позиција појединца у тој структури, мада има учења која ове две позиције посматрају у повезаном облику. По заговорницима функционалистичке теорије¹²⁰, који су били често на мети критика, у које спадају Кингсли Дејвис [Kingsley Davis] и Вилберт Мур [Wilbert Moore], могу се идентификовати базичне потребе које је неопходно задовољити у неком друштву као што је то потребно урадити и са базичним проблемима који га прате, подразумевајући да свако друштво може да опстане само уколико је успостављен извесан степен уређености. Систем алокације ресурса мора да се успостави и то тако да га прихвата већина да би се стабилност друштва одржала а будући да важније позиције у друштву морају да заузимају најспособнији, који би за то требало да буду и новчано стимулирани, стратификацију и неједнакост је немогуће избећи. Односи између група и појединаца никада нису једноставни и линеарни, стратификација је пожељна јер уравнотежава односе међу групацијама и појединцима који никада сами себи нису довољни. Чланови друштва распоређени су складу са својим улогама и положајима, подела је један од кључних елемената функционисања друштва, хоризонтална и односи се на задатке, професије и институције. Разлике, какве год биле, базирају се у односу на успостављене опште признате норме а оно што покреће појединца је адекватна мотивација спрам његових способности. Поред поменутог, за Кингслија и Мура економска моћ појединца и његово власништво над ресурсима такође утичу на друштвену стратификацију као што је то случај и са условима који се разликују од друштва до друштва. Овој врсти теорија, међутим, замеран је недостатак објективне стандардизације када су у питању улоге у друштву, потом претерана утопизације начина на који друштво функционише и, на крају, пренебрегавање дисфункционалности, као једне од последице описане стратификације.¹²¹ Популаран приступ у чијој је држи социјална структура дистрибуције ресурса, односно неједнакости, фокусира се

¹²⁰ Види: Исто.

¹²¹ Види: Исто.

на различите факторе који доводе до настанка неједнаке расподеле међу различитим друштвеним групама, односно класама – било на основу расних, полних, имовинских или оних насталих на основу различитог порекла, нивоа образовања или способности. Динамика свакодневне неједнакости такође се у овом случају намеће као неизбежна тема а један од најпознатијих социолога који се бавио структуром социјалне неједнакости и механизмима који до ње доводе и који је одржавају¹²² јесте Чарлс Тили [Charles Tilly]. Неједнакост била успостављена, по његовом мишљењу, на основу распрострањене експлоатације и неконтролисаног задржавања могућности и ресурса, без давања прилике другима да до тих могућности или ресурса дођу. Нагомилавање моћи, које се огледа у контроли над земљом, радном снагом, индустријом, образовним системом и медијима, механизам је којим се на дуже стазе неједнакост чини довољно издржљивом и отпорном. Доминација једних на рачун других, мањине над већином, препозната је као главна полуга на основу које се одржава једном успостављена структура друштвене неједнакости, чему погодује и инертност већине која бива експлоатисана и која, једном се адаптиравши на своју ситуацију, често не покушава да ту ситуацију измени. Теорије социјалне репродукције¹²³ трагају за одговором на питање како се неједнакост из дана у дан одржава и на који начин опстаје и у каквој је вези са моделом друштва у којем се класна структура преноси из генерације у генерацију. Школе овог типа мишљења, где припадају Џеј Меклеод [Jay MacLeod] и Пјер Бурдију [Pierre Bourdieu] у први план стављају начин на који институције производе друштвене односе у капиталистичком уређењу на основу којих неједнакост опстаје, али разматрају и културне обрасце као и индивидуалне карактеристике које томе доприносе. За почетак, ту су институције, које путем државног апарата и његових механизма у различитим областима успостављају систем алокације ресурса, потом ту је културни образац једног друштва, који се налази између структуре интереса и усвојеног система понашања и, на крају, немогуће је не поменути и појединца, који са својим појединачним системом вредности, проналази своје место у овом компликованом систему. Сваки од поменутих елемената има своју позицију и улогу, њихови утицаји се преплићу, формирајући тако систем у којем и неједнакост има своје место. И, на крају,

¹²² Види: Исто.

¹²³ Види: Исто.

битно је поменути учења која можемо назвати тржишним теоријама неједнакости на пољу зараде, међу многим теоретичарима истиче се Лестер Туроу [Lester Thurow], чија суштина произилази искључиво из економских параметара.¹²⁴ Неокласични приступ, који има неколико варијација, полази од претпоставки да је тржиште радне снаге релативно отворено и да се на њему појединци могу надметати, да позиција појединца у многоме зависи од његових способности, образовања и интересовања као и да постоји аутоматски механизам на основу којег је могуће кориговати однос између индивидуалних могућности и награде за те могућности, која се огледа на пољу зараде, како би се одржао друштвени баланс.

Могло би се сумирати и дефинисати следеће: *друштвена неједнакост проистиче из друштвене структуре и важећих модела друштвених односа, оличава неуједначеност како на пољу стварања и располагања добрима тако и у домену могућности учешћа у стварању и располагању, односно, огледа се у одсуству једнаких шанси за све појединце и друштвене групе који сачињавају један социјални систем.*

3.2. Механизми друштвене неједнакости

Срђан Врцан, у већ цитираном делу, износи општа обележја систематске и структуралне друштвене неједнакости, односно њихове препознатљиве и релативно стабилне карактеристике: 1. *тајност*; 2. *структуралност*; 3. *свеприсутност*; 4. *институционалност*; 5. *дисперзивност*; 6. *масовност*.¹²⁵ И систематска и структурална друштвена неједнакост подразумевају јављање на пољима материјалне продукције, политичке доминације, економског монополизма, културних политика и цивилизацијских норми, што све заједно доводи до појаве неједнакости у масовним размерама, чак и у најмодернијим друштвима. Тако схваћена друштвена неједнакост је полидимензионална и зато потпуно свакодневна чињеница како развијених тако и друштава у развоју.

Три подсистема чине базу на којој се формирају друштвене неједнакости: *економски, политички и културни*. Они су увек у међузависности било који

¹²⁴ Види: Thurow, L: *Generating Inequality, Mechanisms of Distribution in the U.S. Economy*, Basic Books, New York, 1975.

¹²⁵ Види: Врцан, С: *Друштвене неједнакости у модерно друштво*, Школска књига, Загреб, 1974.

конкретан облик неједнакости да је у питању. Често, мада не и увек, сва три могу се детектовати у једном истом друштвеном систему, у којем је друштвена неједнакост укореењена и у којем је ризик од друштвеног конфликта самим тим већи. На формирање неједнакости утиче читав низ различитих структуралних фактора, почев од географских карактеристика, преко статуса који појединац има у једном друштву (да ли је држављанин, имигрант или странац) до егзистирајућег културног дискурса у којем се живот одвија.

Неједнакост се, такође, може посматрати на два нивоа: као *неједнакост услова* и као *неједнакост шанси* – оба утичу на смањење социјалне кохезије и потенцијалну појаву друштвених проблема који се налазе у пољу социјалне патологије и које је тешко искоренити (криминал, наркоманија, гранични случајеви социјалне дисфункције као што су тинејџерске трудноће и морталитет новорођенчади). У првом случају реч је о *неравномерној расподели дохотка, богатства или материјалних добара док је у другом посреди несклад у приступу образовном систему, здравственој заштити или правосуђу*. Било да је у питању прво или друго поље испољавања механизми деловања простиру се у неколико димензија – друштвеној структури односа, идеолошкој бази за формирање тих односа и потенцијалној социјалној реформи. Како то објашњава већ поменути амерички социолог Тили, који се у својим истраживањима, између осталог, бавио односом политике и друштва, експлоатација и монопол над шансама могу се посматрати као два механизма на основу којих неједнакост настаје и, што је још важније, опстаје. Полазећи од претпоставке да неједнакост међу појединцима не произилази само из природних разлика које међу њима постоје када су у питању таленти, могућности или индивидуалне карактеристике, посебно мотивација, Тили сматра да институције, усмерене вољом групе појединаца, која на тај начин смишљено стиче корист за себе, кроз одређени тип друштвених односа трасирају окружење у којем једнакости нема.¹²⁶ Под експлоатацијом овај социолог подразумевао је ситуацију у којој богати и моћни чланови друштва управљају ресурсима док онима на нижој друштвеној лествици приступ тим ресурсима циљано ограничавају, чиме их на неки начин и контролишу. Монопол на пољу шанси Тили је објаснио путем механизма у којем је интересима умрежена група појединаца себи прибавила

¹²⁶ Види: Tilly, C: *Durable Inequality*, University of California Press, Barkeley, 1999.

приступ уносним пословима, који су често субјект монопола, при чему у тој активности функционишу попут затвореног система, не дајући некоме ван мреже могућност да се укључи. Често и саме организације у којима се одвија одређена делатност функционишу по принципима који мотивишу на овакво понашање, чак је оно и утврђено правилима, чиме неједнакост постаје категоријална. Расподела награда за успех није равномерна нити равноправна али се то не мења јер руководећи појединци управо на таквом систему зарађују несразмерне бонусе. У таквом окружењу манипулише се и са осталим неједнакостима – расном, полном, старосном, етничком. „Експлоатација, монопол над шансама, имитација и адаптација, када се оне на прави начин схвате, постају средства којима можемо да приступимо приликом разматрања фундаменталног питања: како и зашто категоријалне неједнакости опстају у датој форми упркос преокрету у односу међу појединцима или тренутним друштвеним односима генерално?“¹²⁷

Свеукупно посматрано, сваки постојећи социјални систем трасира начин на који ће, вертикално или хоризонтално, неједнакост деловати било у домену недостатка једнаких услова било шанси, у зависности, донекле, од могућности друштвене покретљивости па самим тим и промене установљене структуре односа. Поље јавне политике може, са једне стране, идеолошки подржавати пораст неједнакости али је може и сузбијати промовисањем одређеног система вредности и доношењем адекватних прописа и препорука. Милановић подсећа да неједнакост може бити и условно „добра” и условно „лоша”, будући да може послужити као подстицајан замајац, али може бити и назадна по друштво онда када се њоме манипулише како би се очувале позиције малобројне елите, која не жели да се одрекне привилегија.¹²⁸ Стојиљковић истиче ставове Адама Смита [Adam Smith], по којем нема начина да једно друштво буде просперитетно и срећно ако већина његових становника живи на рубу сиромаштва, и сматра да је ефикасна и делотворна власт која је на демократским принципима устројена али која је истовремено и надгледана, чиме су смањене шансе за постојање коруптивног модела понашања, један од рецепата којим се долази до задовољства грађана, па самим тим и до њиховог поверења у структуру на

¹²⁷ Исто, стр. 191.

¹²⁸ Види: Милановић, Б: *Богати и сиромаси: кратка и необична историја глобалне неједнакости*, Службени гласник, Београд, 2012.

власти и дубљи осећај неопходне социјалне кохезије.¹²⁹ Наравно, битно је пронаћи баланс између прејакe и преслабе власти – прва је често у прилици да без консеквенци крши грађанска права, док је друга недовољно способна да уведе ред у односе међу онима на врху и на дну лествице економске и сваке друге моћи, што не ствара потенцијал за развој просперитетног друштва. На крају, социјална реформа може да се огледа и на пољу невладиних организација и неформалних друштвених група и покрета, који кроз активно деловање могу утицати на смањење процента у којем неједнакост делује у једном друштвеном систему.

3.3. Типови друштвене неједнакости

У категоријалном смислу, неједнакост је увек социјална, односно присутна тамо где и друштвеност. Међутим, друштво не смемо да посматрамо само кроз механицистичку призму, већ кроз заједничке особине које носе културна историја, религија и посебност традиције. Уз то, саставни чинилац анализе овог појма морају бити и политичко и економско устројство, који уоквиравају претходне три друштвене одреднице.

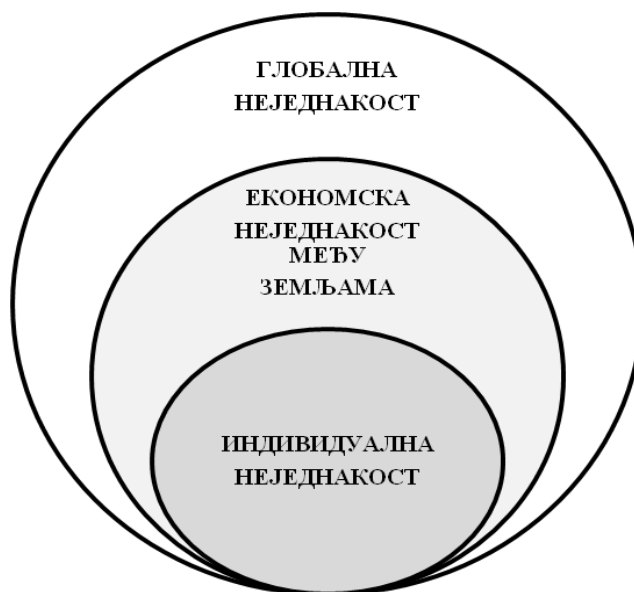
Примарни аспект друштвене неједнакости данас тиче се његовог економског спектра, односно области која се креће у оквирима расподеле дохотка и богатства. Немаштина и изобиље два су удаљена пола између којих се налази светска популација, с тим што њена већина егзистенцију проналази у првој а мањина у другој крајности. Та међусобна дистанца и дискрепанца у бројности економску неједнакост заједно чине круцијалном. „Тржишна економија је друштвени конструкт, створен – односно откривен – да служи људима, па је стога постављање питања о његовом функционализму потпуно легитимно у сваком демократском друштву.”¹³⁰

¹²⁹ Види: Stojiljković, Z: *Marginalije o sreći i jednakosti* u: Orlović, S. (ur.), *Socijalna demokratija u Evropi i koncept „Dobrog društva”*, Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, (u štampi).

¹³⁰ Милановић, Б: *Богати и сиромаси: кратка и необична историја глобалне неједнакости*, Службени гласник, Београд, 2012: 17.

Имајући то у виду, Милановић разликује три типа економске неједнакости: 1. *неједнакост појединаца унутар једне заједнице – нације*; 2. *економску неједнакост међу земљама и народима*; 3. *глобалну неједнакост*.¹³¹

Графикон 6, *Типологија друштвене неједнакости по Милановићу*

Неједнакост појединаца базира се, заправо, на теоријама које су се крајем 19. и почетком 20. века бавиле расподелом дохотка међу различитим класама једне нације, чиме је било условљено не само кретање друштва већ и његов економски развој, посебно из аспекта политичке економије, а чиме су се подробно бавили Дејвид Рикардо [David Ricardo], Карл Маркс, Вилфред Парето [Vilfredo Federico Damaso Pareto] и Сајмон Кузњец [Simon Smith Kuznets]. Милановић нарочито истиче Томаса Пикетија [Thomas Piketty], француског економисту који је, бавећи се неједнакошћу, покушао да установи њене дугорочне еволутивне путеве и да лоцира динамику акумулације али и дистрибуције капитала. Са неколицином колега довео је у питање хипотезе својих претходника, дајући оцену да се након дугог периода опадања неједнакости у западним земљама она јасно повећала у последњој четвртини 20. века и да је њена највећа опасност у томе што је постала до те мере изражена да

¹³¹ Види: Милановић, Б: *Богати и сиромаси: кратка и необична историја глобалне неједнакости*, Службени гласник, Београд, 2012.

више ни на који начин не може да допринесе економском расту. Да би то поткрепио, Пикети се позива и на чувену Декларацију о правима човека и грађанина из далеке 1789, у којој је наведено да разлике у друштву смеју бити засноване само на идеји заједничке користи.¹³²

Када се анализира *неједнакост међу земљама и народима*, која представља други тип, опет се, заправо, разговара о економији, односно о разлици између просечних доходака међу различитим народима. Директан узрок почетне неједнакости према Милановићу означава индустријска револуција, која је неке државе нагло гурнула у први план, често и на уштрб неких других, далеко мање развијених. Повећање броја држава и нација, које се у историји спорадично дешавало током 19. и 20. века, а поготово у време деколонизације, додатно је доприносило порасту друштвене неједнакости. У том смислу, приметно је да су у 19. веку, на пример, најбогатије земље биле три или четири пута богатије од сиромашних да би данас тај однос порастао на више од сто пута, са тенденцијом даљег раста. Оно што можемо да приметимо када говоримо о савременом добу и његовој економској филозофији јесу, са једне стране, акцелерација неједнакости међу богатима и сиромашнима и, са друге, економско и политичко јачање Кине и Индије, које су на путу да смање разлику о којој говоримо. С тим у вези, различити типови неједнакости, од којих је на првом месту економска, доводе до миграционих таласа, који су у многим земљама на Западу почели да резултирају буђењем ксенофобије и антиимиграционизма па се може закључити да је осећај економске и националне угрожености у тесној вези са миграционим кретањима, што и јесте централна тема овог рада, која ће надаље бити детаљније представљена.

Трећи тип – *глобална неједнакост* – сублимира, на специфичан начин, претходна два анализирана типа. Процес све бржег повезивања људи, организација и држава, стварања наднационалних структура различитог типа, које прати појава глобалног система управљања, свакако је актуелизовала питање неједнакости на глобалном плану. Некада је овај тип неједнакости био условљен неједнакостима унутар држава да би се касније базирала на разликама међу државама. Бројна истраживања говоре у прилог томе да је глобална неједнакост веома висока, далеко већа од оне која се може измерити у било којој

¹³² Види: Piketty, T: *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press, Cambridge, 2014.

земљи појединачно, и поред наглог пораста кинеске и индијске економије. Милановић то бројчано конкретизује износећи податак да би за износ за који богати раде годину дана најсиромашнији морали да раде чак два века. Глобализација, евидентно је, многоструко утиче на неједнакост, и то различито у различитим деловима света, од тога да може да је повећава у развијеним земљама, да је смањује у неразвијеним, да на један начин мења односе у малим а на други у великим државама, па међу ауторима који се баве овом темом не постоји усаглашеност када су последице овог утицаја у питању: „Према познатом америчком социологу Глену Фајербау, и једнако познатом економисти и нобеловцу Роберту Лукасу, пролазили смо кроз гигантску 'транзицију неједнакости' и њена најгора фаза је или иза нас, или је управо сада са нама.”¹³³

Друштвена неједнакост може бити и *класна, расна, етничка, старосна* или *полна* и готово да је немогуће избећи је где код постоји социјална интеракција група или појединаца. Ова типологија базира се на постојећим међусобним разликама које су у вези са друштвеним категоријама статуса који појединац има у друштву, његовог порекла, индивидуалних карактеристика и места егзистирања.

Графикон 7, Друштвена неједнакост према различитим категоријама статуса

Различитост у односима међу појединцима и групама у савременом свету додатно се компликује постојањем многоструких идентитета било појединачно

¹³³ Милановић, Б: *Богати и сиромаси: кратка и необична историја глобалне неједнакости*, Службени гласник, Београд, 2012: 133.

било групно, чиме ови типови неједнакости улазе у међусобну интеракцију, стварајући комплексну везу између једног и осталих типова неједнакости. Тај однос је динамичан и склон промени, чиме се позиција појединца или групе усложњава, истовремено чинећи трансформацију у правцу веће једнакости тежом, мада не и немогућом.

3.4. Распрострањеност друштвене неједнакости

Иако је друштвена подела рада у почетку стварала једноставну разлику данас то више није случај, јер се неједнакост одвија на много више нивоа. Неједнакости увек је много, можда чак и превише – у нераскидивој су вези једна са другом, једна или више њих постоје скоро увек у односима између различитих класа или народа, етничких или религијских група, земаља или региона, па се са сигурношћу може закључити да је њен дискурс глобалан а сама појава више него распрострањена.

Према извештају о глобалном развоју Уједињених нација за 2014, који се сваке године, почев од 1990, објављује на основу анализе и упоређивања података годишњих националних извештаја из 140 земаља света и неколико регионалних, као што су Азија, Африка, Латинска Америка и слично, политичке претње, финансијске нестабилности, уништење животне средине, корупција и дискриминација доприносе одржању неједнакости на различитим пољима, у зависности од земље до земље и од региона до региона.¹³⁴ Уопштено посматрано, највеће препреке представљају лоша системска решења у различитим областима, која спречавају стабилан развој и умањују отпорност становништва спрам изазова које глобализован свет пред њих поставља. У таквом суровом систему, у којем се последице неусаглашених глобалних и локалних правила преливају и то без утврђене закономерности, неједнакост између појединаца и група, па чак и држава опстаје. Иако се неједнакост на пољу здравствене заштите у већини региона смањила, она на пољу образовања остала је константна, док се она која се тиче доходака становништва повећала, што јесте за бригу.

¹³⁴ За више информација погледати: Human Development Report 2014, *Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, United Nations Development Programme, New York, 2014.

Подаци кажу да више од две милијарде људи или је веома близу сиромаштва или живи у сиромаштву на неколико нивоа, што чини око 15 посто светске популације. Око 12 посто хронично је гладно (842 милиона) а готово половина читаве светске радне снаге – више од једне и по милијарде људи – ради у несигурним условима, без правно регулисаног статуса. Ако се томе дода да су одређене групе дуго времена биле и остале структурално рањиве, као што су жене, деца, стари или имигранти, јасно је да полне, старосне, расне, статусне и социјалне разлике није лако превазићи. Посебан ударац представљају разорне последице климатских промена, које кризу дижу на још већи ниво. Лична, појединачна несигурност, коју све поменуто рађа код становништва, често и сасвим логично резултира конфликтом, који узима различите форме, због чега се препоручује промена норми у правцу њиховог бољег доприношења јачању толеранције и социјалне кохезије. Ако се превенција кризних ситуација остави по страни, као посебно поглавље које на значају добија уз све снажније климатске промене, стручњаци су предложили и неколико мера, које би могле бити схваћене као аспекти „универзалне посвећености ка повећању отпорности”: реч је о повећању доступности социјалним службама, појачању система социјалне заштите и осигурању сталног и правно регулисаног запослења. За све поменуто на папиру потребне су, међутим, снажне и јасно профилисане институције и одсуство корупције – првог у многим земљама мањка (чак када говоримо о неким чланицама ЕУ) а другог има и превише. У извештају се наводи и то да би било упутно за међународну заједницу да озбиљније размисли о новим формама глобалне кооперације како би допринела смањењу сиромаштва, чак и смањењу шансе да се дође до сиромаштва и тиме омогући „достојанствен живот за све”, посебно имајући у виду Агенду за период након 2015. године. „Глобални системи руковођења морају да разведу узрочно-последичну везу између глобализације и рањивости становништва – то ће се пре десити уколико су глобалне политике и начини њиховог доношења инклузивни, одговорни и координисани.”¹³⁵

Организација за економску сарадњу и развој (OECD) такође се, између осталог, бави праћењем стопе сиромаштва и неједнакости, посебно економске (први извештај објављен је 2008. а други 2011. године), о чему се детаљни

¹³⁵ Исто. стр. 15.

подаци, када је скорији временски период у питању, могу наћи у извештају издатом 2015. године. Наиме, општи закључак у публикацији је недвосмислен – јаз између најбогатијих и најсиромашнијих становника земаља у развоју, али и других региона света, упорно расте и данас су њихове имовинске разлике највеће у последње три деценије.¹³⁶ Уз тржишну трансформацију, која је резултат синергије глобализације, технолошких иновација и структуралних промена, и раст економског потенцијала растао је и диспаритет на пољу зарада. Оно што истраживачи посебно примећују јесте једна новина – разлике које су раније биле резервисане махом за неразвијене земље и оне у развоју сада, након најновије светске економске кризе, постају све видљивије и у развијеним економијама. Гледано појединачно, највеће разлике видљиве су у Чилеу, Мексику, Турској, САД и Израелу, а најмање у Данској, Словенији, Словачкој и Норвешкој, док су се разлике у Латинској Америци и Бразилу смањиле. У земљама чланицама ове организације измерени су следећи подаци: најбогатијих 10 посто становника зарађује 9,6 пута више него што је то случај са 10 посто најсиромашнијих, осамдесетих година прошлог века тај однос био је 7 према 1, деведесетих је нарастао на 8 према 1, а на почетку новог миленијума износио је 9 према 1.¹³⁷ Све оскуднији живот није више резервисан само за оних, већ поменутих, најсиромашнијих 10 посто, већ скоро за половину становништва, тачније 40 посто људи са нижим и ниским примањима. Закључак се сам намеће – разлике на пољу дохотка само се повећавају. Оваква дугорочна финансијска неједнакост, заправо, не изазива само политичке и социјалне потешкоће већ и оне економске – временом долази до смањења кумулативне стопе бруто друштвеног производа због све веће дистанце између најбогатијих и најсиромашнијих слојева друштва. И у овом случају ситуација се доводи у везу са начином на који становништво остварује своја радна права. Наиме, како објашњавају истраживачи, домаћинства која су већину својих прихода остваривала на нестандардан начин, повременим и привременим пословима, била су склонија већем сиромаштву док је повећан број таквих домаћинстава заправо допринео порасту опште неједнакости. Извештај се дотиче и положаја жена – за које се каже да су успеле да се приближе мушкарцима мада се и даље

¹³⁶ За више информација погледати: OECD, *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*, OECD Publishing, Paris, 2015.

¹³⁷ Исто.

може рећи да постоји 16 посто шанси да ће жена бити 15 посто мање плаћена него мушкарац и то за исти посао. Будући да се број жена које чине светску радну снагу повећао у односу на нека ранија доба, јасно је зашто то додатно утиче на пораст неједнакости на глобалном плану.

Ова организација даје и неколико препорука које би могле позитивно да утичу на смањење описаног глобалног тренда: од владајућих структура очекује се да покушају да смање неједнако третирање женске и мушке радне снаге, фокус би требало ставити на прописе који повећавају како број тако и квалитет радних места, адекватно образовање морало би да буде доступније широким слојевима становништва док би на адекватнији начин требало регулисати расподелу средстава која се прикупљају порезима.

Да је реч о проблему који је заиста глобално препознат и против којег је могуће борити се једино на глобалном нивоу може се закључити и из реченице која би представља суштину овог извештаја, а којом је исти и насловљен: „У овоме смо заједно: Зашто мања неједнакост доприноси свима.”

3.5. Социјалне консеквенце глобалне друштвене неједнакости

Економски шокови који су у последњих неколико декада потресали и још увек потресају свет резултирали су појачаном несигурношћу на многим пољима – утицали су како на животе појединаца тако и на целе државе, доводећи до све веће друштвене нестабилности. Имајући у виду да су, када су у питању светска економска кретања, државе све умреженије и све мање независне, уз чињеницу да је неједнакост међу тим истим државама истовремено и те како присутна, јасно је да је глобализација без даљег у тесној вези са глобалном економском неједнакошћу, па самим тим и са оном друштвеном. Како тврди Хурст, постоје две контекстуалне парадигме око којих теоретичари не слажу. По једној, глобализација има позитивне ефекте на плану потенцијалне економске отворености, трговинске размене и техничко-технолошких могућности међу различитим земљама, истовремено их терајући да сопствене ресурсе користе што боље, чиме се успоставља идеал заједничког тржишта на којем сви имају шансу. У овом случају, ма колико економски ресурси били различити, очекиван резултат је изједначавање права, могућности

и економске стабилности на интернационалном нивоу, па самим тим долази и до редукције сваког типа неједнакости, почев од економске. По другој теорији, политички и економски најснажније државе бивају у супериорнијем положају у односу на оне мање развијене, спречавајући њихово право на субвенционизам на њима важним пољима, уз већу могућност експлоатације њихове радне снаге, природних ресурса и слично. У томе им помаже и *мултинационални корпоративизам*, који представља *вишенационалну удруженост капитала умреженог у централизовану управљачку платформу*, у чију све евидентнију агенду спада и довођење у питање остварених права радника, њихових синдиката и очување природних богатстава, попут обрадивог земљишта и вода.¹³⁸ Описани механизми доводе до ширег спектра друштвене неједнакости, повећавајући економске разлике како међу становништвом унутар једне земље тако и међу различитим земљама. Брајан Геслинг [Brian Goesling] тврди: „Без обзира на то што их у литератури обично раздвајају, разлике у зарадама унутар једне нације и разлике у зарадама међу различитим нацијама доприносе заједнички светској неједнакости на том плану.”¹³⁹

Оно што глобализација као ново доноси друштву којем друштвена неједнакости није непознаница јесте пораст фактора ризика услед усложњавања различитих интереса који се из сфере глобалног све лакше и снажније преносе на сферу локалног и обрнуто. *Социјалне разлике бивају све израженије, иако је друштвена међуповезаност била идејно усмерена на њихово смањивање док савремено друштво није имуно ни на дискриминацију услед немогућности очувања постојећих модела раста, пре свега на пољу економије*. Самим тим превенција социјалног конфликта бива све мање могућа, посебно ако се у виду има чињеница да процес глобализације промовише нову форму индивидуализма, у којој друштвене вредности излазе из до сада познатих традиционалних и социјално препознатљивих форми и постају флуидне категорије, склоне лакој трансформацији или дезинтеграцији.

¹³⁸ Дobar пример наведеног су мултинационалне компаније као што су „Монсанто”, која је у Аргентини засејала огромну количину генетски модификованих организима на до тада чистом пољопривредном земљишту, изазивајући негативне последице по здравље становништва и компанија „Најк”, која је постала позната по неспорној експлоатацији радне снаге у Индонезији. Таквих је примера много у слабије развијеним земљама и земљама трећег света, при чему таквих појава нису лишене ни неке европске земље, па ни наша.

¹³⁹ Goesling, B: *Changing Income Inequalities within and between Nations: New Evidence*, American Sociological Review, Vol. 66, No. 5, American Sociological Association, Washington, 2001: 746.

Позивајући се на бројна истраживања рађена током протеклих неколико година Улрике Шуеркенс [Ulrike Schuerkens] истиче да је веза између глобализације и друштвене неједнакости непорецива.¹⁴⁰ Међу научницима влада консензус о томе да је у националним оквирима неједнакост порасла малтене у сваком кутку света у последње две деценије док се јаз између најбогатијих нација и оних најсиромашнијих од краја осамдесетих година прошлог века продубљује. Битно је поменути и то да је неједнакост на пољу зараде толико порасла од почетка 1981, на почетку такозване неолибералне глобализације, примећује Шуеркенс, да се неједнакост унутар држава јављала према очекиваној, глобалној шеми. У неким државама дошло је до промене регулативе којом би се овај тренд умањио јер растућа неједнакост представља разлог за појаву социјалних немира који, опет, негативно утичу на развој економије. Сликвит је податак који износи Програм Уједињених нација за развој (UNDP) 2003. године: крају миленијума најбогатијих пет посто светске популације зарађивало 114 пута више од најсиромашнијих пет посто, док је један посто најбогатијих зарађивао колико и најсиромашнијих 57 посто заједно. Цитирајући Бранка Милановића и његово, у овом раду већ поменуто, дело Шуеркенс оцењује да трансфера између богатих и сиромашних земаља нема и да се неједнакост на глобалном нивоу може мерити и овако: најсиромашнији Французи богатији су од 75 посто светске популације, односно, чак и пет посто најбогатијих у руралној Индији сиромашнији су од најсиромашнијих пет посто становника Француске.¹⁴¹ Економска неједнакост најсиромашнијих маргинализује их следствено и у друштвеном и у политичком смислу. Може се приметити још нешто – скорашња појава све већег затварања богатих, западних друштава према имигрантима из сиромашних земаља света, имајући у виду домаће економске, па самим тим и социјалне проблеме и високу стопу незапослених. Пошто одлуке и на интернационалном нивоу доносе исте те богате земље Запада, чији глас предњачи и у организацијама као што су ММФ или Светска банка, инструменти смањења неједнакости на међународном плану неефикасни су или непостојећи. Ауторка изводи закључак – нешто свакако не штима у систему неолибералног схватања економије.

¹⁴⁰ Види: Schuerkens, U: *Globalization and Transformations of Social Inequality*, Routledge, London, 2010.

¹⁴¹ Исто.

И поред тога што је уврежено мишљење да неједнакост на пољу зараде, на пример, потиче од тржишне утакмице и да је самим тим неизбежна, стручњаци додају да већа неједнакост неће деловати друштвено па ни економски позитивно већ негативно и то у форми домино ефекта – довешће до веће незапослености, већег сиромаштва, лошег просечног здравља становништва, раста неповерења у институције, веће стопе криминалитета па самим тим и слабљења препознатљивих постулата демократије. Ричард Вилкинсон [Richard G. Wilkinson] и Кејт Пикет [Kate E. Pickett] су утврдили да изражена економска неједнакост директно повећава моралну деградацију становништва будући да се као последице могу уочити повећање стопа убистава и крађа, малолетне делинквенције, расизма и нетрпељивости према дугима и другачијима.¹⁴² Недостатак поверења у друге појединце, групе па и читав систем, који често прати појачан осећај социјалне неправде, погодује слабљењу моћи институција и опадању интересовања за социјални активизам, при чему степен толеранције опада. Ова појава посебно је изражена у комплексним, мултинационалним, мултиконфесионалним и мултикултуралним срединама, које су само по себи хетерогене по саставу и код којих је лакше уздрмати успостављену социјалну кохезију. Јер, како истиче Зоран Стојиљковић: „Формативни аргумент у прилог друштвене једнакости представља чињеница да једнакост води ка срећи, односно да су најсрећније земље на свету земље са високим приходима, али и високим нивоом социјалне једнакости, поверења и квалитетне владавине.”¹⁴³ Он, даље, указује и на идеје Џона Ролса [John Rawls], који је, говорећи о друштвеној правди, тврдио да у социјетету који је заснован на праведним основама политичка економија функционише тако да усмерава у праву доласка до заједничког/широко расподељеног капитала. Свакако да је економску неједнакост немогуће искоренити, али се поставља питање постоји ли уопште прихватљив ниво неједнакости, како га установити и на који начин успоставити. Одговор можда лежи у потезу који су почетком недавне економске кризе повукле бројне државе развијеног Запада – умешале су у разобручену тржишну утакмицу како би спречиле потпуни економски крах. На сличан начин

¹⁴² Види: Wilkinson, G. R.; Pickett, K: *Income Inequality and Social Dysfunction*, Annual Review of Sociology, vol 35, Annual Reviews, Palo Alto, 2009.

¹⁴³ Stojiljković, Z: *Marginalije o sreći i jednakosti* u: Orlović, S. (ur.), *Socijalna demokratija u Evropi i koncept „Dobrog društva”*, Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, (u štampi).

могло би да се реагује и на пољу економске неједнакости, поготово јер су економски раст и неједнакост уско повезани и међузависни.

4. Неонационализам – ксенофобија и антиимиграционизам

„То што су људи различити, помислио сам једном, саблазан је за човека!

Највероватније да су овом узрок, у сваком човеку присутне, архајске, биолошке црте ксенофобичности. Све што је другачије него што је у мојој породици, племену, верској опредељености, изазива у човеку сумњу, презир или мржњу, док је у основи свих ових осећања – страх.”¹⁴⁴

Националне државе, које и дан-данас егзистирају као незаобилазни и пуноправни међународни чиниоци, конституисане су током историјског континуума уз учешће *национализма* као идеологије. Парадоксално је, али недвосмислено истинито, да је национализам умео да продукује и распадање истих тих националних држава, дезинтегришући глобално устројен поредак, чиме је у не малом броју случајева доводио у питање не само постојеће системе појединачних држава већ, последично, и читав систем међународних односа. Као и увек када је ова идеолошки контроверзна појава у питању, могу се детектовати две различите поставке: неки су га доживљавали као неопходан идеолошки састојак, који служи испуњењу одређених легитимних интереса, док су управо ти интереси другима бивали нелегитимни и, самим тим, неприхватљиви, због чега је и национализам означавао као идеолошки образац који и сам носи епитет нелегитимности. Како год га посматрали у једном тренутку он као да је почео да посустаје, уступајући место једном другачијем принципу – принципу *наднационалности, укорењеном на идеји стварања различитих и специфичних система сарадње националних држава, који претпостављају постојање заједничке групе интереса на различитим пољима, у којем се одређени прерогативи тих држава добровољно предају заједничким телима одлучивања, у којем национални интереси бивају често претпостављени на принципу консензуса формулисаним групним стремљењима*. Ова врста савеза може бити краткорочна и дугорочна, када добија озбиљније модалитете. „Основно значење појма наднационално, надржавно или супранационално јесте изнад, преко националне државе;

¹⁴⁴ Јеротић, В: *Учење Светог Исака Сирина и наше време*, Арс Либри, Невен, Београд, 1998: 119.

наднационалне организације су тако оне које могу доносити одлуке које су директно обавезујуће за правна и физичка лица индивидуалних држава чланица, без интервенције влада тих држава.”¹⁴⁵ Било да су у питању системи војне, економске или политичке сарадње, формула по којој се функционише је слична а један од најкомплекснијих система јесте онај који је настао стварањем Европске уније, будући да у себи интегрише неколико облика кооперације.

И таман када се чинило да је тиме национални зов у Европи примирен на дуже време почетком новог миленијума дошло је до његовог буђења али у једном новом облику. Осим класичних стремљења ка јачању националних интереса на уштрб заједничких циљева који те интересе спутавају, овај облик национализма карактеришу *ксенофобија* и *антиимиграционизам* – два принципа која оштрицу неонационалиста усмеравају на *етнички мањинске групе*, којих је у Европи данас више него икада, посебно након 2015, године у којој је рекордан број избеглица из региона Блиског истока у њој путем мора нашло спас од рата¹⁴⁶. Према резултатима истраживања која прате ту теорију мања подршка јачању просеца евроинтеграција у неким државама чланицама Европске уније кореспондирала је и кореспондира са већом присутношћу ксенофобије.¹⁴⁷ Изборни успеси који су у последњих двадесетак година забележиле десничарске партије у појединим државама чланицама ЕУ, али и јачање неформалних ултрадесничарских покрета, о чему ће детаљно тек бити речи, свакако се могу сматрати посредним доказима за постојање неонационализма на Старом континенту. Групације које су у мултукултуралној Европи биле углавном, с правом, маргинализоване временом све више добијају на значају. Национална алијанса Ђанфранка Финија 1994. ушла је у владу Италије, 1998. године Национални фронт Жан-Мари ле Пена постигао је одличан успех на регионалним изборима у Француској док је 2000. године Слободарска партија Аустрије Јерга Хајдера нашла своје место у парламенту Аустрије. То је био, испоставило се, само почетак.

Имајући у виду да је Европа специфично условљена процесом интеграције и да представља комплексан простор на којем се преплићу

¹⁴⁵ Mišćević, T: *Pridruživanje Evropskoj uniji*, ESPI Institut, Beograd 2005: 7.

¹⁴⁶ О детаљима мигрантске кризе и њеним последицама више речи биће у посебном поглављу.

¹⁴⁷ Види: De Master, S; Le Roy, M: *Xenophobia and the European Union*, Comparative Politics, Vol. 32, No. 4, July, 2000.

политичка, економска и социјална раван како на пољу земаља појединачно тако и када је у питању систем Европске уније, анализа *неонационализма* може се рачвати у неколико праваца. Поред десничарских партија, покрета и њихових симпатизера реафирмација националности, односно потребе за очувањем националног идентитета јавља се чак и код група и појединаца који нису екстремно десно оријентисани. То би се могло објаснити и путем корелације националности са процесима глобализације и евроинтеграција, који већ деценијама умањују традиционалне постулате националних држава и у делокрузима који нису само спољна политика и одбрана а то су економија и социјална давања – поља која највише погађају најшире слојеве становништва. Притисак за стварањем супранационалног идентитета ЕУ (који је заслужио и своје посебно поглавље у овом излагању), који умањује партикуларизам, појачава осећај уједињености, солидарности и осећај за постојање заједничког циља није био довољно ефектан да би превазишао проблеме са којим се сусрећу становници Уније. Поред тога што је проширена Унија све мање у стању да тај идентитет наметне, да формулише интересе око којих би се сложиле све државе чланице, да убеди своје грађане да администрација у Бриселу није удаљења од њих и да није аутистична, она се сусреће са специфичним видом револта против успостављеног система који није пружио решења која је обећавао, што је посебно постало видљиво након већ анализираних економског слома 2008, који се из САД пребацио у Европу. Све озбиљнија социјална поларизација, одсуство демократије приликом одлучивања о државним приходима и расходима, при чему Европска комисија све више намеће правила када су у питању национални буџети, масивне мере штедње, атак на запослене смањивањем цене рада и флексибилизацијом радног законодавства важни су елементи који утичу на било који облик екстремизма, будући да његовом развоју у психолошком смислу погодује сваки вид кризних односа и граничних ситуација.

Иако се сматрало да европски пројекат земљама чланицама доноси додатну сигурност па чак и у правцу очувања националних држава, могло би се данас расправљати о томе шта за модерну националну државу представља већи изазов – снажење евроинтеграционог потенцијала ЕУ на уштрб суверености држава чланица, што ће бити додатно објашњено, економска криза или све већи

број имиграната. Да ли је могуће прихватити евентуалност напуштања достигнућа које данас зовемо Европском унијом?

4.1. Историјско-теоријска перспектива национализма као идеологије

Појава национализма, који морамо посматрати у зависности од његове врсте и чије се коначно исходиште може лоцирати тек када се он постави у контекстуализирајуће параметре постојећих друштвено-политичких одредница и околности под чијим окриљем настаје, може се окарактерисати и као релативно позитивна и као релативно негативна. Тешко је, чак и немогуће, национализам посматрати било кроз једну било кроз другу крајност, јер је он, захваљујући пре свега својој комплексној природи, успевао да у први план постулира сопствени легитимитет, чак и у оним друштвима у којима нису постојали предуслови који би упућивали развој догађаја у том правцу. Одлика национализма могла би да буде и извесна бенигност и то уколико су идентификоване национално-ослободилачке тежње, чист идеолошки подтекст препознаје се када је реч о стремљењу ка државном утемељењу, али се исто тако може одредити и као екстреман, са јасном негативном конотацијом и то када се ради о агресији беспоговорно усмереној према разликама националне природе. Рат, деструкција и разарање, неопходно је рећи, нису нужно непосредни производи идеологије националног. Међутим, мора се истаћи да она помаже утемељењу матрице сукоба као прихватљивог стања друштва, истовремено притискајући појединца да својим приватним потребама, ма колико оне круцијалне за њега биле, претпостави општу, друштвену „корист”.

Два опречна и удаљена становишта чине формативни елементарни дискурс који обухвата поља националног питања, интереса и национализма. Наиме, у вазда спекулативном односу налазе се први став, у којем се баштини идеја по којој развој демократије искључује национализам као концепт подобан за било које друштво, посебно савремено чији би цивилизацијски донети требало да буду високи и други, који се може окарактерисати као екстремни национализам, у којем су искључивост и дистанца од Другог подразумевајући. У пољу између та два дијаметрална пола налази се широко поље у којем егзистира велики број варијација на тему национализма и његовог испољавања

– управо у том недефинисаном и до краја неуобличеном простору бројни покрети и појединци проналазе своје упориште. Легитимитет решавања националног питања у историји обично није био оспораван, мада данас у односу на интернационализам, као популаран концепт наднационалности, има испред себе негативан предзнак. Борба националних држава за сопствени суверенитет обликовала је, јасно је, свет који данас познајемо, побеђујући тадашњи распрострањен концепт великих колонијалних сила, али су екстремни видови остваривања националних интереса, виђени углавном у 20. веку, омогућили њихову све присутнију негативну конотацију, насупрот све либералнијем разумевању појма нације. Спекулације појмовима *национално* и *ненационално* обележавају реторику политичке стварности, без јасно дефинисаног идеала „средњег пута”, који би кореспондирао са принципима могућег, прихватљивог и изводљивог у постојећим друштвеним околностима.

Према Ентони Смиту [Anthony D. Smith], термин *национализам* може да значи следеће:

1. целокупан процес обликовања и одржавања нација или националних држава;
2. свест о припадности нацији, заједно са сентиментима и стремљењима усмереним на њену безбедност и просперитет;
3. језик и симболику нације и њене улоге;
4. идеологију, укључујући културну доктрину нација и националне воље, као и прописе за остварење националних стремљења и националне воље;
5. друштвени и политички покрет за постизање циљева нације и остварење националне воље.¹⁴⁸

Смитова анализа овог појма наводи на сублимни закључак да се идеолошки покрет чија је исходна тачка стварање или перзистенција аутономије друштвено-групног идентитета, који аутохтоно сачињава нацију, може сматрати национализмом. Идеолошки посматрано, свет се може перцеповати као свет нација, на којима суштаствено почива снага власти проистекле из политичке моћи, док на појединачном нивоу човек долази до

¹⁴⁸ Види: Smit, D. A: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.

самоостварења само кроз поистовећење са нацијом. Управо широке масе народа, углавном спремне да на позив одговоре у искреној жељи за самоодржањем, јесу она публика коју аутор истиче као неопходну да би се идеологији национализма дала снага. Вођен нагоном за проналаском идеалног идентитета појединац пролази кроз разне видове социјалне идентификације и, уколико не успе да оствари потребу својим адекватним позиционирањем у егзистирајућем друштвено-политичком миљеу, он посеже за различитим, а њему доступним исконским изразима идентификације у оквиру постојећег социјалног контекста, који у крајњој инстанци могу бити, и често бивају, доведени до екстремизације. Поменута тенденција нивелисања на анимални елементарнијум функционише тако да на њу није у потпуности имун ни политички ни етнички национализам, да поменемо само ова два од неколико његових разуђених облика, с тим што му је овај други ближи јер му је и извориште примарније. У модерном времену све се више сусрећемо са симбиозом елемената етничког и политичког национализма, која тешко може да се теоријски јасно артикулише а што, опет, представља и њен најразорнији потенцијал.

Могло би се рећи да су заговорници три идејна система – *конзервативизма, социјализма и либерализма* – са идеолошког становишта посматрали национализам на себи особен начин. За прве је национализам био продукт модерне државе, који је у вези са социјализмом и политичким поставкама либерализма, за које су традиција и природни поредак секундарни. За социјалисте је национализам био конзервативан и сродан либерализму због негацији класне и социјалне одређености човека док су га трећи доводили у блиску везу са социјализмом, позивајући се на његов недемократски и колективистички потенцијал и релацију према економији.

Све до позног средњег века појаве као што су народна сувереност и еманципација постојали на само рудиментарно, да би своје трајније и конкретније отелотворење доживеле касније. Међу прве појаве које бисмо данас могли да доведемо у везу са национализмом сврстава се настанак такозване пуританске револуције у Енглеској, током 17. века.¹⁴⁹ Захваљујући напретку и преузимању примата на пољима науке, политичке мисли и религијске реформе

¹⁴⁹ Види: Hughes, A: *The Causes of the English Civil War*, Macmillan, London, 1991.

самопоуздање енглеског народа је у то доба расло. Покрет реформације, етика калвинизма и све израженија потреба за индивидуалним развојем наводе на закључак да су догађаји у Енглеској били снажно обојени религиозно протестантском свешћу, пронашавши свој коначни израз, уз истовремен успон средње класе, у политичкој филозофији Џона Лока, да би преко његових идеја утицали и на појаву америчког и француског национализма који су се јавили потом.

Амерички национализам, инспирисан пуританизмом и француским рационалистима, могао би се окарактерисати као типичан продукт 18. века. Амерички досељеници на прво место стављају идеје слободе и индивидуалних права а рађање америчке нације, уз „Декларацију о независности”, дешава се се као отелотворење ставова које су заговарали Томас Џеферсон [Thomas Jefferson] и Томас Пејн [Thomas Paine]¹⁵⁰.

Догађаји у Америци далекосежно су, затим, утицали на развој револуције у Француској. Њој је снагу улио Жан-Жак Русо, будући да је човека сматрао чуварем цивилизације, истичући суверенитет народа и њену вољу. Контекстуализујући идеје хуманизма и либерализма, национализам Француске револуције био је снажан израз прогреса. „Декларација о правима човека и грађанина” чији је легендарни слоган – „Слобода, једнакост, братство” – сматрана је неопходним условом развоја, цивилизацијског искорака и самосвести, не само за француски народ, већ и за читав савремени свет¹⁵¹. Имајући у виду време о којем говоримо неизбежно је констатовати да је све поменуто инспирисало појаву нових симбола и митова насупрот религиозно-црквених церемонија. У први план избачен је плебисцит, као оличење значаја индивидуалне одлуке у стварању једне нације, као процес којим се нације конституишу актом одлуке њихових грађана.

Национализам који се појавио половином 19. века у Немачкој изнедрио је још једну специфичност – инстинкт и традиција успели су да се наметну изнад разума и прогреса, историјске разлике међу нацијама бивају наглашене уместо залагања ка заједничким политичким циљевима. Анулирајући принцип

¹⁵⁰ Види: Paine, T: *The Rights of Men*, Wordsworth Editions, Ware, 1996.

¹⁵¹ Види: Masters, R: *The Political Philosophy of Rousseau*, Princeton University Press, Princeton, 1968.

заснивања национализма на слободној вољи (насилна анексија Алзаса и Лорена) Ото фон Бизмарк ујединио је Немачку на ауторитаран начин. Велики револуционарни талас 1848. године обухватио је и Италију, која је од 1859. до 1871. скоро потпуно уједињена, док је 1860. година означила тренутак промена у многим деловима света¹⁵².

Једна од последица Првог светског рата био је, између осталог, и национализам у централној и источној Европи. Из Хабзбуршке монархије и Руске царевине, које су након ратних разарања биле дезинтегрисане, изродиле су се нове националне државе: Мађарска, Чешка, Пољска, Аустрија, Румунија и Југославија. Истовремено, национализам се појављује и у Африци и Азији, и може се препознати у идејама лидера као што су Ганди у Индији, Ататурк у Турској, Сун Јат Сен у Кини или Загул Ибн Сауд на Арабијском полуострву. После Другог светског рата и разорне малигности националсоцијализма у Немачкој, долази до појаве „националног комунизма”, како су га тада прозвали западни теоретичари и политичари, који је поделио такозвани совјетски блок.¹⁵³ Русија се, мора се истаћи, снажно успротивила национализму који је одиграо значајну улогу у покретима у Пољској и Мађарској 1956. године, а затим и у Румунији и Чехословачкој.

Стога, уколико национализам схвати у контексту праксе више него теорије, након наведене анализе долази се до идеје да се он може разумети само кроз ситуациону конотацију одређених, посебних околности. Само на тај начин до крајњих консеквенци могу да се испоље национални покрети и њихове различите тежње у посебним друштвено-политичким околностима, а у односу на које је препоручено извршити класификацију национализма.

Ханс-Урлих Велер [Hans-Urlich Wehler], који се бавио комплексним питањима историјског контекста настанка, развоја различитих форми и наступајућих последица национализма, разликује његова четири типа. Сваки од њих односи се на одређене фазе развоја као и на регионалну делотворност.

1. Први тип је *интегришући* национализам, који у својој првој фази, путем „унутрашње државне револуције” ствара националну

¹⁵² Види: Ziblatt, D: *Structuring the State, The Formation of Italy and Germany and the Puzzle of Federalism*, Princeton University Press, Princeton, 2008.

¹⁵³ Види: Mevius, M: *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918-1989*, Routledge, New York, 2011.

државу, при чему постојећи облик државне управе ставља на нову основу, која му даје легитимитет, као што је то био случај у Европи, Северној Америци и Француској.

2. Друга варијанта национализма је *унифицирајући*, ујединитељски или препородитељски, који у другој фази, полазећи од посебних делова једне нације, односно од уистину различитих етнија, формира националну државу, као што су то Немачки Рајх и Италија.
3. Трећи вид национализма је *сецесионистички*, реч је о оној врсти национализма која је нарочито после 1918. године довела до акцелерације пропасти мултинационалних царстава на истоку и југоистоку Европе и створила потом нове националне државе на разрушеним темељима Аустроугарског и Османског царства.
4. Четврта опција јесте *трансфер-национализам*, који је евро-амерички модел увелико пренео пре свега на некадашње колоније. Трансформација Јапана, до које је уследило након реформи 1868. године, премијеран је и сликовит егземплар трансфера атрактивног и успешног западног модела.¹⁵⁴

Како наводи Смит, наслањајући се на поделу Ханса Кона [Hans Kohn], постоје два национализма – источни и мистичан, и западни и рационалан.¹⁵⁵ Прва врста укоренила се у средњој и источној Европи и Азији и сматра се да га је произвео бунт мањине интелектуалаца, док се друга врста ексклузивно доводи у везу са Француском, САД и Великом Британијом, при чему стоји теза да га је изнедрила средња класа.

Осим тога, Смит национализам дели на:

1. *етнички*, који може бити национализам пре доласка до независности, чија је бит сецесионистичка и дијаспорична, и национализам који се рађа после стицања независности, чија је основа иредентистичка;
2. *територијални*, који може бити национализам који претходи стицању независности и карактер му је антиколонијалан, и

¹⁵⁴ Види: Велер, Х: *Национализам, историја, форме, последице*, Светови, Нови Сад, 2002.

¹⁵⁵ Види: Smit, D. A: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.

национализам који се појављује после стицања независности и има интеграциону природу.¹⁵⁶

Посматрано према базичним, општим критеријумима социологије, могуће је издвојити три модела национализма:

1. *етноцентризам*;
2. *национализам*;
3. *шовинизам*.

Под *етноцентризмом* се разуме усредсређеност на заједничку културу и порекло, при чему се не истиче сопствена ексклузивност, без инсистирања на постојању потребе за јасно одвојеним границама између етничких група. Њега карактерише извесна толеранцију према другима, која је сама по себи позитивна и која се у пракси може очитовати заштитом мањинских култура и чувањем историјских и културних вредности. Истицања разлика између своје и других нација, при чему се своја доживљава као природно супериорна, уз постојање предрасуда према другима и сумњу у њихове намере јесте сновна карактеристика *национализма*. Њу прате нетолерантан однос према потребама и намерама других нација, што може прерасти у идеологију којом се, у ствари, прикривају недостаци и проблеми сопствене нације а други обележавају као кривци за сопствене грешке и лошу судбину. Најјачи степен ове варијанте испољавања негативних својстава националне свести представља *шовинизам*, који несумњиво одликују јасна и недвосмислена нетрпељивост и отворена мржња према осталим етничким, културним и националним групама. У крајњој консеквенци тај процес резултира изолацијом сопствене нације, будући да је његова појава последица осећаја сталне угрожености од других.

И познати српски социолог Загорка Голубовић, позивајући се на теоретичара Гринфилда [Liah Greenfeld], пише о национализму као о феномену који се односи на три врсте појава: „1) национални идентитет и националну свест, 2) артикулисану идеологију и 3) ксенофобичне појаве националног патриотизма... Може се, даље, разликовати 'бенигни национализам', као покрет за национално ослобођење; национализам као политичка идеологија за утемељење државе на бази нације; и екстремни, ултранационализам који је

¹⁵⁶ Исто.

агресиван према националним разликама.”¹⁵⁷ Иако се *бенигни национализам*, као елемент националне свести/идентитета *базира на појмовима као што су лојалност, припадност, љубав, понос и сентимент*, уочено је да се у том простору могу наћи развојни елементи за будући екстремизам и ксенофобију.¹⁵⁸ За разлику од национализма, национална осећања имају (или могу имати) позитивну друштвену улогу, коју она истиче, јер обухватају: осећање за припадношћу, не супротстављање Другом, интензивирање процеса културне интеграције и развијање социјалног активизма. Насупрот, национализам је обавезно искључив, у континуираном страху и презиру према Другом (ксенофобија), политички редукутиван и социјално блокирајући. Национализам унапред поседује одређену суму појмова, порука и значења које појединац или усваја или постаје социјално стигматизован од стране национално „освешћене” већине. Укидајући му, тако, потребу за сумњом и критиком, слобода постаје теоријска категорија, а независност је појам који се своди искључиво на државу.

Пишући о национализму из перспективе социјалне психологије, Данијел Друкмен [Daniel Druckman] у први план истиче деструктивни аспект групне кохезије (чији ће психолошки механизми бити анализирани у наставку излагања): „У тренутку када се етнички национализам чини бунтован и способан да велики део света гурне у хаос и рат, постоји повећана потреба да разумемо и научимо како да изађемо на крај са условима који промовишу тако екстремну групну лојалност.”¹⁵⁹ Аутор истиче, дакле, осећај лојалности групи/вођи, наводећи да су социјални психолози своја истраживања углавном усмеравали на микрозаједнице и њихову интеракцију са социјалном средином, тражећи бихејвиоралну закономерност у испољавању екстремних диспозиција наспрам других група или народа. Фокус истраживања је на улози осећања привржености и припадности групи, јер испод политичких, економских и других ставова се крије афективно поље људске природе које прате одређене вредности, активности и емоције: „Ова осећања привржености су у срцу

¹⁵⁷ Голубовић, З: *Ја и Други: Антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*, Република, Београд, 1999: 85.

¹⁵⁸ Изнету тврдњу можемо поткрепити многопомињаном идејом светосавља: наиме, уместо да светосавље остане оно што је кроз повест увек било, а то је особеност историјског, културолошког и религијског типа, у оквирима православне васељене, оно се премешта, током деведесетих, у поље политичко-идеолошког дискурса који је у себи обилато садржавао директне националистичке постулате.

¹⁵⁹ Druckman, D: *Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective*, Mershon International Studies Review, Vol. 38, No. 1, 1994: 43.

национализма.”¹⁶⁰ Како се базис привржености одређеној групи налази у пољу потреба, националистичке организације стварају привид сигурности, извесности, манипулишући, често, економским односима, финансијском стварношћу и медијима. Тренутак када национализам, подстакнут патриотизмом, прелази рубикон декларативне демократичности и показује право лице чије су основне црте одбијање правила цивилног друштва, означава и почетак потенцијалног сукоба ужих или ширих размера.¹⁶¹

Еванс [Graham Evans] и Њунхем [Jerffrey Newnham], разматрајући национализам, закључују да се термин користи у двоструком смислу. У првом, национализам је у потрази за бихејвиоралним ентитетом-нацијом, а затим наставља потрагу за одређеним политичким и културним циљевима у њено име. У другом, национализам је осећај према нацији која прави разлике међу људима.¹⁶²

На крају, однос нације и идеологије током 20. века одиграо је кључну улогу у дефинисању појмова који су у вези са национализмом, управо кроз појаве као што су *нацизам* и *фашизам*. Ове идеологије у себи нису само садржавале социјално-политичка учења, већ су се храниле идејама лажне историографије, ненаучне антропологије и медицине, све до окултизма и теозофије¹⁶³, покушавајући и успевајући, да митологизованом историјом и фалсификованом идејом надмоћи, имплементира идеје екстремног национализма и изражене ксенофобије.¹⁶⁴ Важно је на овом месту подвући да је и нацизам у својим прапочецима био инспирисан релативно бенигним националним идејама које су се огледале у германском миту, жалу за бившим немачким царством, магловитим представама социјалне правде, а нешто касније и ресантиману према државама победницама Првог светског рата. Тако,

¹⁶⁰ Исто, стр. 44.

¹⁶¹ Смит наводи речи британског политиколога Џона Дана [John Montfort Dunn] да је национализам најмаркантнија политичка срамота двадесетог века, што се, засигурно може констатовати и за неонационализам двадесет и првог. Види: Smith, D. A: *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, UPNE, Lebanon, 2000.

¹⁶² Види: Evans, G; Newnham, J: *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998.

¹⁶³ Тврдња се пре свега односи на нацистичку Немачку.

¹⁶⁴ Када пишемо о идеологији нацизма која је до савршенства довела злоупотребу маса за своје циљеве, добро је присетити се речи Вилхелма Рајха [Wilhelm Reich]: „’Цемент’ је који индивидуе (или, заправо, оно што је од њих остало) везује у масу саздан од предрасуда.” у Reich, W: *Masovna psihologija fašizma*, Naklada Jasenski i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999: 11.

постепено и уз агресивни и континуирани пропагандни притисак, легенде постају стварност, нација и раса једини извор колективног идентитета, а мржња према различитости правило и закон – од епских сага, до еугенике и Холокауста. Ако бисмо посматрали наведене појаве и појмове као целовит ентитет из перспективе историје и социјалне психологије, рекли бисмо да „бенигно” пречесто јесте само прелиминарија за „малигно” и „канцерогено” политичко/идеолошко стање друштва, где манипулацијом емоцијама поноса и страха, добијамо као одговор ксенофобију и мржњу сваке врсте. Знамо, „... емоције су изузетно тешке за истраживање”¹⁶⁵, међутим нас на овом месту интересује како можемо мисаоно уоквирити и дефинисати појам националног осећања и у чему се састоји основна разлика између националних осећања и национализма, односно неонационализма.

4.2. Природа неонационализма

Доба формирања разнородних глобалних идентитета и демистификације капитализма, која води ка његовој неминовној трансформацији, оквири су у којима се креће савремени национални дискурс, чије параметре одређује свеукупни постмодерни проседе, базиран на тремеђи дисперзивних економских, социјалних и културних подсистема. Управо стога ова идеолошка форма може се термилошки одредити као *нови национализам*, који се први пут помиње и појављује 1989. године, и који је по својој природи и духу времена у којем се јавља специфичан. Комбинујући негацију постојања колективног идентитета и реафирмацију принципа националне државе на пољима политике, одбране и економије са друштвено-организационим елементима ксенофобије и антиимиграционизма, он се рађа, што је и његова специфичност, у европским земљама са које су одавно демократизоване, због чега се сматра непредвидивим и, самим тим, тешким када је реч о антиципирању његових будућих развојних смерница. Унутрашња логика модернизације и наметнута универзалистичка правила растачу миље традиционалних спона које сачињавају једно друштво, чиме удружени потпомажу својеврстан препород национализма, истина у наговештеном новом виду. Друштвени револт очекиван је одговор којим

¹⁶⁵ Wierzbicka, A: *Defining Emotion Concepts*, Cognitive Science, Vol. 16, Issue 4, October 1992: 558.

појединци и групе покушавају да се одупру скучености, препорученој униформности, инсистирању на једноумљу или прокламованој деперсонализацији, будући да поменути елементи синергијски воде ка трансформацији разумевања основних параметара идентитета. Агресивност синкретистичког глобализма доводи у питање изворну националну свест која се сматра аутентичном, чиме се следствено потпирује појава националног изолационизма, који брже него што се то од њега очекује успева да мутира у неонационализам. Национални идентитет у свакој констелацији односа схвата се на одређен начин, примерен датој структури, коју истовремено у одређеној мери и одређује јер представља и један од начина самоодређења појединаца и група. Мењајући тај и такав успостављен модалитет инсистирањем на хомогенизацији по природи разуђених области, глобализација узрокује реорганизацију релација управо у нежељеном смеру – ка ренесанси тежње ка повратку на некадашњу чвршћу констелацију односа између идентитета и националних држава. На тај начин долази до постојања два до крајности супротстављена система, чији је међусобни однос на линији недвосмисленог конфликта па је самим тим и друштвено опасан – истовремено постоје изведени космополитизам, наглашена унификација и наметање идејног система на бази глобалног идентитета, у којем је различитост толерисана, што све чини глобализацију, и мањак толеранције према другачијем, изражена самодовољност и алијенација, што јесу особености новог национализма. Савремени национализам може се теоретски посматрати и кроз следећу разделницу: први крак – ултранационализам, очитован је кроз изборне успехе политичких партија екстремне деснице док је други – који се препознаје као поновно буђење и јачање националног осећања, подстакнут у исто време све већом имиграцијом али и процесом европске интеграције.¹⁶⁶

Национализам о којем говоримо може се дефинисати и као *форма национализма настала у међузависности са процесима савремене политичке и економске глобализације која се базира на екстремним идеологијама антиимиграционизма и ксенофобије.*

¹⁶⁶ Види: Bereyın, M: *Xenophobia and the New Nationalisms*, The Sage Handbook of Nations and Nationalism, Delanty, Gerard; Kumar, Krishan (ed.), SAGE Publications, London, 2006.

Неколико упоредних процеса, који се одвијају на уједињеном европском простору, карактеришу неонационализам и његово поље деловања :

1. инсистирање на неолибералним перформансама европских економија
2. формирање европског идентитета чији је карактер хибридан
3. дефицит демократског одлучивања унутар Европске уније на релацији периферија – бирократизовани центар
4. честе економске миграције становништва из земаља такозваног источно-европског блока
5. константан прилив имиграната из земаља ван европског континента.

Посебно је значајна економска глобализација, која утиче на појаву неонационализма пошто су неолиберална схватања светске привреде, институционализована кроз међународне економске институције, маргинализовала националну државу, па самим тим и национални начин живота традицију и културу. За многе је униформност глобализације заправо један од аспеката американизације, очитоване на пољу тржишног конзумеризма. Реактивни неонационализам није, стога, неочекиван. *Бројне интересне мреже, махом економске природе, управљају расподелом и располагањем ресурсима и усмеравањем праваца кретања радне снаге, чиме посредно утичу на област међународних односа и доводе у подређен однос националне државе, чије је деловање лимитирано. Овај процес теоретичари називају глобалном денационализацијом.*¹⁶⁷

Антагонизам симултаног богаћења једног, истина мањег дела човечанства и његовог економског узлета, и осиромашења и девастације већег дела света, и његовог свеколиког слома, чији су механизми у раду већ детаљно објашњени, тешко се пренебрегава и још теже превазилази без одређеног протеста, а све зарад борбе за перзистенцију пољуљаног угледа, урушеног националног идентитета и упитног суверенитета. Тај бунт често бива артикулисан у облику екстремних националних опција, које неспорно клизе у правцу национализма. У ери у којој примат имају висок ниво конкурентности, конкуренција, тржишна утакмица понуде и тражње и у којој се јединка осећа подједнако несигурно и на политичком и на социјалном пољу, па самим тим и

¹⁶⁷ Види: Trkulja, J: *Iskušenja globalizacije, globalizacija, evropeizacija i nacionalni identitet*, Skupština opštine Kikinda i Narodna biblioteka „Jovan Popović”, Kikinda, 2004.

на општем, односно егзистенцијалном, питање опстанка више је него актуелно. Национално биће, његове претпоставке и саставни чиниоци, бивају привлачна алтернатива која нуди повратак на донекле заборављену идентификацију према добро познатим одредницама. Недостаци неолибералних политичко-економских вредности временом испливавају на површину, као што би то био случај и са сваким другим системом до чијег је развоја и експанзије дошло наметањем споља, чиме се потрага са идеалним моделом претвара у своју супротност. Простор за маневар који државе ЕУ имају на националном нивоу сужен је и ограничен постојањем Европске комисије, Европске централне банке и Међународног монетарног фонда и еврозоном. У земљама такозване европске периферије, које су кризом, као што се види из досадашњег излагања, биле посебно погођене (Грчка, Португалија, Италија, Шпанија) већ извесно време води се унутардржавна дебата око евентуалног изласка уз зоне евра, који као заједничка валута спутава реформе неједнако развијених европских привреда.

Међутим, и поред поменутих негативних последица деловања економске глобализације на појаву неонационализма, све док су окосницу ЕУ мање-више чинили заједнички економски интереси питање ренесансе национализма није се отварало као једно од, до ове мере, проблематичних и потенцијално опасних по евроинтеграциони систем, али се то десило врло брзо након што је дошло до снажније надржавне политичке институционализације. Дебата о неопходности формулације европског колективног идентитета подударила се са дебатом о очувању појединачних националних идентитета. Да ли је претпоставка да се укореењеност националних идентитета може заобићи и да се на основама уједињене дисперзивности може формулисати довољно снажан, а опет и довољно флуидан колективни европски идентитет, који је у стању да превазиђе многоструке међусобне различитости, била погрешна? Реалност данашњице упућује све више у том правцу, посебно јер се не може пренебрегнути чињеница да је заједничка етничка база, уз коју иду снажни идентификациони елементи меморије, историје, симбола и вредности, оно што Унији свакако недостаје.

Сваки национализам, па и неонационализам, базира се на стварању, односно одржавању граница, било физичких било метафоричних, које јасно деле простор међу, са једне стране, група које припадају одређеном миљеу и, са друге, групе или група оних који му не припадају. Пермеабилна интеркултурна

стратегија, која покушава да ослаби споне између национализма, све присутнијег принципа одржавања граница и потенцијалног насиља које може бити једна од крајњих консеквенци, у компатибилности се је космополитским идеалима на којима почива мултинационални, мултикултурални и мултиконфесионални пројекат Европске уније (који заслужује посебно поглавље) али као да није довољно снажна како би у временима кризе успела да ослаби неонационални потенцијал до мере да он остане маргинална појава, каква је био у зачетку. Могло би се рећи и то да нестајање традиционалних граница увек отвара простор стварању нових, с том разликом да су те нове, посебно ако настају у добима превирања, обично теже премостиве и ригидније чак и од оних старих. Јер време у којем се становништво сусреће са кризом, посебно финансијском и социјалном, своје исходиште налази у потрази за снажном идентификацијом, базираном на пореклу и емоцијама. Аутоперцепција појединца као припадника одређене државе, у којој је преобладајућа једна нација којој он припада за разлику од мањинских група чији се чланови од њега разликују, утицаће на његову идеолошку оријентацију, а потом и на испољавање његовог специјално-политичког понашања. Када се поклопе видљиве државне границе са невидљивим али снажним етничким и идеолошким границама, неонационализам добија реалну шансу да се испољи, уз све своје додатне карактеристике. Његова доктрина, истина је, делимично је укореењена у принципу националне државе па чак и оне модерног типа, која тежи томе да буде етнички, културно и лингвистички дефинисана иако не спори постојање и права мањинских група. Иако је културна асимилација једна од доминантних алтернатива она не води аутоматски до снажније интеграције у којој за искључивост неће бити места. Флоскула „јединство у различитостима” која, између осталог, пропагира и идеологију егалитаризма, коју су формулисале политичке елите, не успева да надиђе очевидну хетерогеност у скоро свим областима у којима би требало да постоје такозвани заједнички интереси. Како, заиста, наћи јасну а опет не превише ригидну линију која разграничава униформност и различитост, будући да је тешко формулисати критеријуме који би задовољили ставове милиона грађана Уније који су из године у годину све шареноликијег порекла, вере, културе и убеђења. Отвореност колективног европског идентитета, базирана на апстрактним принципима, тешко да од Португалаца, Италијана, Француза, Немаца, Пољака, Чеха или Бугара рађа

европске транспатриоте. Управо је отпорност коју меморија и емоције имају један од сржних елемената неонационализма, односно неонационализма, који на специфичан начин њих надограђује у светлу нове неолибералне, глобализоване реалности. Располућени између магловитог колективног и природног националног идентитета појединци реагују у зависности од одређеног контекста, који се од периода до периода мења, али и сопственог цивилизацијског искорака, чиме се постојаност метаидентитета који Европска унија покушава да обликује и практично доводи у питање.

Будући да се политика ЕУ, по којој се промовише јачање наднационалног идентитета, уз истовремено неговање појединачних вредности држава чланица, не може окарактерисати као циљно хомогена, јасно је да ова мешовита стратегија рађа европски идентитет чија је природа хибридна, што свакако произилази и из истих таквих структура на чијим основама ЕУ функционише. Јер заједница европских држава, оваква каква је замишљена, у себи интегрише два међусобно противуречна принципа: висок ниво заједничког управљања, са једне стране, али и право држава да задрже свој суверенитет, са друге. Битно је истаћи да је легитимност одлука ЕУ ограничена све више на владе земаља чланица уз све мању подршку међу њиховим становништвом, па се намеће закључак да сама Унија унутар својих структура нема механизме којима би обезбедила неопходну ширу подршку. Истина је да је ЕУ од настанка до данас прошла неколико фаза, при чему је она идеја с почетка, изражена у Римском споразуму кроз принцип све чвршће заједнице народа, већ почетком деведесетих година прошлог века почела да губи своју снагу док је питање, данас актуелније него икада, хоће ли Унија за неке земље постати све мање прихватљива, као што је то случај са Великом Британијом, или ће ипак остати и даље важан систем, што заговара њена стожерна сила Немачка. Два тренутна паралелна процеса чине ово сасвим видљивим: са једне стране Велика Британија, већ по дугој традицији евроскептицизма, заговара озбиљну организациону реформу у светлу референдума о њеном могућем изласку из ЕУ¹⁶⁸, док са друге постоје снажни немачки напори да на сваки начин очува јединство озбиљно пољуљано мигрантском кризом¹⁶⁹ која тресе ЕУ. Ако се

¹⁶⁸ О редифинисању односа између Велике Британије и Европске уније биће речи у наредним поглављима.

¹⁶⁹ Овој великој теми посвећено је посебно поглавље ове тезе.

погледа историјат пројекта ЕУ може се закључити да је до кризних фаза долазило готово сваке деценије од настанка па до данас по једном али се чини да је удаљавање од интеграције до којег је дошло у 21. веку до сада најснажније. На овај тренд утицали су и успони и падови неких странка и влада земаља чланица, будући да није сваки политички естаблишмент исто гледао на заједницу којој његова земља припада. Дobar пример могле би да буду влада Виктора Орбана, лидера национално-конзервативне партије Фидес у Мађарској, чији је премијер од 2010. и влада Пољске, формирана након избора у јесен 2015, када је партија Право и правда Јарослава Качинског, познатог евроскептика, десно оријентисаног, однела победу а Беата Шидло, потпредседница те стране, постала премијерка. И једни и други спадају у евроскепнике. Опадању популарности Уније као функционалне заједнице доприноси и компликован систем одлучивања, који се од успостављања Уније до данас трансформисао неколико пута и који Унију удаљава од грађана земаља чланица дајући им све мање могућности за директан утицај на политичко-административно језгро које одлуке доноси. Испоставило се, временом, да пут уједињене Европе трасирају углавном неизабрани чланови администрације, којих је из године и годину све више и који народу којем владају најалост не подносе рачун за своје поступке, на њих је немогуће утицати и немогуће их сменити на изборима јер на изборима нису ни изабрани. Због тога не би требало да чуде тешкоће приликом просеца идентификације становништва Уније са једним таквим системом који је, теоретски, постављен на демократским основама, док је у пракси та демократија све мање присутна. О томе сликовито говори податак да је једино место на којем је могуће чути аутентичан глас грађана земаља чланица Уније заправо Европски парламент (чији се посланици бирају на директним изборима) који, опет, нема истакнуто место у пирамиди инстанци које доносе одлуке унутар ЕУ. Тако се већ поменути космополитизам лако замењује за прикривени империјализам и глобализам, чиме губи на својој изворној снази.

Имигранти, који све више чине радничку класу у земљама у којима бораве, бивају означени као једна од директних глобализационих колатералних грешака, проистекла из спроведеног постулата слободног протока роба, капитала и људи. У том светлу требало би сагледати и податак да од око 350 милиона људи у западној Европи скоро у свакој од земаља популација

имиграната одавно достизала и почела да прелази 10 посто од укупног броја становника док се њихов број повећавао сваке године за око 1,7 милиона. Није згорег погледати, пре него што се дође до тренутне кризе миграција, како се кретао њихов број у неким од држава западне Европе пре двадесетак година: у Шведској их је било око 490.000, Аустрија је пријавила око 512.000, у Холандији се налазило 692.400, Италија је забележено око 800.000, Белгија је примила око 900.000, Француска је објавила 3.600.000 долазака, у Немачку се доселило чак око 5.000.000, мала Швајцарска постала је привремени или стални дом за око 1.200.000, на крају предњачила је Велика Британија – број миграната који су доспели на Острво достигао је 1.894.000. Укупно посматрано у светским размерама почетком 2000. број миграната кретао се између 80.000.000 и 125.000.000.¹⁷⁰ Европска средња класа почела је, стога, да се осећа све угроженијом услед постепеног промена на економско-социјалном пољу, при чему је страх за опстанак сопства у идентитетском али и економском смислу производио, у почетку благу, а потом и све снажнију нетрпељивост према овој групи становника. Неонационалистичке тенденције, чије се практично лице очитује у лидерима странака екстремне деснице и њиховим програмима, које су се почетком новог миленијума прво појавили у Француској, Аустрији и Холандији (у неким подручјима у забрињавајућој експанзији, а у неким тек у повоју) да би ускоро еманирале и у другим земљама Европе, доказ су утицаја које глобализациони економски токови имају на партије, покрете, људе који их чине, оне који их воде па и на остале делове друштва.

Европска данашњица непорециво је у вези са појавом снажења деснице, посебно оне екстремне, код које су ксенфобија и антиимиграционизам доведени до екстрема, чему би требало свакако додати укорењен принцип вековног конфликта, који никада није еволутивно превазиђен. Данашње време, доба готово библијске сеобе народа са ратом захваћених подручја Блиског Истока, праћено озбиљним негодовањем влада у земљама Европе, како западне тако и источне, уз евидентно одсуство консензуса по питању броја пријема иселјеника и њиховог даљег третмана, најбољи је, уједно и трагичан, показатељ поменутог. Правне тековине Уније, њено функционисање и начин одлучивања налазе се на тесту услед евидентног недостатка механизма који би избегличку кризу могли

¹⁷⁰ Види: Kivisto, P: *Multiculturalism in a Global Society*, Blackwell Publishing, Malden, 2002.

да обуздају. Поред тога, нетрпељивост и нетолеранција према онима који нису беле боје коже и хришћанске вере свој „леgitимитет” вуку из концепта јасног разграничења између „грађана ЕУ” и оних који то нису. Све ово представља енорман политички притисак и споља и изнутра, који еврозона трпи последњих година, а који се тиче важних елемената тековина Уније – слободе кретања, странаца и азила. Назнака нема да ће се током 2016. овај тренд променити јер се се очекује да се масован прилив избеглих настави.

4.3. Социјално-психолошки елементи неонационализма

Савремено друштво све се више суочава са потребом анализе међуодноса између неонационализма, ксенофобије и антиимиграционизма, чије се погубно деловање не може оспорити. Сва три појма до те мере међусобно испреплетана да их је тешко посматрати одвојено један од другог, што је и логично будући да се за ксенофобију и антиимиграционизам може рећи да су два кључна социјално-психолошка градивна елемента неонационализма, кроз које се ова савремена појава може посматрати и на теоријском и на практичном плану.

И ксенофобију, и из ње произилазећи антиимиграционизам, карактеришу одређени постулати који се базирају на конкретним социјално-психолошким прерогативима и механизмима. У том смислу можемо говорити о *иррационалности, стереотипности, нативизму и дискриминацији* – сви они базирају се на феномену *предрасуда*.

Графикон 8, Однос неонационализма, ксенофобије и антиимиграционизма

Од самих својих почетака, социологија, психологија, антропологија и друге сродне науке трагале су за одговором на питање зашто су се људи кроз историју уопште удруживали? Да ли је у питању генотипско одређење, тежња за опстанком или слагање на нивоу културолошких матрица? Такође, још важније питање у вези са овом темом гласило би: да ли можемо бити везани за једну групу, а да при томе немамо негативне ставове према некој другој групи или према појединцима који ту другу групу представљају? Може ли се, заправо, избећи сукоб међу људима?

Наведено је веома важно за социјалну психологију као науку, која управо проучава ставове и мишљења људи који се на различите начине и из различитих разлога удружују и подржавају градећи, тиме, позитивне или негативне судове према другима који не припадају њиховој социјалној групи. Присутан поларитет и комплексни социјални односи доводе нас до теоријских одређења/теорија/појмова у вези са проблемом удруживања. Са тим у вези неопходно је дотаћи се термина *идентитет* и процеса *идентификације*, који је незаобилазан у случају доласка до одговора на питање како се формира, у овом погледу важан, *колективни идентитет*. *Индивидуални идентитет*, као *идеја јаства које дефинише одређену личност и диференцира је у односу на друге*, настаје током протока времена, пролази кроз неколико фаза развоја¹⁷¹ и на њега утиче неколико чинилаца окружења – наследни (које се стичу рођењем), породични, социјални, културни, национални и цивилизацијски¹⁷². Трасирају га најужа околина, контекст урбане средине, сама држава у којој појединац живи и, на крају, можда чак и шира географска одредница континенталне ситуираности, док је пол његова најзначајнија категорија. Путем постулата идентитета, идејних и социјалних, јединка остварује своје друштвене контакте, ступајући у однос заједништва са Другим. Када се говори о феномену заједнице, тада се мора поменути и *колективни идентитет*, односно *онај у којем личност до одређене мере утапа своје индивидуалне карактеристике, тежећи задовољењу потребе за припадношћу*. Овај тип идентитета може бити групни, класни, верски, културни или национални, који је уједно и најснажнији, који се заснива на јакој емотивној компоненти и исконским везама са прошлошћу и у

¹⁷¹ Види: Hol, S. K; Lindzi, G: *Teorije ličnosti*, Nolit, Beograd, 1983.

¹⁷² Види: Majstorović, S: *U traganju za identitetom*, Prosveta, Beograd, 1979.

чијој је основи генетски кодификована категорија *етницитета*. Ток идентификације – *освећивања себе и поистовећивања са другима* – који траје од најмлађих дана па до сазревања и усвајања јасно дефинисаног вредносног система, током којег се особа самоодређује, идентификује Другог, проналази сличности због којих жели да му се приближи и саосећа са њим, доводи до чланства у неког групи, партији, идеологији... На то на који ће се начин појединац уклопити у неку групу, коју одређује сума колективног идентитета, утицаће тип саме групе, њено устројство, снага њене унутрашње кохезије и позиција вође. Није искључено да човек истовремено припада различитим групама, као што током живота има и истовремене, а различите улоге. Питање је где је ту место, на почетку поглавља поменути, предрасудама?

Социјални психолози су, када се говори о односима међу људима, односно међу одређеним групама, највише пажње посвећивали управо предрасудама, при чему су, будући да оне могу бити и позитивне и негативне, бивали више фокусирани на оне са негативним етничким и расним предзнаком. „Најчешће се овај појам повезивао са предрасудама као екстремно негативним ставовима према припадницима туђих група који нису базирани на знању већ првенствено на уверењима и емоцијама које гајимо према туђој групи, док је други битан термин који је у вези за социјалном перцепцијом група стереотипи, који се најчешће виде као когнитивна (али не увек и рационална!) компонента предрасуда.”¹⁷³ Из изнетог се може приметити да у формирању одређених предрасуда главну улогу имају афективни елементи, потпомогнути погрешним уверењима који немају темељ у рационалном делу људске стварности.¹⁷⁴ Можемо констатовати да су предрасуде идеје, осећања и перцепције према групи или појединцима од којих се разликујемо, односно, од којих смо дистанцирани, а објекти предрасуда могу бити раса, пол, вера, етничка припадност, особе са посебним потребама и слично.¹⁷⁵ *Предрасуде, дакле, не уважавају одређене чињенице, логичке аргументе или провере ставова, већ се доносе без претходне анализе или искуства, уз присуство емотивистичких*

¹⁷³ Мухић, В: *Стереотипи и предрасуде: од слике света око нас до сукоба и конфликта*, Филозофски факултет Нови Сад, Нови Сад, 2015: 3.

¹⁷⁴ Иако се појмови као што су *предрасуде* и *стереотипи* у колоквијалном говору често користе синонимно, међу њима постоји јасна разлика: предрасуде представљају ирационална уверења док су стереотипи клишеизирани и генерализоване идеје.

¹⁷⁵ Види: Aronson, E; Wilson, D. T; Akert, M. R: *Socijalna psihologija*, Mate, Zagreb, 2005.

елемената који могу водити до осећања страха, несигурности и фиктивне угрожености. Оне се тичу појединца лично, својим деловањем формирају његово понашање и перцепцију стварности, трајно предодређују реаговања на одређене дражи, сложене су и чине део компликованог система личности. Како се предрасуде јако тешко и споро трансформишу, важно је истаћи њихове основне елементе:

1. *Когнитивна компонента*. Вредновање може бити позитивно или негативно, добро или лоше, корисно или штетно, пожељно или непожељно.
2. *Емоционална компонента*. Вредновање може бити као пријатно (позитивна осећања) или непријатно (негативна осећања).
3. *Акциона компонента*. Вредновање може бити као подржавање и заштита, односно као напад и/или избегавање.¹⁷⁶

Никола Рот истиче још једну карактеристику на основу које овај појам на још један начин може класификовати – *интензитет њихове вољне, односно емотивне компоненте*. Тако можемо говорити о *предрасудама ниског интензитета*, које нису нужно праћене интензивним негативним емоцијама и екстремним непријатељством према објектима тих предрасуда будући да су оне настале на основу конформистичког подражавања схватања распрострањеног у средини у којој појединац егзистира и њих је, стога, могуће лакше елиминисати. Потом, ту су *предрасуде средњег интензитета*, које су у снажној вези са традиционалним начином живота и оне временом постају саставни део нечијег понашања па су и дубље личносно укоренење и борба за њихово сузбијање је тежа. Постоји и трећа група предрасуда, *оне високог интензитета*, са којима је најтеже изборити јер се заснивају на комплексима, несигурностима и њима проузрокованој агресивност одређеног појединца и јер, самим тим, чине саставни део његове структуре личности.

Када разматрамо проблем предрасуда важно је истаћи факторе који на њих утичу, а то су: економска компетитивност, потенцијална финансијска угроженост, велике друштвене или културне разлике, акутна везаност за групу, медијски утицаји, владајући идеолошки дискурси, васпитање и образовање,

¹⁷⁶ Види: Rot, N: *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1994.

породично окружење итд. Као што можемо приметити, разнородни су фактори и утицаји који подстичу рађање и садржај предрасуда, међутим потпун увид у назначени проблем може се обухватити тек када се анализира теорија порекла предрасуда и њиховог основног садржаја: 1. *Теорије оправдане репутације* се базира, есенцијално, на наклоности и љубави према једном народу и искључивању свих осталих група које не деле одређене вредности конкретног етничитета; 2. *Феноменолошке теорије предрасуда* се односе на лични доживљај и опажај разлика које не морају бити реалне или проверљиве; 3. *Психодинамичка теорија* са својим многобројним теоријским варијантама, декодира предрасуде као последицу интринстичко-динамичких снага личности које карактеришу носиоце, а не изворе предрасуда; 4. *Ситуационе теорије* подвлаче одређене ситуације у којима се налази појединац, као што су незапосленост, угроженост социјалне мобилности, лични проблеми и сл; 5. *Културолошке теорије* извор имају у предрасудама наспрам вредности, норми и схватања које карактеришу одређену културу; 6. *Друштвено-историјске теорије* налазе узрок предрасуда у целокупном друштвено-историјском процесу и посебно се односе на класну борбу и одређене класне односе, почевши од времена колонијализма, па до модерног неолиберализма.¹⁷⁷

Из теорија о пореклу предрасуда може се закључити да су предрасуде стално присутне, широко распрострањене, па самим тим, и веома опасне, јер једностраност веома често актуелизује нетрпељивост, отворену мржњу, разне врсте насиља, убиства, а нажалост и геноцида.¹⁷⁸ Предрасуде могу чинити окосницу широког обима феномена дискриминације у сваком друштву, а социјална психологија, са своје стране, тежи да открије приступе предрасудама који обухватају, како појединце, тако и групе¹⁷⁹:

а) *Индивидуални приступ* наглашава личност појединца и његову афективну основу. Поставља се питање да ли постоје личности које су склоније предрасудама више од других и шта могу бити индивидуални окидачи фрустрације и агресије;

¹⁷⁷ Исто.

¹⁷⁸ Подсетимо да је геноцид у Руанди током 1994. однео око 1.074.000 живота.

¹⁷⁹ Види: Rot, N: *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1994.

б) *Међуљудски приступ* бави се позицијом и активностима појединаца унутар група – њиховом идентификацијом, стереотипношћу и конформизмом према вредностима групе у којој индивидуа налази и потврђује сопствени идентитет.

в) *Међугрупни приступ* покушава да одгонетне односе између различитих друштвених група, условима чланства у групама и учинцима друштвене категоризације, уз анализу бихејвиоралног момента код појединаца који су припадници одређених група или то желе да постану.

Када је реч о предрасудама неопходно је узети у обзир и контекст у коме се одређени ставови јављају, што је изузетно важно када разматрамо друштвено стање савременог света. Актуелно светско доба мултивалентних криза подстицајна је подлога за појаву разних врста предрасуда, стереотипа, ксенофобије и антиимиграционизма. Мешавина финансијске несигурности, страха од тероризма, медијског сензационализма и хроничан недостатак визије код политичких номенклатура врло лако се могу претворити у друштвену експлозију коју је тешко у овом тренутку сагледати.

Како год посматрали свет данас, чини се да глобална политика изазива неверицу и револт код многих грађана, поготову у земљама западне хемисфере, јер смо сведоци да се проблеми само умножавају и да глобална решења, практично, не постоје. Све наведено подупире тезу о приметном развоја ксенофобичних страсти и антиимиграционистичких идеологија које бујају само када је појединац уплашен, а друштво дезоријентисано.

4.4. Ксенофобија и антиимиграционизам

„Ксенофобија, која у својој етимологији носи битну одредницу – страх, као феномен прати човјека кроз сва повијесна раздобља, повезивање егзистенцијалног и политичког показује кроз повијест невјеројатну присутност страха.”¹⁸⁰ Она се, као појава, историјски феномен и социјална категорија не може ексклузивно доводити у везу са једном територијом, једном државом или једном нацијом – она је постојала, додуше тада још у рудиментима, од времена

¹⁸⁰ Софрација, Х: *Ксенофобија као политичка чињеница*, Годишњак Факултета политичких наука, Вол. 1, Бр. 1, Сарајево, 2006: 250.

стварања модерних националних држава да би свој пробој у друштвено-политичку збиљу временом полако почела да остварује, када говоримо о Европи, посебно у осамдесетим годинама прошлог века док је данас у својеврсној експанзији.

Из директно психолошке перспективе можемо рећи: „Ксенофобија је облик ставова, осећања и предрасуда у понашању према имигрантима и онима који се доживљавају као странци.”¹⁸¹ Цитирана ауторка у својој дефиницији истиче више когнитивни, него афективни аспект ксенофобије, али она остаје у областима осећања наспрам Других (који не морају априори бити имигранти, већ сви они који се могу доживети као страни друштвени елементи). *Страх и мржња* остају у жижи интересовања, међутим *етноцентризам* бива уочен као један од везујућих агенса савремене ксенофобичности, у чему главну одредницу квалификације супериорности има културолошки аспект који је у вези са идејом националног/етничког, у коме се издвајају језик и религијски идентитет. Ишавши даље, Гелнер [Ernest Andre Gellner] користи терминолошку одредницу *нативизам* која у себи садржи *скуп негативних осећања наспрам имиграционизма уопште*¹⁸² а Хигам [John Higham], пишући о нативизму, првенствено у Сједињеним Америчким Државама, подвлачи: „Специфични нативистички антагонизам појављује се у варијацијама у зависности од променљивог карактера мањинских надражаја и променљивих дневних параметара; али у сваком појединачном непријатељству налази се снага модерног национализма.”¹⁸³ Битно је појаснити наведене термине из психолошке перспективе: наиме, етноцентризам и нативизам никако не можемо сматрати сличним појмовима, јер они служе, донекле, ублажавању и преусмеравању значења ксенофобије као израза који у себи крије ирационалне облике страха.¹⁸⁴ *Можемо, када је ксенофобија у питању, пре говорити о*

¹⁸¹ Yakushko, O: *Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes toward Immigrants*, The Counseling Psychologist, No. 37, Paper 90, SAGE Publications, London, 2009: 43.

¹⁸² Види: Gellner, E: *New xenophobia in Europe*, Nationalism and Xenophobia, Kluwer Law International, London, 1995.

¹⁸³ Higham, J: *Strangers in the Land*, Rutgers University Press. New Brunswick, 1988: 2.

¹⁸⁴ У односном смислу, етноцентризам приказује дуализам између „нашег” (језика, писма, историје) „њиховог”, што може имати променљив карактер. У сваком случају, сматрамо да ксенофобија остаје темељна одредница, иако се фобије могу различито дефинисати. За различитости између страхова, фобија и анксиозности видети кратак преглед: Barden, R.; Larsen, A., *Fears & Phobias*, Silver Burdett Press, Parsippany, 1989.

неприхватању, сумњи, непријатељству, агресиви које доводе до емоције страха, неутемељеног на реалним основама, што значи да је фобија пре секундарни облик осећања чији је покретач незнање, неразумевање и осећај угрожености. Нативизам је у овом случају наглашен искључиво кроз негативне импликације, у којима можемо наћи и ставове ксенофобичног типа, националистичко-шовинистичке дивергенције и сличне облике осећања и понашања.¹⁸⁵ Како тврди Јакушкова [Oksana Yakushko]: „За разлику од других предрасуда, ксенофобија је мултидимензионалан и мултикаузалан феномен. Ксенофобија је нераскидиво повезана са појмовима национализма и етноцентризма, а оба карактеришу веровање у супериорност једне нације-државе у односу на друге.”¹⁸⁶ Дакле, супрематизам је везивно ткиво свих оних негативних референци и аспеката који су у вези са појмом ксенофобије, а њих можемо изразити и графички:

Табела 3, Појмови који су у вези са термином ксенофобије

Ксенофобија
Национализам
Шовинизам
Нацизам
Фашизам
Расизам
Етноцентризам
Нативизам
Етнофилетизам
Клерикализам
Сексизам
Биготизам
Изолационизам
Антисемитизам
Антиимиграционизам

Због интензитета културолошко-политичких промена и економско-финансијске фрагилности европских, и не само европских,

¹⁸⁵ На том месту можемо навести и етнофилетизам и клерикализам као елементе национализма, што је посебно било присутно на Балкану током деведесетих година 20. века.

¹⁸⁶ Yakushko, O: *Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes toward Immigrants*, The Counseling Psychologist, No. 37, Paper 90, SAGE Publications, London, 2009: 44.

институција/стратегија, неопходно је навести неколико теорија у вези са појавом ксенофобије као савременог социјално психолошког феномена:

1. *Реалистична теорија групног конфликта* представља модел интерсоцијалног сукоба који се базира на етиологији различитости циљева и проширења конкурентности унутар ограничених ресурса, што као резултанту има ксенофобичне генерализације.¹⁸⁷
2. *Интегративна теорија предрасуда* наглашава четири врсте друштвених опасности које изазивају предрасуде, а то су *реална претња* (односи се на осећање угрожености политичког и економског типа од стране неке друге, стране друштвене групе), *симболичка претња* (подразумева различитости у вредносним, етичким и културолошким категоријама) *интергрупна анксиозност* и *негативни стереотипи*.¹⁸⁸
3. *Теорија оправданости система* проблематизује оријентацију по којој су социјалне структуре примарно хијерархијске, уз доминацију већине у односу на мањине, тежећи конзервацији постојећих друштвено – политичких институција.¹⁸⁹

Побројане теорије нуде одговоре на питања о узроцима и карактеристикама ксенофобије и расизма у савременим западним друштвима, што се наравно односи и на земље Европске уније. Дакле, ксенофобија издваја појединце/странце у већ етаблираној заједници, без обзира на разлике које често уопште не морају реално постојати или посматрајући у обрнутом смеру, можемо констатовати: „Субјективна психолошка компонента односи се на блискост. Од почетка свог живота, људи имају тенденцију да успоставе познат свет око себе. Они асимилиују (и понекад прилагођавају) своје окружење, упознају га и интернализују.”¹⁹⁰ Људском роду иманентна је тежња за контролом (природних и друштвених ресурса и процеса) коју са годинама у све већој мери остварују, путем учења, савладавања комуникацијских вештина, стицањем нових навика и слично, тежећи за остваривањем извесности и

¹⁸⁷ Види: Исто.

¹⁸⁸ Види: Sidanius, J; Pratto, F: *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

¹⁸⁹ Види: Yakushko, 2009.

¹⁹⁰ Bornewasser, M: *Social psychological reactions to social change and instability: fear of status loss, social discrimination and foreigner hostility*, Civilisations, Vol. 42, No. 2, Institut de Sociologie de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1993: 92.

сигурности у најширем смислу. Међутим, такав свет је, неминовно, ограничен, а људска тежња да он безгранично траје, са познатим пропозицијама, изазива страх и неповерење у случају када је потенцијална претња детектована у виду оних људи и њихових идентитета који нису део већ постојећег социјалног круга. У тој тачки се јавља ксенофобија – као осећање имагинарне угрожености, чији су садржај предубеђење, предрасуде и негативне емоције.

Да бисмо у потпуности сагледали социјално-политичке импликације ксенофобије и њену разорност у оквирима савремених демократских процеса, потребно је наћи антиноман појам, а најобухватнији нам пружа харвардски професор Тод Питински [Todd L. Pittinsky] који је 2006. године сковао термин *алофилија*, обухватајући предрасуде свих врста, што можемо, ради прегледности представити графички:¹⁹¹

Табела 4, *Појмовно - вредносни однос термина ксенофобија и алофилија*

Ксенофобија	Алофилија
1. Страх	1. Поверење
2. Мржња	2. Толеранција
3. Искључивост	3. Интегративност
4. Доминација	4. Демократичност
5. Одбацивање Другог	5. Разумевање Другог
6. Маргинализација	6. Мултикултурализација
7. Митологизација	7. Демистификација
8. Конфликт	8. Дијалог

За раст антиимиграционизма, који страх и мржњу према странцима контекстуализује у смеру обележавања имиграната као мета, често се заслужним сматрају појаве као што су радикална промена демографске слике, друштвено-економска и политичка нестабилност, раст незапослености, посредне или непосредне војне претње, као и слабљење институција државе. Међутим, битно је приметити и следеће: „За антисемитизам и остале форме ксенофобије често се каже да се односе на урођене карактеристике дате културе или као консеквенца економске малаксалости и политичких превирања у одређеном друштву. Типичан пример дат за такву тврдњу је Немачка. Такве

¹⁹¹ Vidi: Pittinsky, T: *A Two-Dimensional Model of Intergroup Leadership: The Case of National Diversity*, American Psychologist, Vol. 65, No. 3, 2010.

тврдње не само да су мањкаве, оне такође воде до нормализације мржње и насиља обично повезаних са институционализованом праксом искључивости и дискриминације. Проблем мржње према странцима и нетолеранције према етничким, верским, расним и културним разликама мора се ставити у шири контекст доминантних политичких покрета и идеологија са транснационалном димензијом”¹⁹² Три су јавна поља у оквиру којих се јављају проблеми приликом решавања питања имиграције готово у свим државама Европе, од севера до југа, од запада до истока: политика, социјална давања и култура. Институционално питање њиховог пријема, потом социјалног збрињавања у случају немогућности запослења и уклапања у нову средину чине комплексан дискурс који прати ову тему. Посебно јер постоје установљени принципи који би требало да важе у систему Уније али постоје и правила и одлуке држава појединачно. Капацитетна способност државе да новоприсиле на неки начин уклопи у друштвени, образовни и радни систем разликује се од државе до државе као што се разликују и правила социјалне заштите, која су у многим западним економијама поклекла под налетом либерално економске реалности последњих деценија. Ако се политичка и религиозна питања оставе по страни мора се додати да се културна матрица коју мигранти собом носе сусреће са номенклатуром вредности која је у укореењена у земљама Уније која је, са своје стране, и овако састављена од разубњених обичаја и начела будући да земље Европе одавно нису састављене само од грађана аутохтоне националности што је принцип који је, на одобравање свих, био промовисан од почетка настанка ЕУ. Предрасуде које постоје према имигрантима додатно су подстакнуте све запаљивијим изјавама лидера политичких партија, и екстремно десно оријентисаних али и оних умерених, који се све више позивају на патриотизам и очување сопствених вредности иако није најјасније ко их тачно и колико угрожава. Њихово обиље биће тек представљено у наредним деловима рада.

И сама природа миграције становништва, која се, када је Европа у питању, разликовала од периода до периода, о чему ће, такође, детаљније бити речи нешто касије, утицала је на појаву ксенофобије, па потом и јасног антиимиграционизма. Антагонизам је у старту био резервисан само за

¹⁹² *International Encyclopedia of the Social Sciences*, преузето са интернет сајта: <http://www.encyclopedia.com/topic/Xenophobia.aspx>, 08. 03. 2015.

популацију илегалних имиграната, која је због немогућности да се успешно интегрише у друштво у које се доселила била и најпроблематичнија, али је у ери глобализације и легална имиграција бивала све већа и већа а понуда послова у земљама ЕУ све мања и мања, због чега су аутохтони становници европских земаља почели да се осећају угроженим. Популациони пораст, ограничене могућности у земљама пријема и често повећана стопа криминалитета и страх за опстанак националног идентитета прате политику која се спроводи према имигрантима, и легалним и илегалним. Уз то, вероисповест миграната разликовала се од државе до државе, што је додатно компликовало ситуацију, па је тако у савременој Француској и Немачкој, на пример, већина припадала и припада муслиманској вероисповести што чини још једну структурну разлику, у овом случај испољену на пољу религије, која у предоминантно хришћанској Европи додатно усложњава ову анализу.

Непријатељство и повремено насиље спрам миграната из Африке или са Блиског истока, уз потоњи пораст популарности ултранационалних партија, доказ су да ксенофобија и антиимиграционизам могу да се испоље у било ком месту на свету, па и у савременим друштвима која су сматрана за традиционално демократска и толерантна као што је то случај са Старим континентом. „Очигледне су везе између миграција, расизма, дискриминације, етнорелигијских стереотипова и ксенофобије. Повећана етнорелигијска и расна разноликост у друштвима чини да реалност хетерогености људских заједница буде још очигледнија. У одсуству политичких, правних, социјалних и економских механизма који осигуравају узајамно поштовање и посредујуће односе наспрам разлика, ксенофобија и различити сродни облици расизма постају манифестни”¹⁹³ Свака друштвено-политичка рањивост даље појачавала могућност ескалације анализираниог непријатељства, претварајући сваку врсту разлика од прихватљивих у непомирљиве. Да није реч о занемарљивој појави могло би се закључити из следећег: на иницијативу Савета Европе формиран је још 1997. године Центар за праћење расизма и ксенофобије (EUMC), од 2004. исто тело бави се и говором мржње на интернету.

Француски социолог Мишел Вивјорка [Michel Wieviorka], који се у својим истраживањима бавио анализама расизма и ксенофобије на подручју

¹⁹³ Исто.

Старог континента, изнео је тезу да се савремена Европа сусреће са проблемима на три различита поља, које повећан број имиграната само донекле појачава.¹⁹⁴ Тржиште радне снаге се мења, што чини структурални ниво кризе, држава благостања полако нестаје док је стопа незапослености све виша као и незадовољство средње класе, што потпада под социјално-економску парадигму, док је културни елемент Вивјорка довео у везу са чињеницом да имигранти, како изгледа, све више доводе у питање националне идентитет земље домаћина. Он, међутим, додаје још нешто – да су захуктали процеси евроинтеграција и глобализација такође потенцијални узроци поменуте кризе идентитета.

У овом тренутку веома је интересантна већ поменута повезаност између ксенофобије и антиимиграционизма, поготову у оквирима Европске уније. Када је поље одговора на имиграцију у питању у старту су ове појаве, које имигранте стављају у неравноправан положај, биле довођене у везу са маргиналним групама, потом су групе прерасле у организоване политичке конструкте десно оријентисаних партија које, ипак, нису биле довољно популарне да се њихов глас јасно чује, да би недуго затим поменуте странке почеле да добијају све веће симпатије гласача и све више гласова на изборима. Али ту није био крај. Чак је и умерена, конзервативна десница почела да звучи ксенофобично, исто се десило и са председницима и премијерима појединих европских земаља, који су отворено почели да заговарају антиимиграционизам као што су Милош Земан, који је начелу Чешке, и Виктор Орбан, премијер Мађарске. Сведоци смо и тога да имигрантска криза, о којој ће бити више речи касније, до усијања доводи ксенофобична осећања, чак и у земљама као што су Шведска или Данска, које важе за традиционално либерална друштва и чији грађани и њихови политички представници до сада нису у значајној мери показивали ксенофобични дискурс. Многи се питају како је до тога дошло?

¹⁹⁴ Види: Wiewiorka, M: *Racisme et xenofobie en Europe*, Decouvert, Paris, 1994.

5. Глобализација, друштвена неједнакост и антиимиграционизам у Европи

„Мора бити да смо луди, дословно луди као нација јер допуштамо годишњи прилив од око 50.000 придошлица, који ће бити темељ будућег раста популације имигрантског порекла. Као да гледам једну нацију како ужурбано припрема свој сопствени погреб.”
Енох Пауел, 20. април 1968.¹⁹⁵

Историјски посматрано, масован долазак имиграната у Европу, посебно западну, почео је у декади након Другог светског рата када је растућим постратним економијама Велике Британије, Француске, Немачке, Холандије и скандинавских земаља била потребна додатна радна снага. Од 1960. до 1963. број запослених странаца удвостручио се, након нафтне кризе 1973. први талас имиграције вођен потрагом за послом се завршио да би након 1980. број тражилаца азила почео драстично да расте¹⁹⁶. То што је Европа током тог периода полако постајала дестинација за имиграцију није било случајно већ је то био је продукт договора политичке и економске елите¹⁹⁷, сматра Кристофер Колдвел [Christopher Caldwell] и истиче следеће: „Ни једни ни други нису мислили на дугорочне последице, гајећи одређене претпоставке: Биће их мало. Пошто долазе да попуне краткорочне празнине у броју радне снаге остаће у Европи привремено.”¹⁹⁸ Међутим, како овај аутор примећује, политичко-економска ситуација на Старом континенту полако се мењала а друштвене промене које је тај процес донео биле су озбиљне и временом су економске користи падале у други план док је ситуација у вези са миграцијама ишла у супротном смеру од очекиване па се данас први пут у модерној историји може рећи да је Европа на путу да постане континент досељеника. Савремени миграциони токови, који су се одвијали током претходних тридесетак година

¹⁹⁵ Caldwell, C: *Reflections on the Revolution in Europe, Immigration, Islam and the West*, Doubleday, New York, 2009: 4.

¹⁹⁶ Преузето са интернет сајта:

http://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/337/Immigration_in_the_European_Union:_problem_or_solution_.html

¹⁹⁷ Види: Caldwell, C: *Reflections on the Revolution in Europe, Immigration, Islam and the West*, Doubleday, New York, 2009.

¹⁹⁸ Исто, стр. 4.

чији се разлози могу пронаћи у економским факторима али и у оним политичким, имају неколико праваца: „1. из земаља југоисточне Азије становништво је мигрирало у богате блискоисточне државе; 2. део популације бившег Совјетског Савеза преселио се у западну Европу; 3. прилив из региона Јужне и Централне Америке у Северну Америку се наставио; 4. запажен је повећан долазак миграната из Африке у Европу.”¹⁹⁹

Глобална дешавања економске, политичке и друштвене природе изменила су, временом, свет – ако се сумира досадашње излагање испоставља се да либерални капитализам није стабилан колико се чини, да је светска економија пољуљана, да је друштвена неједнакост а највише економска све присутнија, да су наднационалне структуре све подложније кризама, да је поверење европског становништва у институционалну снагу Европске уније све слабије, да је однос међу државама чланицама све компликованији и да је дошло време када је потребно ревидирати режим досадашњег функционисања. У најмању руку, реч је о промени успостављених правила у међусобним односима, норматива имиграционе политике али и реалног опсега постулата слободног кретања људи, роба и капитала, посебно у светлу страховања од нове економске кризе, која може да погоди планету док још ни последице слома из 2008. нису саниране. На то је почетком 2016. упозорио и Међународни монетарни фонд, апелујући да се из политичке инертности пређе на терен подстицања привредног раста како би се спречио нови економски пад.

Према подацима које преносе медији, позивајући се на податке Евростата и Уједињених нација, сваки пети становник развијених западних земаља Старог континента данас је мигрантског порекла и то не рачунајући недавни прилив инспирисан ратним сукобима у Сирији.²⁰⁰ Иако је тешко говорити о потпуно прецизним бројевима јер поред нелегалних постоје и легални досељеници, они који имају држављанство али и они који га немају, могуће је изнети следећу статистику: у Луксембургу имигранти чине 43 одсто становништва, у Швајцарској 24, на Кипру 18, у Шведској и Аустрији 15, у Норвешкој и Шпанији 14, у Немачкој, Великој Британији, Холандији и Француској 12. Евростат је забележио и то да је 1. јануара 2014. чак 33,5 милиона становника у

¹⁹⁹ Види: Buttler, T; Watt, P: *Understanding social inequality*, SAGE Publications, London, 2007: 31.

²⁰⁰ Дневни лист „Политика”, 25. 01. 2016.

живело у земљама Европске уније а да ни у једној од њих нису били рођени док је 19.6 милиона било оних који су били грађани земаља које нису чланице ЕУ.²⁰¹

Илустрација 2, Мигранти у Европи
Извор: Дневни лист „Политика”, 25. 01. 2016.

Према Дејвиду Колеману [David Coleman], демографу, чак и ако се процес доласка нових имиграната потпуно обустави у Великој Британији ће њихов број до 2050. достићи око седам милиона, односно око 16 милиона ако се стопа миграција одржи на садашњих 108.000 годишње. Његова рачуница каже да ће се у већини земаља Европе до средине овог века проценат имиграната попети на стопу која ће бити између 20 и 32 посто²⁰².

Истовремено, само 19 посто Европљана сматра да је пораст броја имиграната добар за њихово друштво и земљу, чак 57 посто мисли супротно док са порастом броја имиграната расте и антипатија према њима – чак 73 посто становништва Француске и 69 посто Велике Британије на становишту је да је у

²⁰¹ Преузето са интернет сајта: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics, 20. 02. 2014.

²⁰² Преузето са интернет сајта: <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/briefings/immigration-population-and-ethnicity-uk-international-perspective>, 03. 03. 2016.

њиховој земљи више „придошлица” него што она може да их асимилује. И то је оно што забрињава. Јер од нетрпељивости и партикуларне ксенофобије до идеологизованог неонационализма и артикулисаног антиимиграционизма долази се лакше него што је то могуће претпоставити чак и у земљама које чине срж глобалне наднационалне Европске уније и то посебно у добу у којем су економске прилике на најгори могући начин угрозиле европско становништво. Крајем априла 2002. године, чак и пре него што се европски капитализам сломио услед утицаја глобалних економских токова, док се још увек радило о имиграцији која је била у контролисаним размерама и чија је природа углавном била економска, и док актуелна ескалација на пољу тражилаца азила који беже од ратних разарања није могла ни да се претпостави, Жан-Мари ле Пен, тадашњи први човек екстремне деснице у Француској, лидер Националног фронта, говорећи на државној телевизији против Европске уније, њене економске доминације и имиграције, као негативног продукта глобализације, рекао је да је имиграција једнака окупацији и да ће држава формирати кампове транзитног типа за сакупљање имиграната, у којима ће они, уз обезбеђене основне услове, чекати да се врате у својој кући. Дванаест година касније, говорећи пред новинарима током кампање његове странке на изборима за Европски парламент о проблему специфичне демографске експлозије у Европи, изговорио је следеће: „Господин Ебола (заразни вирус еболе прим. аут.) решио би то за три месеца.”²⁰³ Те речи не би требало заборавити, посебно у светлу мигрантске кризе која ће још извесно време потресати Европу. Јер реч је о догађајима без преседана који прете да угрозе комплетан систем однос унутар ЕУ – агенција Стратфор отишла је толико далеко да је недавно објавила анализу у којој тврди да је недостатак заједничке стратегије за решење питања имиграната необорив доказ неуспеха евроинтеграција. Свој извештај започела је речима Мануела Валса, које је француски премијер изговорио на овогодишњем Економском форуму у Давосу: „Европа би могла да изгуби своју историјску основу и наш пројекат би могао брзо да умре”.²⁰⁴

²⁰³ Преузето са интернет сајта: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/21/jean-marie-le-pen-ebola-population-explosion-europe-immigration>, 23. 05. 2014.

²⁰⁴ Преузето са интернет сајта: <https://www.stratfor.com/weekly/why-europes-great-experiment-failing>, 28. 10. 2016.

5.1. Савремена Европа – супранационална Европа

Иако је појам *супранационалности* већ поменут и делимично анализиран у претходним деловима рада, експликација супранационалне Европе не може да започне без поновног осврта на суштину овог концепта.

Ако знамо да се супранационализам дефинише као „одредница која се односи на систем добровољне асоцијације више самосталних држава које су спремне да се одрекну извесне дозе свог суверенитета због постојања заједничке користи”²⁰⁵ згодно је, онда, поменути и који су то параметри који организације морају да имају да би се назвале наднационалним: „1) постојање органа у којем службеници организације раде искључиво у интересу организације, а не представљају државе чланице из којих долазе и од чијег су утицаја у свом раду независни; 2) одлуке које доноси организација директно обавезују физичка и правна лица у државама чланицама, чак и без доношења посредних аката државе чланице; 3) постојање судског органа чија је надлежност обавезна (државе чланице не могу бирати да ли ће своје спорове решавати пред овим судом), а одлуке су обавезујуће и коначне; 4) постојање органа у којем нису представљене државе, већ народи, а који може доносити обавезујуће одлуке.”²⁰⁶

Официјелно прво помињање термина Европска унија десило се још 1930. године, реч је о тексту меморандума Аристиде Бријана, достављеном Друштву народа, односно његовом посебном одбору, у којем је истакнута потреба формирања заједнице чија би основа била економска интеграција на основу федералног облика спајања држава чланица. Конкретизација идеје о стварању уједињене Европе може се лоцирати у периоду педесетих година 20. века, у добу након разарања Другог светског рата, када је постало јасно да би на неки институционалан начин требало превазићи велике противуречности које су завладале међу суседима на Старом континенту. Остало је забележено да је Винстон Черчил, британски премијер, одржао 1946. познати говор у Цириху²⁰⁷, и том приликом представио је своју визију за кретање у правцу формирања „уједињених држава Европе”. Сједињене Америчке Државе, чији је приоритет

²⁰⁵ Преузето са интернет сајта: <http://2012books.lardbucket.org/books/regional-geography-of-the-world-globalization-people-and-places/s05-03-the-european-union-and-suprana.html>, 30. 03. 2016.

²⁰⁶ Radić, I; Živković, J; Damnjanović, K; Cvetković, V; Ivanković, Z; Budimir, B: *Vodič kroz proces stabilizacije i pridruživanja*, G17 Institut, Beograd, 2005 : 7.

²⁰⁷ Види: *Evropa od A do Š*, Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2010.

било супарништво са Совјетским Савезом и комунизмом, подстакле су Европу да крене у том правцу како би у њој имале снажнијег савезника. Антагонизована Европа финансијски је потпомогнута Маршаловим планом – предуслов за добијање тих средстава био је удруживање европских држава и њихова координација.

Права интеграција европских држава почела је 9. маја 1950. године. Руководећи се идејом Жана Монеа, француског дипломате и политичара, Роберт Шуман, француски министар спољних послова, јавности је обелоданио предлог за формирање наднационалне организације намењене обједињавању управе над ресурсима угља и челика, односно руковођењу њиховом производњом. Годину дана касније званично је оформљена Европска заједница за угаљ и челик (уговор ступио на снагу 1952. године), да би 1957. дошло до стварања Европске економске заједнице и Европске заједнице за атомску енергију (уговор ступио на снагу 1958. године). Обе су поседовале различит елементе наднационалности а 1965. године завршено је и обједињавање заједничких сталних органа и институција (првобитно то су биле парламентарна скупштина и суд да би додати били заједничко веће и комисија Европских заједница) док је до интегрисаније заједнице дошло посредством успостављања европске политичке сарадње и европског монетарног система. Та чвршћа заједница имала је све већи број држава чланица и њени су се извори права базирали на уговорима о Унији, њеном функционисању и темељним правима, затим општим начелима, актима примарног и секундарног законодавства и међународним споразумима. Сама Шуманова декларација најављивала је будући поступан раст овлашћења Уније: у њој је истакнуто да описан вид заједнице неће настати напречац, нити појединачном одлуком или планом, већ је планирано да буде резултанта обједињавања производње угља и челика, чиме би требало да се створе предуслови за развој на пољу економије, што би био први корак ка европској федерацији.²⁰⁸ Упркос најављеној поступности, до проширења Уније долазило је све чешће, њене надлежности бивале су све шире, а хомогенизација природно разнолике заједнице бивала је све тежа. Хронолошки гледано, постојало је седам кругова проширења: 1973. године Унији су се придружиле Велика Британија, Ирска и Данска; 1981. то је учинила Грчка; 1986. чланице су постале

²⁰⁸ Види: Mišćević, T: *Pridruživanje Evropskoj uniji*, ESPI Institut, Beograd 2005.

Португалија и Шпанија; 1995. исто се десило са Шведском, Финском и Аустријом; 2004, у једном од највећих таласа придруживања, земље Уније постале су Пољска, Чешка, Словачка, Литванија, Летонија, Естонија, Словенија, Кипар, Мађарска и Малта, 2007. придружиле су се Бугарска и Румунија и, на крају, 2013. Унији је приступила и Хрватска. Према најавама званичника из Брисела, нове чланице, ако их буде, биће са простора западног Балкана док је тешко очекивати да ће Турска, иако на пријем чека већ неколико деценија, ускоро постати део Европске уније.

Почетни успеси три заједнице, који су бележени до шездесетих година прошлог века, доживели су стагнацију од тог тренутка и то баш када је увођење политичке интеграције, и све снажније и снажније, почело да се помиње и кад су за то почели да се траже модуси. Како би та „политичка унија” требало конкретно да изгледа то тада нису знале ни земље чланице поменуте три заједнице, чак и тада било је тешко сложити све појединачне ставове у један.

Након Уговора о спајању заједница из 1965, чијих је ревизија било неколико, па све до почетка осамдесетих година 20. века, конструкт дубље политичке интеграције био је, такорећи, на чекању, и поред тога што је до тог момента већ заживело неколико нових политика заједнице, које су се тичале снажења економске и уједначаваале политичких питања. Разговори о неопходној реформи, чија је срж био прелог Уговора о оснивању Европске уније а који је Европски парламент изгласао 1984, мада га нису ратификовале све државе чланице, обележили су овај период развоја. Нацрт уговора ишао је у правцу додавања нових надлежности – у областима спољне и социјалне политике – путем чега је дошло до отварања болне теме посебних националних спољних и социјалних политика сваке од земаља посебно. Прва велика промена Уговора из Рима десила се 1987, када је на снагу ступио Јединствени европски акт, којим су области Уније проширене, створено је велико унутрашње тржиште а формулисане су нове политике на монетарном, социјалном, технолошком, истраживачком, еколошком плану и области спољне политике док је Европски парламент добио већу улогу. Године које су уследиле биле су обележене падом Берлинског зида, окончањем идеолошког конфликта између Источне и Западне Европе и рађањем једне нове позиције али и улоге коју је Унија почела да добија на светској политичкој сцени, због чега су је земље источног блока

виделе као посебно примамљиву дестинацију. Уговор о Европској унији од 7. фебруара 1992. из Мастрихта (ступио на снагу 1993. године) нормирао је тростубну структуру Уније: 1) на првом месту уговори о оснивању три заједнице; 2) потом заједничка безбедносна и спољна политика; 3) и, на крају, кооперација у областима унутрашњих послова и правосуђа.²⁰⁹ Ревизије Уговора уследиле су у Амстердаму 1997. (ступио на снагу 1999. године) и Ници 2001. (ступио на снагу две године касније) али без јасних институционалних смерница, што је многим био знак да је стратегија Уније недовољно дефинисана и да је подривају различити интереси различитих чланица, било по питању старости у чланству, величини или богатству. На основу немачко-италијанске иницијативе донет је, ипак, прилог Уговору из Нице – Декларација бр. 23 о будућности ЕУ, у којој су државе чланице изразиле спремност да полемишу о посебне четири теме:

1. статусу само свечано прокламоване Повеље о основним правима ЕУ
2. строгима разграничењима надлежности у систему са више нивоа
3. улози националних парламената у процесу уједињења
4. поједностављењу Уговора.²¹⁰

У децембру 2001, на састанку Лаекену, дошло се до конституисања предлога о још дубљој интеграцији, и то тако што би се земље чланице додатно ујединиле доношењем посебног Устава Уније, о чему је тада усвојена и декларација. Институција конвенције о будућности Европе, која је примарно била на делу током 2000, када се уједначавала Повеља о фундаменталним правима, овога пута искоришћена је поново у виду механизма који је на иновативан начин требало да омогући потенцијалне измене оснивачких уговора па је то тело почело рад на изради уставног нацрта. Процес који је пратио расправе о уставу био је на мети великог публицитета, трајао је дуго, био је мучан и довео је до још озбиљнијих недоумица о томе да ли би и какву би трансформацију Унија уопште требало да преживи, пошто се испоставило да, као и много пута до сада, о овој теми постоје размимоилажења у мишљењима. На Самиту у Солуну, 2003, акт који би требало да дефинише интегрисану ЕУ у

²⁰⁹ Види: *Evropa od A do Ž*, Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2010.

²¹⁰ Исто, стр. 36.

новом миленијуму, представљен је јавности у виду Нацрта уговора о Уставу. Међутим, никада није заживео. Од тада па до данас Европска унија егзистира између две струје мишљења и деловања: један део експерата, аналитичара и лидера појединачних држава налазио се у групацији евроентузијаста, а други међу евроскептицима.²¹¹ Становиште првих било је да је овакав начин унапређења функционисања, који доноси извесну централизацију на неким од бројних поља о којима се одлучује, не само пожељан и користан већ и једини који пружа актуелном времену довољно прилагођен апарат, без обзира на то што се на тај начин национални интереси чланица додатно стављају на страну. Други су, опет, били вођени увидом да су и досадашња проширења била нефункционална, посебно приступање земаља источне Европе, док су до сада постигнуте интеграције, које су државама узеле неке прерогативе и одлучивање пребациле на неке од органа ЕУ, довољно ослабиле унутрашњи склад заједнице и отвориле дилеме које би оваквим новим маневрима биле само продубљене. Устав је претпостављао заиста озбиљне промене. Дефинисао је велику новост – постојање функције председника Уније – мењао је заједничку спољну политику, која би била уједначена кроз позицију министра иностраних послова (у једној особи тако би биле обједињене ингеренције високог представника за спољну политику и комесара за односе са иностранством), унапређивао систем заједничке одбране и још неке друге елементе. Већи демократски капацитет и одређени отклон од притисака појединачних земаља био би постигнут тако што би Европском парламенту, којем би била дата већа законодавна права и већи буџет, било додато и право избора првог човека Европске комисије. Постојао је и предлог отварања могућности укидања националног вета када је реч о регулисању пореске политике уколико би се већински систем наметнуо на већину области које Унија регулише. Међутим, грађани Уније све ове промене нису позитивно оценили нити су их одобрили. Иако је Уставни уговор 29. октобра 2004. у Риму свечано потписало свих 25 шефова држава и влада ЕУ процес ратификације је доживео фијаско. Мада је у многим државама документ добио подршку, одбијање до којих је дошло на референдумима у Француској (староседеоцу Уније) и Холандији у пролеће 2005, говорила су у прилог

²¹¹ Види: Harmsen, R; Spiering, M: *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*, Amsterdam, New York, 2004.

недостатку зрелости саме Уније али и могућој тежњи њених становника за снажењем државног и локалног, националног и идентитета, који су доживљавани као и до тада већ довољно ослабљени. Услован договор који је био очекиван почетак краја такозване уставне кризе уследио је током 2007. године, када су челници Уније уобличили нови конститутивни уговор, да би га званично, на нивоу шефова држава и влада и министара иностраних послова ЕУ потписали 13. децембра 2007. унутар манастира Хијеронимус у Лисабону. Овај документ устројавао је област одлучивања и односа између земаља чланица и органа Уније, доносио је већу укљученост Европског парламента у законодавни процес и предвиђао да Унија добије председника Европског савета и функције Високог представника за иностране послове и сигурносну политику. Иако се очекивало да Лисабонски уговор буде глатко усвојен, грађани Ирске прво су га одбили на референдуму из јуна 2008. да би га на другом гласању ипак прихватили, да би процес ратификације био тако позитивно окончан. Уговор је ступио на снагу 1. јануара 2009. Од њега се очекивало и још се очекује да се озбиљније позабави питањима као што глобализација, климатске и демографске промене, сигурност и енергија, да омогући Унији да се реформише, да преиспита расподелу моћи унутар ње, изнедри нову виталност заједнице и предвиди могућа нова размимоилажења. Питања која су била горућа у време доношења документа у Лисабону, као што су корекција процеса одлучивања, обезбеђивање веће демократичности и истовремено омогућавање снажнијег политичког деловања на светској сцени још увек су актуелна.

Без обзира на то што је, како истиче Ендру Хејвуд [Andrew Heywood], много учињено како би се коначно испунио циљ за успостављањем све тешње уније међу државама чланицама, која би превазишла идеју конфедерације независних држава са половине прошлог века ЕУ је, чини се, након увида у историју настанка и развоја, још увек далеко од стварања европске супердржаве, тако блиске раним федералистима. Раст и трансформација Уније били су пуни криза, што политичке што економске природе, што је можда један од доказа у прилог тези да је ход ка конструкту европске мултинационалне надржаве био и остао ход у непознатом правцу, са нејасним исходом и будућношћу управо зато што је од самог старта био економски условљен. Баш сада, у моменту када економски прерогативи постају нестабилни, када се систем економских односа

на који се свет навикао деформише и дезинтегрише, када је договор између ЕУ и Велике Британије²¹² отворио врата већој самосталности у одлучивању земаља појединачно по неколико питања, када се чека исход референдума на Острву о евентуалном напуштању Уније и када се лидери земаља чланица разилазе по питању решења мигрантске кризе, унутар ЕУ долази до раста евроскептицизма и жеље за ослобађањем од стега глобалне контроле на разним нивоима, па и на оном економском. Другим речима, изазови са којима се ЕУ суочила током 2015. били су можда најозбиљнији у њеној историји, многи су европске темеље видели уздрманијим, него икад до сада, упоредивши ситуацију са падом Берлинског зида и крахом комунизма у Источној Европи, истичући једну кључну разлику – тадашње тектонске промене дале су прилику Унији да ојача и ишле су јој на руку док су садашње прилике сасвим супротне. Како Ројтерс подсећа у својој анализи²¹³, две године након пада такозване гвоздене завесе дошло је до стварања заједничке европске валуте а потом и до ширења Уније на исток. Овога пута тешко да ће економске неприлике, имиграција и исламски тероризам резултирати променама у позитивном смеру, јер већ је дошло до увођења пограничних контрола, повременог затварања граница, јачања екстремне деснице и евроскептицизма док ће судбина евра у случају затварања унутрашњих граница Уније бити посебно питање. Председник Европског парламента Мартин Шулц изјавио је у интервјуу немачком „Шпиглу” да је за ЕУ забринут сада много више него раније, да је евидентно да је солидарности све мање а да је пароксијализам националних држава све снажнији.²¹⁴ Све мањкавости досадашњег начина руковођења заједницом постале су очигледне, идеолошки антагонизам између оних који желе тешње уједињене упркос неслагањима и оних који заговарају ренесансу националне државе све је присутнији, криза демократије дели тело уније на елиту и гласаче, антиципирајући нову годину која би могла ситуацију да побољша али и погорша. Јер, да би опстала Унији је потребан снажан економско-социјални пакт који до сада државе чланице нису успеле да донесу. „На свим својим тачкама Европа је многострука, она је увек жариште напетости између бројних верских, културних, језичких, политичких припадности, бројних модалитета

²¹² Детаљи преговора између ЕУ и Велике Британије биће објашњени касније.

²¹³ Преузето са интернет сајта: <http://uk.reuters.com/article/uk-eu-crisis-analysis-idUKKBN0U309X20151220>, 21. 12. 2015.

²¹⁴ Преузето са интернет сајта: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-140036923.html>, 03. 12. 2015.

својих односа са остатком света – било да је реч о американизму или оријентализму, посесивном индивидуализму нордијских правних система, или пак трибализму медитеранских породичних традиција.²¹⁵

Тања Мишчевић, по угледу на Сомека и његову познату „бициклическу теорију интеграција”, на становишту је да је перманентно постојање препрека које би требало прескочити, изазова које би требало превазићи и прекретница после којих је односе могуће додатно побољшати, у ствари пожељно, да због тога Европска унија и постоји и да тиме постаје јача.²¹⁶ Многи би се, можда сложили са овом поставком, у чијој је сржи објашњење да се перманентним кретањем, слично као код система који зовемо перпетум мобиле, заправо спречава пад, односно да бицикл који се константно иде напред не пада ни на једну од страна, што се дешава оног момента када се он заустави. У супротности са поменутиим стоји реална могућност да због преобимног напрезањаластиша он може и да пукне, што отвара пут другачијем сценарију. Размере његовог разорног потенцијала још увек је тешко антиципирати.

5.2. Проблем стварања европског идентитета

Од потребе за повезивањем разорених земаља након завршетка рата 1945, жеље за превазилажењем националистичких заблуда, успостављањем мира чији би гарант биле не државе појединачно већ савез тих држава и трасирања пута економском благостању уједињене Европе данас се дошло до преиспитивања даље интеграције, појаве неонационалистичких снага, немогућности ЕУ да на плану спољне политике успешно и до краја јединствено учествује у изградњи светског мира и на крају, до економског слома и пољуљаног европског тржишта. Када говоримо о пракси, лако се може увидети да је економски фактор био, уз додатак одбрамбеног, односно политичког крајем 20. века, основни замајац напретка ЕУ из чега се може закључити да је неуспех на пољу економије, чији смо сведоци у последњих неколико година, скоро деценију, из темеља пољуљао грађевину интегрисане Европе.

²¹⁵ Балибар, Е: *Ми, грађани Европе*, Београдски круг, Београд, 2003: 27.

²¹⁶ Види: Мишчевић, Т: *Придруживање Европској унији*, ESPI Institut, Beograd 2005.

Европски идентитет проблематизује се у савременој политикологији кроз три концептуалне поставке: прва је *етнокултурна*, друга се базира на *европском грађанству* док је трећа *солидаристичка*.²¹⁷ Сваки концепт овај појам ставља у одређени политички миље па је, тако, етнокултурна теорија идентитета заснована становишту да ЕУ, као наднационална заједница различитих земаља, има капацитет да опстане само уколико је базирана на идеји нације у чијем је центру свест о колективном културном идентитету. Демократија, парламентаризам, заједничке јудеохришћанске етичке, па што не рећи и религијске, парадигме претпоставке су које амалгамишу ову прву парадигму, укорјењујући је у кохезивности. Иако је реч о синергији различитих националних култура, њих ипак обједињује колективна либерална политичка историја, у чијој су сржи међусобно конектоване идеје појединаца и група, кохезионо повезаних путем специфичних савремених комуникационих канала, што је премиса од које полази друга теорија. На крају, широка употреба грађанских права и њихово свеобухватно тумачење када је реч о социјалним параметрима мултидимензиониране европске демократије, зарад утемељења солидарности као принципа функционисања међу појединцима и групама, представљају темеље солидаристичког проседеа.

Додатно ширење граница Уније у правцу даље транснационализације, снажно упућивање земаља чланица у правцу регионалне интеграције путем отварања регионалних наднационалних пројеката, праћено све већим приливом становништва које долази из земаља ван европског континента доприноси тешкоћама у коначном конструисању идентитета, који је већ поменут у претходним поглављима, а који би сваки становник ЕУ требало да прихвати уместо оног за који га везују преци, породица, језик, култура, често и вера. Увођење евра као заједничке валуте, заставе ЕУ као заједничког симбола, „Оде радости” као незваничне химне и покретање пројекта „Европске престонице културе” могу се схватити као легитимни покушаји јаснијег формулисања саставних чинилаца колективног идентитета који потпомажу рађање, опстанак и јачање заједнице као такве. Валута, застава, химна и културна матрица неки су од симбола на бази којих се свака врста колективног идентитета лакше

²¹⁷ Види: Trkulja, J: *Iskušenja globalizacije, globalizacija, evropeizacija i nacionalni identitet*, Skupština opštine Kikinda i Narodna biblioteka „Jovan Popović”, Kikinda, 2004.

психолошки успоставља и оснажује. Оно што њима недостаје у овом случају јесте онај познати митски елемент који се да детектовати у заједници заснованој на истом пореклу, језику или вери. Тај везивни елемент не може настати спонтано нити га је могуће рекреирати по потреби.

Политички притисци и друштвени изазови, који су дуго постојали, последично су се само мултипликовали и дошли до већег изражаја. Имајући у виду чињеницу да су појам европског идентитета и потреба за његовим дефинисањем и препознавањем бивали све израженији током деведесетих година прошлог века, актуелно питање постало је и то колико је снага економских потреба довољна да би се пролонгирано превазишле историјске, културолошке па и националне разлике а поготово национални интереси, зарад успеха организације која се временом све више удаљава од тежњи и стремљења појединца – грађана Европе, које до скоро није ни могла да мотивише да активније гласају на европским изборима а због чега су званичници Уније осмишљавали посебне програме и кампање. Тако је 2013. година била названа *Годином грађана Европе*²¹⁸ – циљ је био да се популацији ЕУ објасне њихова права и да се истакну предности такозваног европског грађанства и држављанства како би били подстакнути да у већем броју учествују на изборима за Европски парламент. Од 2012. Европска комисија организовала је и грађанске дијалоге током којих су становници ЕУ имали прилику да директно разговарају са комесарима уније о њима битним питањима, од тренутног стања у Унији, преко кризе и на крају до визије заједничке будућности.

Од Римског уговора па до Лисабонског, ове теме разлагане су на два паралелна колосека – са једне стране од Уније се очекује да брани сопствени европски идентитет (израз службено први пут употребљен 1973. године), који је још увек прилично апстрактна категорија, а са друге да поштује националне идентитете држава чланица.²¹⁹ Претпоставка је била да би кохезији у ЕУ требало да допринесу извесно кумулативно наслеђе које баштини цела групација уједињених земаља, заједничке обавезе и кохерентност у односу на остатак света док би у том процесу требало да учествују и европске вредности,

²¹⁸ Види: *Public Opinion In The European Union Report 2013*, Standard Eurobarometer 79, 2013, преузето са инернет сајта: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb79/eb79_publ_en.pdf, 12. 03. 2016.

²¹⁹ Види: *Европа од А до Ш*, Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2010.

као што су правна држава, социјална правда и поштовање људских права. Све поменуто, међутим, представља пре корпус идеја који је у државама чланицама важећи у оној мери у којој им то допуштају њихове појединачне унутрашње прилике, него што сачињава на једном месту сакупљене специфичности Европе као заједнице које униформно могу да се препознају на сваком делу њене територије. *Оно што, такође, недостаје јесте одговор на питање ко би тачно и како код грађана ЕУ требало да оформи нешто што би се могло назвати искристалисаном свешћу о нама, као о заједничкој категорији, чији су градивни елементи и јединство у разноликости, на којој се често и инсистира, али и многобројне супротности које нас деле.*

„Актуелне дебате о европском држављанству базирани су на два претпоставкама, које широко прате логику засновану на постојању ЕУ и логику засновану на постојању суверене државе: са једне стране, држављанство ЕУ представља благо, са друге стране, оно је терет.”²²⁰ Будући да је и само дефинисање идејног постулата европског народа и грађанина по себи компликовано и комплексно јер је и сама поставка разуђена, Балибарово размишљање о томе да ли европски народ и европски грађанин заправо постоје, у исконском смислу (са правима и обавезама у савременој демократији), неопходном зарад институционално постојања европска држава, сасвим је на месту и, изнад свега, актуелно је. Овај теоретичар, као што се може видети, сагледава такозвано држављанство грађана Европе и као растеређујуће и као условно оптерећујуће. Прва оцена заснива се на слободи кретања која га одређује кроз епитет пожељности док, са друге стране, ова врста држављанства може постати и услован терет, будући да претпоставља губитак одређене мере суверенитета, посебно његових традиционалних, националних легитимацијских карактеристика. Иако је *мултикултурализам* замишљен као могућ одговор на питање како превазићи оваква и слична ограничења, његова вишезначност и слојевитост доводи до, у крајњој инстанци, одређених последица у политичком реалитету. Овај идејни правац у основи је еклектичан и прогресиван али је примена у пракси, због плурализма могућих тумачења, сложена и мултидимензионална, у појединим случајевима и ограничена, имајући у виду историјске наративе који су остали да егзистирају у савременој културној

²²⁰ Requejo, F: *Democracy and National Pluralism*, Routledge, London, 2001: 128.

стварности. „Термин мултикултурализам спада у групу најфреквентнијих термина у савременој политичкој теорији. Учесталост употребе и различите колоквијалне конотације којима је термин оптерећен, последично, онемогућавају јасно и прецизно утврђивање значења термина. Кад се томе придода и сазнање да се ради о некохерентном и изразито контекстуално условљеном концепту, који са различитих страна пропитује и изазива базичне претпоставке модерне државе, чини се да су терминолошки неспоразуми неизбежни.”²²¹ Брисање основа републиканске културе и традиције нешто је што данас, у овом смислу, спочитавају Европи, која је фаворизовањем мондијализације наметала локалним владама низ правила, утемељених на либералним теоријама, које много тога забрањују и ограничавају.

Постоји неколико веома значајних питања која се односе на феномене стварања транснационалних заједница, мултикултурализма и савремених миграција, која се могу на овом месту укратко поставити, а која указују на дихотомну улогу коју ова три парадигме може имати:

- Да ли и у којој мери мултикултурализам дезавуише идеју (нео)национализма или је управо он погодује стварању нових елемената екстремних идеологија?
- Како мултидимензионалност идентитета и различитих нивоа припадности кореспондирају са неонационалистичким политичко-програмским дискурсом?
- Да ли савремени процеси миграција неумитно воде у национализам домицилног становништва и која се основна идеја крије иза флоскула неонационализма?²²²

Свакодневно функционисање Уније није непосредно оптерећено старим историјским антагонизмима али се не сме пренебрегнути да је данашња Европа формирана путем бројних ратова и сукоба, у којој је скоро свака земља била у озбиљном оружаном окршају са бар још неколико других на Старом континенту. Колективно сећање и његови елементи традиционалистички укоренењу ту вековну, готово исконску нетрпељивост одређених народа, која се,

²²¹ Beljinac, N: *Politika priznanja partikularnih identiteta - dijalog multikulturalizma i liberalne države*, Sintezis, Godina I, Br. 1, Beograd, 2009: 33.

²²² Види: Barrett, M; Flood, C; Eade, J: *Nationalism, Ethnicity, Citizenship: Multidisciplinary Perspectives*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2011.

мада је по себи негативна појава, ипак тешко превазилази, што се може уочити и након једног од највећих, уједно и последњег озбиљног проширења ЕУ, када су, рецимо, једна Немачка и једна Пољска почеле да деле заједнички политичко-економски простор. Стога, одређен степен тежње, можда чак и минималан, за очувањем културних разлика и националних обележја, ниједан народ не одриче се лако, иако је спреман да га зарад нових интереса донекле суспендује. Разнородни ставови по питању бројних различитих проблема које би требало решити унутар Уније, али и у односима које Унија одржава са осталим земљама, а који се, у крајњој инстанци, огледају у различитим политичким опцијама – победницама на изборима у државама чланицама Уније, своје исходиште су нашли у поменутиим индивидуалним карактеристикама. У том светлу Балибар истиче чињеницу да често постоји диференција у ставовима грађана и политичких елита, што поткрепљује евидентним разликама у мишљењима између грађана појединачних држава Европске уније и елита које их воде када је реч о интервенцији НАТО на простору бивше Југославије, у време сукоба на Косову, а што сведочи о извесној дози отклоне спрам аутоматског брисања разлика.²²³ Овај догађај једни су перцеповали као инструментализацију америчке силе од стране европских држава и њено манипулисање њима у име њихових интереса, које су сматрали легитимнима, други су, руковођени сопственом историјском предестинираношћу, регионалним геополитичким интересима, али и дотадашњим односима са Југославијом, интервенцију доживели као директну сумбисију Старог континента хегемонистичкој сили Америке у борби против суверене државе која није угрозила ниједну другу државу у Европи, док су се трећи снажно противили већ устаљеном испољавању голе силе из сингуларног центра политичко-војне моћи, јавно изражавајући свој бунт против такве врсте праксе.

Могло би се рећи да Старом континенту прети појава извесног вида *неоапартхејда*, пошто је страх од имиграната, који се појавио прво због прилива јефтине радне снаге из држава које су биле примљене пре 12 година, а које припадају источној Европи, данас ескалирао под новим избегличким таласом, потпомогавши узлет неонационализма, о чему ће на конкретним примерима бити речи у поглављима која следе. Свођење принципа слободног кретања

²²³ Види: Балибар, Е: *Ми, грађани Европе*, Београдски круг, Београд, 2003.

људи, роба и капитала само на неометану флукуацију роба и капитала, коју изгледа, сходно капиталистичком духу, ништа не сме да угрози, почело је, дакле, пријемом Пољске, Чешке, Мађарске и других (2004.) Већина држава које су тада постале део Европске уније унеле су у њу бројне, углавном економске, проблеме, свака свој. У Пољској је владала висока стопа незапослености становништва, забрињавајући дефицити буџета били су забележени у Чешкој и Мађарској, извозни дефицит карактерисао је привреду Словеније, док је Естонија била на зачелју када је реч о социјалним проблемима и једнакости мушкараца и жена, коју је тек требало уредити по угледу на европске правне тековине, итд. Са почетним изузетком Велике Британије и Ирске, већина ЕУ земаља због бојазни од налета јефтине радне снаге одмах је своја тржишта рада учинила што је могуће недоступнијим за грађане који су долазили из новопримљених чланица – до посла се долазило тешко, само уз специјално одобрење, које није било потребно радницима из староседелачког корпуса држава. Било је замишљено да такво устројство траје пролонгирано, све док за то постоји потреба. Током 2009, када се терет финансијског слома слио на тржиште радне снаге, овај механизам постао је још актуелнији, да би недавно и Велика Британија и Ирска прилагодиле своје стартно становиште, почевши да мењају своје процедуре по којима су грађанима из држава новајлија отежали начин тражења и добијање запослења. Земље источне Европе нису одмах постајале ни чланице Шенгенског споразума нити монетарне уније. Што се другог домена тиче, до тога је долазило поступно (примерице Словенија 2007, Мађарска 2009, Пољска 2010.)

Додатак свему јесте и једна врста елитистичког, политичког отклона која постоји између зоне ЕУ и остатка европског простора који му не припада, што чланицама Уније даје предност у односу на оне који сложене критеријуме чланства још увек не испуњавају а чиме се поново инсистира на одређеним поделама, које су у супротности са идејом глобалног заједништва. Права и могућности оних који у Унији живе као страни радници ограничена су строгим административним процедурама које су у несагласју са њиховим легитимним потребама. Балибар, који се овом проблематиком исцрпно бавио, покушавајући да докучи на који начин то утиче на саму ЕУ, оценио је: „Има ли документе или не (као што смо видели, ова разлика ни из далека није постојана), странаца се

непосредно тиче сваки од праваца у којем се може запутити развој статуса ‘грађанина’ на националном или транснационалном нивоу, али њихово присуство и услови живота у јавном простору показују такође да се концепт грађанског налази на раскршћу.”²²⁴ Француски правосудни систем могао би да буде парадигматичан пример, поготово пошто је реч о земљи која је једна од држава утемељивача идеје наднационалне Европе па њене регулативе имају релевантну специфичну тежину. Наиме, у овој држави одомаћен је систем такозваног дуплог кажњавања, по којем особе које су стране националности а које почине неко кривично дело и за то делу буду осуђене, могу додатно бити и протеране или им може бити забрањен улазак у Француску, не рачунајући њихове постојеће породичне везе. Овај принцип добио је на значају када је дошло до увођења ванредног стања и предлога за додатно поштравање законодавства, посебно након масакра који су 2015. исламски терористи починили у редакцији сатиричног магазина „Шарли ебдо” и на улицама Париза и концертној дворани „Батаклан” крајем исте године.²²⁵ И у осталим државама ЕУ однос према странцима оштар је и нефлексибилан, социјалне повластице које су уобичајене тешко се добијају иако су утемељене у важећим нормама, док је имигранте једноставно преименовати у домен илегалности и протерати, што зависи од количине законодавне флексибилности.²²⁶ Аргумент да су државенације омогућавале појединцима виши степен сигурности или већу могућност друштвене партиципације него што то данас, у глобалу, пружају наднационалне институције истим тим појединцима када се нађу у некој од земаља ЕУ чије држављанство немају (и ако су пореклом из друге земље чланице, а посебно ако нису) не иде у прилог еврофилним струјама. Ако на овом пољу нема кохерентности, како ће је бити у другим сферама интереса?

За многе европске грађане Европска унија изродила се у отелотворење непожељне централизације, напорне бирократизације и посртања демократије, у прилог чему су већ у раду наведена истраживања јавног мњења. Истраживачи су покушали да нађу узроке оваквог мишљења и нашли су их, делимично, у следећем: технократе управљају Европском комисијом, једним од најважнијих тела Уније, инструментализујући га по потреби, док се заједница мање-више

²²⁴ Исто, стр. 87.

²²⁵ Ови напади биће анализирани касније у раду, у контексту глобалног тероризма.

²²⁶ Види: Балибар, Е: *Ми, грађани Европе*, Београдски круг, Београд, 2003.

креће у правцу за који легитимитет није добијен од грађана, пошто их о томе нико, у суштини, и не консултује (Европски парламент још увек је миноран иако му се ингеренције, бар на папиру, с временом повећавају, посебно након усвајања поменутог Лисабонског уговора). На изборима за парламент, који се иначе одржавају на сваких пет година, бирају се посланици у свакој држави чланица и за сваку државу понаособ, а тачан изборни систем варира од државе до државе и одређен је националним Законом о европским изборима. Од 1958, број посланика ЕП са 148 порастао је до данас чак пет пута, при чему се од 1979. они бирају на директним изборима, представљајући праву шароликост европског страначког миљеа. Међутим, основа функција овог тела – да обезбеди демократичност и учешће грађана ЕУ у доношењу одлука – чини се да није остварена пошто се тренд пада интересовања грађана за изборе може пратити већ извесно време. Удаљеност парламента, као и свих осталих тела Уније, од свакодневице и проблема са којима се сусрећу њени грађани чак и након подстицајних недавних промена, слаба персонална препознатљивост посланика и непознавање надлежности самог парламента перцеповани су као основни разлози за постојање ниског степена поверења према наведеним институцијама. Анализе, такође, говоре и то да је одлука о учешћу на европским изборима²²⁷ често у вези са поверењем или неповерењем у националне органе власти. Према истраживању агенције „Галуп Јуроп” (Gallup Europe), које је спроведено у мају 2013. на 1500 особа у шест земаља (Данска, Француска, Немачка, Холандија, Пољска и Велика Британија), процењене су биле да би изборе 2014. године могла да обележи још мања излазност али и радикализација у погледу пораста подршке националистичким и антиевроунијским странкама, која би могла да доведе до драстичне промене у европском демократском пејзажу,²²⁸ што се, на крају, и десило. Иако ниједна од земаља погођених кризом или обухваћених програмом спасавања (као што су Шпанија и Италија), није била обухваћена истраживањем, резултати су показали да се чак и у боље стојећим северним државама чланицама Европска унија у јавности доживљава „све више и више као спољна претња, а не као систем заједничких европских институција које бране интересе свих”. Подршка Унији слабила је још тада чак и у Француској и

²²⁷ Тема ће бити разматрана шире у контексту снажења екстремне деснице.

²²⁸ Преузето са интернет сајта: <http://bif.rs/2013/06/izbori-za-eu-parlament-2014-da-li-ce-otvoriti-vrata-antievropejcima/>, 23. 10. 2013.

Немачкој. Већина Француза (62 посто) сматрала је да ствари у ЕУ иду у погрешном смеру, док је мање од једне петине (17 посто) сматрало супротно. Што се Немачке тиче чак један од три испитаника (31 посто) било је на становишту да ЕУ треба напустити. На питање како ће гласати ако би се референдум о томе да ли би њихова земља требало да напусти Европску унију одржавао следеће недеље, само у Великој Британији је већина гласала за то решење (55 посто). Холандија је била подељена: 39 посто гласало би за излазак из ЕУ, а 39 посто гласало би за останак док је у осталим државама обухваћеним истраживањем већина испитаника рекла да ће гласати за останак у ЕУ. Унија је, међутим, и даље била веома привлачна балканским земљама и бившим совјетским републикама, чије становништво ЕУ види као модел за демократију, правну државу и раст животног стандарда.

Јан Тешо, из центра „Карнеги Јуроп” (Carnegie Europe) наводи четири потенцијална разлога за пад популарности уједињене Европе у очима староседелца: источне и балканске земље многи виде као удаљене од срца Европе, криза потхрањује повлачење у себе и одбацивање других, проширење се често повезује с непопуларном идејом глобализације и доноси осећај да се Унија разводњава и слаби.²²⁹

Легитимно је поставити питање да ли европске институције, њена тела и номенклатура, овакви какви су данас, уопште могу да испрате појединачне националне идентитете, који су махом слојевити, и њихово евентуално уклапање у њихов мултипликовани идентитет, који је део општијег глобалног идентитета и да ли је идентитет који теоретичари именују као *нови европски идентитет* само *политичким механизмима произведен конструкт или логично изходиште евроуниверзализације, за које се у пракси може испоставити да је, заправо, утопистичко?*

5.3. Мигрантска криза и њене социјално-економске последице

У историји назапамћен континуиран прилив имиграната у Европу, чија природа доласка није била економска, као што је то већином био случај до тада, већ је разлог био бег од ратних разарања на подручју Блиског истока, углавном

²²⁹ Преузето са интернет сајта: <http://www.b92.net/mobilni/info/785097>, 12. 01. 2014.

на територијама Сирије, Авганистана и Ирака (иако је било избеглих и из Ирана, Пакистана, Етиопије или Малија), почео је 2015. године и наставио се током 2016. Термин *европска мигрантска криза* почео је да се користи од пролећа 2015. и то након трагедије која се десила у водама Медитерана, када је пет бродова пуних миграната потонуло, при чему се процењује да је тада страдало чак око 1.200 људи. Како је објавила Агенција Уједињених нација за избеглице, на Стари континент током 2015. само је путем мора дошло преко милион људи (више од 3.700 води се као нестало, односно верује се да се удавило), што је апсолутни рекорд ако се у виду има податак да је током 2014. истом трасом дошло њих само 216.000. Када је реч о копненим преласцима из Турске у Бугарску и Грчку забележен је пролаз од најмање 34.000 избеглица.²³⁰ Укупно гледано – у земљама Европе током тих 365 дана азил је затражило око 1.2 милиона људи (од чега је само у Немачкој забележено 442.000 тражилаца азила), што је дупло више него 2014. када је забележен број од укупно 563.000. Поред Немачке, која је прихватила убедљиво највећи број избеглица, и друге земље пријавиле су велику разлику у броју оних који су први пут затражили азил у њиховој земљи током 2015. у односу на 2014. годину – у Финској је реч о деветоструком повећању, у Мађарској четвороструком, у Аустрији троструком док је у Белгији, Шпанији, Луксембургу, Ирској и Шведској тај број удвостручен.

Средином 2015. Грчка је од Италије преузела примат као земља преко које највише миграната покушавало да се домогне ЕУ, односно већином њених северозападних земаља чланица, због чега је лета исте године формирана такозвана балканска рута, којом су мигранти од Сирије, Авганистана и Ирака преко Турске, Грчке, Македоније, Србије, Хрватске и Словеније стизали до Аустрије, Мађарске, Немачке и тако редом све до Велике Британије или Финске. Покушавајући да обузда кризу, смањи број азиланата али истовремено и повећа њихову безбедност на мору, ЕУ је употребила „Фронтекс”, своју агенцију установљену 2004, чија је улога да координира пограничне контроле земаља чланица ЕУ, осигура њену спољну границу, спречи илегалну имиграцију, трговину људима и потенцијалну инфилтрацију терориста. Пошто се показало да се агенција није на најефектнији начин позабавила проблемима

²³⁰ Преузето са интернет сајта: <http://www.unhcr.org/5683d0b56.html>, 30. 12. 2015.

који су се гомилали на свим рутама којима су мигранти стизали до Европе, Европске комисија на крају је предложила формирање новог сличног тела које би заменило „Фронтекс”. У међувремену, земље ЕУ с времена на време уводиле су међуграничну контролу унутар шенгенског подручја, затварале су на кратко своје границе, неке су чак подизале и ограде, као што је то учинила Мађарска на граници са Србијом, што је први случај такве врсте од настанка Уније до данас. Будући да је земљама чланицама дозвољено да једнострано успоставе унутрашњу контролу граница само у трајању од шест месеци, у једном тренутку појавила се могућност да се Шенгенски споразум суспендује на две године и то ако се установи да нека од чланица не штити своје границе како је потребно (земља која је помињана у том контексту била је Грчка).

Крајем 2015. године на Малти је одржан самит на којем су се састали европски и афрички лидери, који су дискутовали о мигрантској кризи и на којем је успостављен Кризни фонд за помоћ у развоју Африке у замену за помоћ коју ће афричке земље пружити у решавању компликоване ситуације. Међутим, кључан састанак лидера ЕУ одржан је у марту 2016, на којем се ЕУ договорила са Турском да прихвати све илегалне имигранте који су прешли у Грчку а нису поднели захтев за азил или ом је он одбијен и збрине око два милиона избеглица које су свој спас потражиле баш у тој земљи (чиме би се, донекле, сузбио проток кроз Турску до ЕУ) у замену за то да ЕУ прихвати одређени број сиријских избеглица, искључујући економске мигранте, одвоји одређена финансијска средства (три милијарде евра одмах и још три милијарде које ће Турска добијати до краја 2018. године), раније доношење одлуке о увођењу безвизног режима путовања у Европу за турске грађане (уколико Анкара испуни 72 критеријума) и убрзање преговора о њеном чланству у Унији. Међутим, ни у самим структурама ЕУ није постојала сагласност по овом питању, иако се очекује да ће овај договор и затварање такозване балканске избегличке руте допринети смањењу броја имиграната у Европи. Посланици Европског парламента, за разлику од лидера земаља чланица, дочекали су овај договор са неодобравањем, тврдећи да је Брисел на овај начин Рецепу Тајипу Ердогану, турском председнику, предао кључеве Европе.²³¹ Током расправе у парламенту

²³¹ Преузето са интернет сајта:

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=03&dd=09&nav_category=78&nav_id=1105715, 10. 03. 2016.

„Манфред Вебер, лидер Европске народне партије десног центра, највеће групе у ЕП, рекао је да ЕУ не би требало Турској да даје 'бланко чек'... Лидер социјалиста Ђани Питела је упозорио да преговоре о миграцији 'не би требало мешати' са преговорима о процесу приступања Турске ЕУ који је годинама у застоју, а који су лидери ЕУ пристали да убрзају према договору са Турском... Расправа је постала толико бурна да је посланик грчке партије Златна зора, Елефтериос Синадинос, избачен са седнице због тога што је турски народ упоредио са псима који, како је навео, 'изгледају опасно, али када се суоче са непријатељем – беже'.”²³²

Расположење у Европи је и пре догађаја из 2015. било негативно према имигрантима. Како преноси Светска организација за миграције у својој публикацији „Како свет гледа на миграције”²³³ а према истраживању агенције „Gallup”, спроведеног од 2012. до 2014, од 142 земље у којима се испитивао однос према имигрантима државе Европе биле су, у просеку, најнегативније према овој популацији.²³⁴ Просечно гледано, чак 52 посто становништва Старог континента било је на становишту да би број имиграната у њиховој земљи требало смањивати док се у свим осталим великим светским регионима (Океанија, Северна Америка, Латинска Америка и Кариби, Азија и Африка) становништво углавном изјашњавало за то да би број имиграната требало одржати на нивоу у време испитивања или можда благо повећати. Подаци су показали да су у том периоду највећу жељу за смањењем броја имиграната имале медитеранске земље (Грчка – 84 посто, Малта 76, Италија 67, Шпанија – 56). Друго питање које је постављано било је: „Да ли сматрате да имигранти добијају послове које грађани ваше земље не желе или послове који су интересантни и грађанима ваше земље?” Закључено је да су испитаници који су економску ситуацију у својој земљи сматрали лошом већином били за смањење броја имиграната, само су грађани у земљама са високим приходима сматрали да имигранти углавном добијају послове непопуларне већини њихових суграђана док су у свим осталим државама становници веровали да досељеници узимају послове за које су и они сами заинтересовани. Према анкети

²³² Исто.

²³³ Види: *How The World Views Migration*, International Organization for Migration, Geneva, 2015.

²³⁴ Преузето са интернет сајта: http://www.gallup.com/poll/186209/europeans-negative-toward-immigration.aspx?g_source=WORLD_REGION_EUROPEAN_UNION&g_medium=topic&g_campaign=tiles, 20. 10. 2015.

Евробарометра, објављеној на пролеће 2013, све се више Европљана изјашњавало против новог проширења Уније, објашњавајући своју позицију страхом од доласка нове радне снаге са истока која им по ниској цени отима посао којег је све мање, чиме је европска јавност показала растућу неповерљивост према евентуалном новом повећању броја земаља чланица ЕУ и порасту броја економских имиграната.²³⁵ У односу на испитивања јавног мњења од пре неколико година био је приметан оптимизам који се тицао економског опоравка након слома из 2008 мада је, истовремено, седам од десет Европљана сматрало да је економска ситуација у њиховој земљи лоша док је 72 посто је држало да су економски изгледи у целој ЕУ на ниском нивоу. Највећа забринутост забележена је, на првом, месту на пољу економске ситуације, потом незапослености, јавних финансија, раста цена, имиграције и на крају тероризма – чак 80 посто испитаника рекло је да је ситуација на пољу запослења у њиховим земљама лоша, што је за један проценат више него што је забележено 2008. Фокусираност на проблеме имиграције варирала је од земље до земље али је, иако је та тема тада била на петом месту на листи оних које забрињавају грађане ЕУ, примећен генерални тренд њеног успињања у односу на неколико година раније. Када се погледају подаци Евробарометра, посматрано хронолошки, тема имиграције у 2012. заокупљала је 8 посто становништва, у 2013. тај проценат се попео на 10 посто, када је у питању 2014. забележено је 24 посто да би у 2015. достигао чак 38 посто²³⁶. Будући да се последњи тренутно доступан извештај овог тела појавио у пролеће 2015, на самом почетку мигрантског таласа, јасно је да је имиграција избила на прво место листе путања за које грађани ЕУ сматрају да су од највећег значаја чак и пре сагледавања пуног опсега кризе која је доцније наступила и свих њених последица. Тему имиграције као прву поменуло је највише грађана Малте (65 посто), Немачке (55 посто), Естоније (54 посто) и Данске (50) док су Португалија, са 16 посто, и Грчка, са 27 посто, једине земље чији грађани имиграционе проблеме нису ставили на једно од прва три места.

²³⁵ Види: *Public Opinion In The European Union Report 2013*, Standard Eurobarometer 79, 2013, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb79/eb79_publ_en.pdf, 21. 03. 2016.

²³⁶ Види: *Public Opinion In The European Union Report 2015*, Standard Eurobarometer 83, 2015, преузето са интернет сајта: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_first_en.pdf, 10. 03. 2016.

Страхovi да би нови талас имиграната, који је започео у 2016, могао да изазове нове озбиљне економске последице шири се Старим континентом: бојазан је приметна у државама које су током прилива избеглица 2015. биле углавном транзитне (Грчка, Италија, Хрватска, Словенија), у онима које су неке од крајњих исходишта за избеглице (Немачка, Аустрија, Мађарска, Француска, Данска, Шведска, Финска, Велика Британија) али и међу земљама које нису чланице ЕУ (Швајцарска, Норвешка). Колики су трошкови које чекају земље након што приме избеглице унутар својих граница може се видети управо на примеру Немачке, државе која представља крајњу дестинацију за већину имиграната и која је, до сада, и примила највећи број њих. Како пишу немачки медији а преноси Б92, према истраживањима Института за економска истраживања у Келну ова земља мораће да издвоји најмање 50 милијарди евра у наредне две године како би обезбедила смештај и некакав вид интеграције имиграната, чији број би на крају 2016. могао да буде увећан за још 1.5 милиона људи.²³⁷ Пошто је средства за те сврхе могуће обезбедити само из буџета још увек најјаче економије Европе која, ионако, трпи притисак по питању очувања европске економске стабилности, поред негодовања домаће јавности очекује се и могућност потребе за задуживањем, будући да је процењен износ алармантно висок. Аустријски институт за истраживање економије објавио је недавни податак да је број запослених странаца у Аустрији у порасту чак и у односу на предвиђања, да се очекује да до 2020. број запослених странаца буде око 764.000 док би се смањење стопе незапослености могло очекивати тек 2019. али само уколико се до тада заустави досадашњи прилив избеглица.²³⁸ Велики број осталих европских земаља такође је израчунао да ће оволика стопа имиграције, поред ионако лоше економске ситуације и спорог опоравка након 2008, као и непосредни и посредни трошкови у вези са њом, резултирати новим повећањем броја незапослених, повећањем рада на црно и смањењем прихода. Јер према подацима Европске комисије, чак 11 земаља Уније, укључујући Француску, Италију и Велику Британију (не рачунајући Грчку и Кипар који су на програму међународне финансијске помоћи), суочило се почетком 2016. са још увек високим ризиком по одрживост њихових јавних финансија док се очекује да ће

²³⁷ Преузето са интернет сајта:

http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2016&mm=02&dd=01&nav_id=1091919, 03. 02. 2016.

²³⁸ Преузето са интернет сајта:

http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2015&mm=10&dd=19&nav_id=1052959, 20. 10. 2015.

и за десет година њихов јавни дуг, који је ескалирао током последње економске кризе, и даље бити висок.²³⁹ Недовољан привредни опоравак сам по себи доноси и мањак радних места и већ поменути високу стопу незапослености, која је присутна у ЕУ већ неколико година, што ће уз све веће трошкове пријема имиграната додатно утицати на друштвену неједнакост, посебно економску. Будући да ће, очито, бити тешко зауставити долазак избеглица које је на то нагнао рат, председник Европског савета Доналд Туск поручио је марта 2016. онима који у Европу долазе из економских разлога да је боље да одустану: „Желим да апелујем на све потенцијалне економске илегалне имигранте, одакле год да долазе: немојте да долазите у Европу. Не верујте кријумчарима. Не ризикујте животе и новац. То је све узалуд”²⁴⁰.

5.4. Антиимиграционизам као одговор

Положај избеглица и њихов статус дуго је дефинисала и регулисала Женевска конвенција, која је од 1951. успоставила темеље за заједнички приступ проблему тражилаца азила, који је чинио срж за доношење заједничкој система за целу Европску унију. Још од 1999. ЕУ је радила на дефинисању јединственог режима азила, имајући у виду да су унутрашње границе Уније пермеабилне сходно њеном уређењу, а да је број имиграната још и пре почетка новог миленијума бивао све већи. Сходно томе, родила се потреба за стварањем заједничког дефинисаног деловања па је оформљена листа директива из 2003. године, која је неколико пута до сада допуњавана, а која је утврђивала услове за додељивање дугорочне или сталне дозволе боравка и право на приступ тржишту рада. Нацрт Заједничке имиграционе политике за Европу настао је у децембру 2007. године и примењује се од 2008.²⁴¹ Током 2009. предложено је и формирање посебне канцеларије ЕУ за подршку на пољу азила, која је од 2011. почела у потпуности да функционише и тесно сарађује са Европском комисијом и Комесаром за избеглице Уједињених нација. Успостављена је и Даблинска

²³⁹ Преузето са интернет сајта:

https://b92.net/biz/vesti/svet.php?yuuu=2016&mm=01&dd=26&nav_id=1089695, 26. 01. 2016.

²⁴⁰ Преузето са интернет сајта:

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yuuu=2016&mm=03&dd=03&nav_category=1262&nav_id=1103322, 04. 03. 2016.

²⁴¹ Преузето са интернет сајта: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Ajl0001>, 15. 10. 2015.

регулатива, која се односи на одговорност држава чланица током процеса апликације за азил, а у којој су наведена правила која су обавезна са све избеглице и путем којих они траже међународну заштиту, а која проистиче из Женевске конвенције и осталих ЕУ директива. Као допуну томе, Европска комисија 2010. преставила је акциони план за решење проблема малолетних азиланата који су у ЕУ дошли без ичије пратње, чиме се у свеобухватној студији позабавила и Европска мигрантска мрежа. Иако се у читавом низу регулативних докумената ЕУ о имиграцији констатује да она може да допринесе економском расту Уније (поготово уколико се у обзир узме све старије становништво ЕУ) и посредно да обезбеди ресурсе за земље из којих долазе, доприносећи тако и њиховом развоју, питање које се још тада посебно разматрало био је европски пријемни капацитет, поготово на пољу тржишта радне снаге, здравства, просвете и социјалних давања. Имајући то у виду, у документу који би требало да мапира координисан и интегрисан приступ на пољу имиграције, формулисано је десет принципа, при чему се Европска комисија руководила идејама просперитета, сигурности и солидарности²⁴²:

1. увести јасна правила уласка и останка у ЕУ и фер приступ, који промовише транспарентне информације и подршку у акомодацији
2. усагласити тржишне потребе ЕУ и професионалне профиле имиграната, као и механизме за признавање иностраних квалификација
3. промовисати интеграцију као двосмерни процес у смислу повећања учешћа имиграната у друштвеним процесима и обезбеђивања једнаких права у области социјалног осигурања за имигранте и држављане земаља Уније
4. унапредити процес дељења информација између земаља чланица и развити механизме за праћење националних мера на овом пољу зарад очувања конзистенције унутар Уније
5. осигурати ефикасније коришћење расположивих средстава како држава понаособ тако и Уније као целине на пољу контроле спољних граница
6. ојачати партнерство са земљама које нису чланице ЕУ зарад бољег разумевања миграционих изазова

²⁴² Исто.

7. поспешити ефектну борбу против илегалне имиграције визном политиком која је заснована на интересима ЕУ и њених чланица
8. штитити шенгенски простор интегрисаном контролом граница кроз примену система надзора и активности других тела ЕУ која су са тим у вези
9. увести политику нулте толеранције када је у питању трговина људима користећи све законске расположиве
10. укључити ефектну политику повратка и реадмисије у поље имиграционих политика

Међутим, државе чланице задржале су, истовремено, право да уведу или задрже националне одредбе на овом пољу, које су компатибилне са важећим регулативама Уније и међународним споразумима, при чему је свака понаособ имала право да одреди тачан број држављана трећих држава који сме да уђе у земљу. До сада усвојене мере биле су усмерене на покушај контроле такозваних миграционих токова, односно на начине и механизме спречавања илегалног досељавања (правни акти који спречавају трговину и кријумчарење људи и интегрисан систем пограничне контроле који предвиђа Уговор из Лисабона) али и на правичан третман оних који су дошли легалним путевима. И поред многобројних покушаја јасног формулисања свих ових правила, ова поље заједничке ЕУ политике донекле је остало некомплетно, посебно у подручју практичне примене, налазећи се између наднационалних тежњи и националних брига. Све мањкавости постојећег систем постале су евидентне управо почетком 2015, када је Европска комисија била принуђена да предложи мере које би чиниле инструменте за хитну помоћ током трајања мигрантске кризе а које су укључивале 700 милиона евра помоћи, које би требало дистрибуирати унутар ЕУ током три године како би се избегла хуманитарна катастрофа. Све мере, које су побројане, и оне директивне и оне додатне, конкретне, почеле су да губе на значају у светлу немогућности земаља чланица ЕУ да о начину расподеле терета све већег броја имиграната постигну коначан договор, док је опција самосталног одлучивања о пријемним капацитетима постала популарна, посебно у светлу одбијања одређених земаља да прихвате квоте за пријем досељеника које је покушало да одреди руководство у Бриселу. Велика Британија међу првима је одбила да прими избегле, потом су скандинавске земље увеле ограничења и

почеле затварање граница, земље чланице Вишеградске групе (Мађарска, Словачка, Чешка и Пољска) готово јасно су се изјасниле да су против икаквог примања избеглица, посебно оних муслиманске вере, камоли испуњавања одређених квота за пријем које би требало да се успоставе унутар ЕУ, Француска је одлучила да по свом нахођењу смањи број оних које ће примити, оцењујући немачку политику неодрживом на дужи рок да би се на крају оштро огласила и Аустрија, која је почетком 2016. донела одлуку о дневним квотама имиграната које пристаје да прими, уз затварање јужних граница по потреби. Чак и земље које нису чланице ЕУ (Норвешка или Швајцарска) захватила је иста паника па су и оне почеле да примењују ограничавајуће мере када су у питању странци, њихово кретање и пријем. У Белгији је, како би демотивисали нове мигранте, предложено да ова група дошљака буде на неки начин визуелно обележена, Кипар је јавно обзнанио да преферира избеглице хришћанске вере док је Мађарска, чији су граничари колоне имиграната на границама заустављали сузавцем и воденим топовима, о чему су медији подробно извештавали, била једна од земаља која се међу првима јасно и недвосмислено определила за бригу о националним интересима насупрот заједничких када је реч о проблематици имиграције.

Иако се очекивало да ће стара, вековна, национална трвења између земаља Европске уније, уз размимоилажења по питању чврстине интеграције и будућности у погледу капацитета проширења, бити међу највећим претњама европске хомогености, временом се испоставило да је имиграција та која је подстакла раздор међу државама, утичући на снажење странака које су јасно ксенофобично и антиимиграционо расположене и уједно евроскептичне а које су своје простор за деловање пронашле у овој кризној ситуацији. Поред успеха које су партије умерено десне оријентације забележиле на изборима за Европски парламент 2014, можда је још значајнија била 2015. година, током које су у бројним земљама Европе одржани избори на различитим нивоима власти, на којима су значајан успех, посебно када се у виду имају њихови скромни дотадашњи резултати, постигле странке екстремно десне провенијенције. Од Немачке до Грчке, до Швајцарске до Шведске. Са тенденцијом даљег раста популарности. Медији су већ о томе почели да говоре као о „европском ходу удесно”.

Француски Национални фронт једна је од партија која има можда и највећи утицај када је екстремна десница у Европи у питању, уз то је једна од најраније основаних када је реч о овој политичкој опцији – постоји од 1972. Од самог почетка ЕУ пројекта ова странка, чији је оснивачки слоган био „Француска Французима” била је његов велики противник, изразито окренута евроскептицизму, ксенофобији и антиимиграционизму што је данас, имајући у виду тренутне политичке прилике како у Француској тако и у целој ЕУ, још додатно израженије. Европа се први пут суочили са тим 2002. године, када је Жан-Мари ле Пен, тадашњи први човек Националног фронта, у првом кругу председничких избора освојио 16,9 посто гласова, пласиравши се испод Жака Ширака а испред Лионела Жоспена, тадашњег премијера Француске²⁴³. Ширак је тада добио само око два процента више него Ле Пен, што је за јавност био велики шок. Јер реч је било о човеку којем је због антисемитске изјаве „Никад нисам порицао постојање гасних комора. Али, ако би се историја Другог светског рата писала на 1.000 страна, гасним коморама би требало посветити највише пет редака”²⁴⁴, дате 1988. немачком „Шпиглу” Европски парламент одузео посланички имунитет, омогућивши властима у Немачкој да против њега покрену судски поступак. Мада је у другом кругу Ширак глатко однео победу са 82,2 посто наспрам 17,8, колико је припало Ле Пену, цео случај остао је забележен као први озбиљан успон екстремне деснице у историји Пете републике. Лидер Националног фронта, чија су појава, изјаве и планови скандализовали европску демократску јавност, који је остао упамћен по речима „Странцима у Француској не нудимо ништа, имиграција је окупација”²⁴⁵ до тада се на председничким изборима кандидовао неколико пута и сваки пут освајао је по неколико процената више – са мање од једног процента средином седамдесетих дошао је на преко 15 посто 1995. На гласању 2007. пао је на 10.4 посто да би се његова ћерка и наследница, Марин ле Пен, само годину дана пошто је 2011. преузела партију, пласирала у првом кругу 2012. на треће место, са освојених 17,9 посто²⁴⁶. У односу на очеве ставове, који је сматрао да Француској, једној од оснивача ЕУ, у њој уопште није место и да је политика

²⁴³ Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/fr/president.php?election=2002>, 20. 01. 2016.

²⁴⁴ Дневни лист „Вијести”, 12. 10. 1998.

²⁴⁵ Агенција Бета, 21. 04. 2006.

²⁴⁶ Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/fr/president.php?election=2012>, 25. 01. 2016.

уједињавања Европе погрешна и штетна по суверенитет држава чланица, а да је увођење евра, као заједничке монете пут ка коначном гашењу нација (за националисте је франак био један од националних симбола) Марин ле Пен је, донекле, умерила реторику. Али успела је да задржи подршку сиромашнијих, незапослених и економски угрожених сународника и да пође путем придобијања образованије средње класе, што поткрепљују забрињавајућа истраживања јавног мњења, по којима више од трећине Француза сматра да екстремна десница обогаћује политичку дебату. На руку су јој ишли и догађаји – очево истицање податка да је исламска заједница у Француској највећа у Европи, а да у гетима у предграђима великих градова, у којима цвета криминал, живе управо млади муслиманске вероисповести, неприлагођени западном начину живота, што мора да ескалира у немире, испоставило се као пророчко, будући да се управо то и десило 2005. Након два, у ранијим поглављима поменута, масакра у Паризу из 2015, политика Марин ле Пен која се противила високој стопи имиграције и која је упозоравала на екстремизам досељеника исламске вероисповести, добија на популарности. На локалним изборима 2014. Национални фронт освојио је власт у неколицини општина да би на регионалним изборима у првом кругу добио чак 27,7 посто гласова, освајајући прво место у чак шест од 13 француских административних региона са више од шест милиона освојених гласова.²⁴⁷ Иако у другом кругу Национални фронт није поновио успех из прве рунде гласања због одлуке социјалиста Франсоа Оланда да подрже конзервативце Николе Саркозија чиме су, где је то било потребно, практично ујединили снаге, јасно је да ће на председничким изборима 2017. Марин ле Пен бити више него јак кандидат.

Појава екстремне деснице у Аустрији не може се ексклузивно довести у везу са тренутном мигрантском кризом јер је популистичка Слободарска партија, настала још средином прошлог века, од својих зачетака била позната по залагању за очување аустријских вредности, по борби против владајућег естаблишмента, евроскептицизму, непријатељском односу према имигрантима, посебно оним исламске вероисповести и расизму. Од 1986, када Јерг Хајдер замењује на челу странке Нормана Стигера, партија полако али сигурно почиње

²⁴⁷ Преузето са интернет сајта: <http://www.theguardian.com/world/2015/dec/14/french-elections-what-results-mean-for-2017-presidential-race>, 27. 01. 2016.

да осваја свој простор у политичком животу ове земље. Странка која до тада није постизала подршку већу од 5 посто гласачког тела на парламентарним изборима 1994. године осваја 22,5 посто гласова и тако постаје трећа политичка странка у земљи, антиципирајући све већу наклоност аустријских гласача, суочених са економском кризом, падом прихода од туризма, спољнотрговинским дефицитом и високим бројем незапослених.²⁴⁸ Резултат поправља на парламентарним изборима 1999, када изборну трку завршава са 26,9 посто подршке чиме се дефинитивно уздиже на друго место међу политичким снагама у Аустрији и улази у владајућу коалицију у влади Волфганга Шисела.²⁴⁹ Чињеница да је профашистичка ХајдEROVA реторика резултирала оваквим одзивом бирача изазивала је оштре реакције светске јавности, које су биле толико озбиљне да је Аустрију, иако једну од старијих чланица ЕУ, у једном периоду задесила незамислива ситуација – трпела је санкције које јој је управо Унија наметнула, што се никада пре а ни после није десило некој земљи чланици ЕУ. Након овог притиска Хајдер се повукао с власти, странка је од тада редовно учествовала на изборима, а током прве декаде новог миленијума имала је приметан пад популарности. Међутим, доласком Хајнца Кристијана Штрахеа на њено чело ситуација се мења, посебно у светлу мигрантске кризе. На парламентарним изборима одржаним 2013. године, ова партија освојила је око 20,6 посто гласова, чиме је показала да опет почиње да бележи све боље резултате (у односу на 2002. годину свој резултат побољшала је скоро дупло док је у односу на 2008. проценат подршке порастао за четири посто), наставши се на трећем месту по популарности међу гласачима.²⁵⁰ Још упечатљивије је наступила на регионалним изборима 2015. када је, искористивши хаотичну политичку ситуацију у целој Европи, у Горњој Аустрији освојила више од 30 посто гласова док је у Бечу, једном од најлибералнијих главних градова у ЕУ, успела да постигне резултат бољи него што га је под Хајдером забележила икада – припало јој је око 31 посто гласова.²⁵¹ То није било довољно за освајање власти али је за Европу опет било забрињавајуће, јер се показало да озбиљан број грађана Аустрије, која је била на

²⁴⁸ Преузето са интернет сајта: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2017_94.htm, 15. 12. 2015.

²⁴⁹ Преузето са интернет сајта: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2017_99.htm, 17. 12. 2015.

²⁵⁰ Преузето са интернет сајта: <http://links.org.au/node/3542>, 5. 10. 2015.

²⁵¹ Преузето са интернеет сајта: <http://www.theguardian.com/world/2015/oct/11/social-democrats-win-vienna-election-despite-freedom-party-gains>, 7. 11. 2015.

удару таласа миграната, највише због своје географске позиције и близине са Немачком, поново реагује на антиимигрантску реторику тако што је подржава.

Немачка држава у последње време бори се са појавом Алтернативе за Немачку, која је основана 2013. и чија је оријентација популистичка и евроскептична. Иако је на парламентарним изборима 2013, првима на којима је учествовала, ова странка освојила само 4,7 посто гласова (није прешла праг од 5 посто да би ушла у Бундестаг), према истраживањима јавног мњења, рађеним прошле године, а у светлу отворене политике коју Ангела Меркел спроводи по питању имиграната, странка чији је слоган „Азил захтева границу – црвени картон за Меркелову” освојила би осам посто подршке да су се избори одржавали у години када и поменута сондажа јавности. Истраживачи ду дошли до податка да би у исто то време канцеларкине Хришћанске демократе са 40 посто подршке пали на 37.²⁵² Мада је на политичкој сцени ове земље дуже присутна од Алтернативе за Немачку јер постоји од 1964, Националдемократска партија Немачке (у унију са њом приступила је 2011. Немачка народна унија) има мањи изборни капацитет и утицај али свакако би је требало поменути. Странка пангерманске оријентације, расистички, антисемитски, антиимиграционо и антиевропски расположена, коју сматрају изворном неонацистичком организацијом (настављачем Немачке рајх партије), чак и претњом по уставни поредак, о чему је писала немачка Федерална канцеларија за заштиту устава²⁵³, неколико пута успевала је да се домогне места у регионалним скупштинама али никада у својој историји није успела да пређе поменути праг од 5 посто за улазак у немачки парламент, док је на гласању 2013. придобила 1,3 посто гласачког тела (сличан резултат постигла је и на изборима 2009. године). Раскидање Шенгенског споразума, заустављање слободног кретања становника у потрази за запослењем, укидање евра као заједничке валуте и трансформација ЕУ у „Уједињену Европу различитих домовина, тј. независних суверених земаља” тачке су њеног програма које их карактеришу као екстремне евроскептике. Федералне власти покушавале су до сада у неколико наврата да забране рад ове странке, чији су чланови имигранте

²⁵² Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/de/bundestag.php?election=2013>, 29. 12. 2015.

²⁵³ Преузето са интернет сајта: <https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/zahlen-und-fakten-rechtsextremismus/zuf-re-2014-parteien/zuf-re-2014-npd>, 24. 02. 2016.

називали „инвазионистима и приматима који не познају никакав закон” а чији је један од слогана био „Брод је препун”²⁵⁴, али им то није пошло за руком (у току писања рада трајало је једно од саслушања на ту тему пред немачким правосудним институцијама). Да је реч о странци чији је неонацистички програм, свеобухватно гледано, и поред скорашњег декларативног ублажавања ставова, неприхватљив чак и осталим групацијама екстремне деснице говори и податак да са њом у Европском парламенту неће да сарађују ни Алтернатива за Немачку, ни Национални фронт, ни холандска Партија слободе, ни Британска партија за независност.

Холандска Партија слободе, која је оформљена недавно, тек 2005, постала је врло брзо позната по свом популизму, екстремно десној оријентацији, евроскептицизму и аниимиграционизму. Први пут на општим изборима појавила се 2006, када је освојила 5,9 посто гласова да би већ 2010. дошла до подршке од 15,4 посто, чиме постаје трећа најјача странка у земљи²⁵⁵. Иако је две године касније, 2012. године, изгубила неколико процената, освојивши 10,1 посто гласова, остала је на трећем месту по снази. Од тада партија у свој програм уводи још нешто – захтев за коначним изласком Холандије из ЕУ док њен лидер Герт Вилдерс све више почиње да користи стах становништва од новог прилива имиграната, градећи имиџ странке која чува изворно холандско друштво. Истраживања јавног мњења, рађена прошле године у Холандији, дошла су до закључка ова странка има све више симпатизера међу припадницима образованије средње класе и да би се могло очекивати да на следећим изборима постигне још бољи резултат, да на своју страну придобије чак четвртину бирачког тела.

Екстремна десница није заобишла ни Белгију. Након што је екстремно десни Фламмански блок, сецесионистички и антиимиграционистички идеолошки обојена партија са дугом традицијом, која је настала 1979, распуштена 2004. због судске пресуде за кршење Закона против расизма, дошло је до промене имена и оснивања нове странке, чије је данашњи назив Фламмански интерес. Ова странка активна је у фламанском и бриселском региону, дуго је била

²⁵⁴ Преузето са интернет сајта: <http://www.reuters.com/article/us-eu-election-germany-neonazis-idUSBREA4K0DY20140521>, 23. 08. 2015.

²⁵⁵ Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/nl/house.php?election=2010>, 25. 12. 2015.

најпопуларнија када су Фламанци у Белгији у питању, а њена су окосница национални интереси ове етничке заједнице, супротстављање политичком естаблишменту и чланству ове земље у Европској унији, залагање чак и за распуштање Уједињених нација као и антиимиграционизам. Остале велике партије у овој земљи држе ову странку у опозицији такозваном „санитарном оградом”, што донекле утиче на њене изборне резултате. Од мало више од једног процента, колико је Фламмански блок освајао на изборима за белгијски представнички дом и сенат током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, преко између седам и осам посто средином деведесетих, на парламентарним изборима 2003. стигао је до изнад 11 посто да би 2010. пао 7,8 за представнички дом и на 7,6 посто за сенат а 2014, када се гласало само за представнички дом, чак на само 3,7 посто. Почетком протекле деценије, на гласању за парламент Фландрије странка је имала близу 25 посто подршке али је 2009. пала на 15,28 и 2014. на испод 6 посто²⁵⁶, док прогнозе за наредне изборе, који у обзир узимају ескалацију мигрантске кризе, говоре у прилог новог пораста њене популарности.

Када је у питању Грчка, земља која се нашла на ивици економског слома, под теретом ригорозних мера штедње и на траси најпопуларније мигрантске руте, морају се поменути два екстрема. Са једне стране, радикална левица, коју представља Сириза, однела је победу на изборима одржаним 2015, када су Грци решили да се успротиве притисцима из остатка Европе, док је са друге радикална десница, оличена у неофашистичкој странци Златна зора, постигла резултат близак оном из 2012. године – тада је освојила 7 посто а сада 6,3.²⁵⁷ Иако није реч о њеном најбољем резултату и иако је разлика у процентима између ње и другопласиране Нове демократије била више од 20 посто, док ју је Сириза надмашила за скоро 30 посто, број освојених гласова био је довољан да Златна зора овога пута постане трећа партија по подршци бирача у земљи. Чињеница да ова странка, регистрована 1993, чији корени сежу у 1980, и покрет који се залагао за повратак војне диктатуре у Грчкој, користи више него јасну неофашистичку симболику (на њеној застави налази се свастика) а да су њени чланови нескривени ксенофоби и расисти алармирала је и правосуђе у Грчкој.

²⁵⁶ Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/be/>, 13. 02. 2016.

²⁵⁷ Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/gr/vouli.php?election=2015>, 28. 12. 2015.

Странка је окарактерисана као криминална организација а бројни виђени чланови одговарали у правосудним органима за оружане нападе, прање новца и трговну људима док је лидер Николаос Михалолијакос био у притвору због оптужби за умешаност у убиство репера Павлоса Фисаса, познатог борца против расизма. Имајући у виду тешку економску ситуацију, која у Грчкој и даље траје, и очекиван наставак прилива избеглица, аналитичари упозоравају на још боље резултате Златне зоре у наредним годинама.

Што се Мађарске тиче, не само да је њена десно оријентисана влада, коју предводи Виктор Орбан, од почетка мигрантске кризе била једна од најоштријих и најмање спремних да прими имигранте, већ на њеној политичкој мапи има простора и за екстремну десницу, која има озбиљну подршку бирача. Покрет за бољу Мађарску (Јобик), основан 2003. године, чија се идеологија базира на радикалном национализму, противљењу евроинтеграцијама и антисемитизму и антиимиграционизму (управо је ова партија прва предложила подизање оgrade на границама Мађарске и слање војске која би спречавала имигранте да у земљу уђу), на парламентарним изборима 2010. освојио је 16,4 посто подршке да би 2014. успео се пласира на треће место и задобије поверење 20,4 посто бирача.²⁵⁸ Под лидером Габором Воном Јобик је прошле године, према истраживањима јавног мњења у Мађарској, успео додатно да смањи разлику у подршци коју у гласачком телу има у односу на Орбанову странку Фидес.

Једно до највећих изненађења за ЕУ јесте појава овакве врсте екстремизма у скандинавским земљама, европском простору који је важио за најлибералнији и најгостољубивији. Оно што одликује све скандинавске странке екстремне деснице је то то да су, иако су већином осниване пре неколико деценија, у жижу политичког живота ушле тек недавно, за разлику од Националног фронта или Партије слободе Аустрије.

Шведске демократе, данас познати екстремни десничари, чији политички кредо у себи садржи антиимиграционизам и исламофобију, са примесама неонацизма, настали су још 1988. Иако су били повезани са осталим странкама екстремне деснице из других европских држава, скоро две деценије деловали су

²⁵⁸ Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/hu/assembly.php?election=2014>, 30. 12. 2015.

као групација на политичкој маргини. Пажњу су привукли 2014, када су на општинама изборима у овој земљи освојили 12,9 посто гласова као странка која је четири године раније имала 5,7 посто подршке (када је први пут прешла праг неопходан за улазак у парламент), а четири године пре тога само 2.9 посто.²⁵⁹ Док са једне стране посланици Шведских демократа, које предводи Џими Акесон, у парламенту своје земље наилазе на бојкот колега из осталих групација, са друге очито добијају све већу подршку међу шведским становништвом. Идеје да би границе Шведске требало затворити за имигранте овој партији већ је донела је позицију треће по снази странке у земљи, са тенденцијом раста, посебно у појединим регионима и градовима.

Данска народна партија, која припада корпусу екстремне деснице и чија је популистичка и аниимиграционистичка идеолошка потка недвосмислена, основана је 1995. да би успехе почела да ниже почетком новог миленијума. И за Пију Кјерсгард, која је странку основала, и за Кристијана Тулсена Дала, који је на њеном челу данас, постулати су остали исти – заштита аутохтоних данских вредности, оштра кампања против мултикултурализма, мултиетничности и имиграната. На парламентарним изборима 2007. ова партија освојила је 13,8 посто гласова, благ пад забележила је 2011. са освојених 12,3 посто, да би се 2015. попела на 21 посто, поставши друга по снази у земљи.²⁶⁰ Притисак који партија врши на мањинску владу Данске, коју подржава, резултирао је све оштријим правилима која се примењују на тражиоце азила, у које спада и контроверзни закон који властима даје могућност да на уласку у земљу имигрантима одузимају имовину, процењену изнад одређене финансијске вредности. Ова странка сматра да ни та строжија регулатива није довољна – као и све партије екстремне деснице и она захтева затварање граница своје земље и потпуно заустављање пријема имиграната.

Слично Данској народној партији, странка Истински Финци, основана 1995, није постизала значајне резултате на биралиштима све до 2011, када доживљава први успон на општинама изборима. Ова партија тада је једина забележила бољи резултат у односу на изборе из 2007, за разлику од свих

²⁵⁹ Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/se/riksdag.php?election=2014>, 20. 11. 2015.

²⁶⁰ Преузето са интернет сајта: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/denmark/11685275/Eurosceptic-Danish-Peoples-Party-surge-in-general-election.html>, 15. 11. 2015.

исталих њених конкурената. Наиме, са мање од пет посто скочила је на 19 посто, што ју је од најмање парламентарне странке довело на треће место, одмах иза Социјалдемократа.²⁶¹ На наредним изборима, одржаним 2015, задобила је поверење 17,6 посто бирача, мало мање него прошли пут али довољно да уђе у владу.²⁶² Наиме, ова евроскептична партија, чији је лидер Тимо Соини и чији је отклон према имигрантима снажан (ако се јавно њено руководство одриче расизма и дискриминације), постала је један од кључних играча у власти своје земље, ушавши у коалицију са конзервативцима.

Иако је реч о земљи која није чланица ЕУ нити шенгенске зоне, догађаји на последњем гласању у Швајцарској заслужују да буду поменути у контексту овог рада. Наиме, на парламентарним изборима, одржаним 2015, ултраконзервативна Швајцарска народна партија остварила је најбољи резултат у својој историји – 29,4 посто.²⁶³ Странка лидера Тони Брунера, основана 1971. фузијом неколико покрета, традиционално од 2003. има подршку гласача која не пада испод 25 посто, што је чини највећом парламентарном партијом у тој земљи.²⁶⁴ Она, истина, не припада корпусу екстремне деснице, али је већ неко време упозоравала на „имигрантски хаос” и негативне последице новосклопљених уговора са ЕУ, чиме је придобила оне гласаче који су евроскептично расположени и који су сматрали да је ближа сарадња са ЕУ непотребна а да је смањење квота за пријем избеглица неопходно.

Велика Британија на свом тлу има две партије екстремне деснице: Странку за независност Уједињеног Краљевства и Британску националну партију. Прва странка, коју тренутно води Најдел Фараж, основана је 1991, када је то била партија са једним циљем (излазак земље из Европске уније) која се звала Антифедералистичка лига, да би 1993. добила име које данас носи, проширивши своју идеолошку платформу. Сматра се евроскептичном и популистичком, сврстава се у шири спектар европске радикалне деснице, која се углавном противи повећању броја имиграната, и постаје све популарнија на

²⁶¹ Преузето са интернет сајта: http://tilastokeskus.fi/til/evaa/2011/evaa_2011_2011-04-18_tie_001_en.html, 16. 12. 2015.

²⁶² Преузето са интернет сајта: http://tilastokeskus.fi/til/evaa/2015/evaa_2015_2015-04-30_tie_001_en.html, 16. 12. 2015.

²⁶³ Преузето са интернет сајта: <http://www.swissinfo.ch/eng/in-depth/2015-elections>, 16. 01. 2016.

²⁶⁴ Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/ch/nationalrat.php?election=2003>, 14. 01. 2016.

Острву. Наиме, од када је 2009. Фараж преузео њено чело почела је да бележи добре изборне резултате. Пробој на политичком пољу ове земље остварила је 2013, на локалним изборима, када је посматрано збирно обезбедила око 23 посто подршке, не заостајући много за конзервативцима, којима је тада припало око 25 посто и лабуристима, са резултатом од око 29 посто. Иако нигде није остварила апсолутну већину, повећала је број својих представника у Кенту, Линкоширу, Норфолку, Хемпширу и још неколико области док је у бројним местима постала највећа опозициона странка.²⁶⁵ По броју представника у доњем дому парламента Уједињеног Краљевства партија је од 1997. па до 2015. у константном успону. Прве поменуте године, на општим изборима, забележила је резултат од 0,3 посто, 2001. за њу је гласало 1,5 посто, 2005. попела се на 2,2 посто, пет година касније на 3,1 а 2015. на чак 12,6 посто.²⁶⁶ Британска национална партија, формирана 1982, када је настала фузијом неколико странака, залаже се за очување изворних британских вредности, опире се мултикултурализму, исламизацији Велике Британије и заговара антиимиграционизам, како према економским мигрантима тако и према тражиоцима азила. Ова партија, чији је лидер Адам Вокер, у односу на Странку за независност Уједињеног Краљевства бележи лоше изборне резултате. Деценијама се кретала на толико минорном броју гласова да је проценат износио око нуле, да би на општим изборима 2005. освојила је 0,7 посто гласова, пет година касније 1,9 посто а 2015. опет скоро нула посто.²⁶⁷

О томе да се евроскептицизам, заједно са антиимиграционизмом (на мала врата) уселио и у Европски парламент сведоче подаци о резултатима претпоследњих и последњих избора за ту институцију, одржаних 2009. и 2014, као и њихова упоредна анализа. Иако је реч о изборима на којима је излазност традиционално мања него на националним гласањима у државама чланицама будући да гласачи нису довољно мотивисани да на њима учествују захваљујући маргинализованом положају који парламент још увек има у структури ЕУ, што је детаљније објашњено у досадашњим поглављима, слабој кампањи и релативно непознатим кандидатима за посланике, податак да за своје

²⁶⁵ Преузето са интернет сајта: <http://www.theguardian.com/politics/2013/may/03/local-elections-analysis-ukip-labour>, 15. 06. 2013.

²⁶⁶ Преузето са интернет сајта: <http://www.electionresources.org/uk/>, 27. 12. 2015.

²⁶⁷ Исто.

представнике у том телу може да гласа око 400 милиона људи и да на њима учествује око 300 странака како би се изабрао 751 посланик свакако дају овом процесу на важности²⁶⁸. Зарад разумевања унутрашњег функционисања овог тела неопходно је истаћи да националне странке држава чланица остварују међусобну сарадњу стварањем транснационалних страначких савеза у управо у ЕП (у које ступају према постојању сличних афинитета), па су догађаји када је ово повезивање у питању у корелацији са укупним кретањима у ЕУ, њеним стагнирањима, кризама или развојем.²⁶⁹ Према снази поменутих савеза одлучују се и приоритети којима ће се парламент бавити, иако то није од пресудног значаја за ЕУ јер ни Европска комисија ни савет нису у обавези да његове препоруке послушају, а бирају се и представници у осталим телима ЕУ, за које свака групације може кандидовати своје чланове. На изборе одржане 2004. изашло је 45,5 посто грађана са правом гласа, што је за 16.5 посто мање него на првом гласању за ЕП, одржаном 1979, када је на биралишта изашло 62 посто гласача и четири посто мање него на изборима одржаним 1999. године, при чему је изузетно слаба излазност тада забележена у средњој и источној Европи – у просеку око 31,19 посто.²⁷⁰ У таквим околностима профитирале су евроскептичне странке и мање партије наклоњене интеграцији. Европски либерали и две евроскептичне посланичке групе (Независност и демократија и Алијанса за Европу нација) биле су оснажене након ових избора док је Европска народна странка била најјача фракција. На изборима 2009. гласало је 43 посто од укупног број бирача, дакле за 2.5 посто мање него пре пет година, а резултати су показали да су водеће националне странке потучене или се крећу низлазном линијом у неким од земаља најтеже погођених финансијском кризом – Великој Британији, Ирској, Латвији, Грчкој, Мађарској, Бугарској и Шпанији.²⁷¹ Анализа изборног процеса говорила је да су странке деснице, окренуте критици Уније и реформама унутар ње, у већини земаља победиле левицу, док су нове придошлице из екстремно десног сектора, којих је раније

²⁶⁸ Преузето са интернет сајта: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20140210BKG35568/THE-2014-EUROPEAN-ELECTIONS-THIS-TIME-IT%E2%80%99S-DIFFERENT>, 14. 08. 2015.

²⁶⁹ Види: Stojiljković, Z: *Izbori za evropski parlament 2014. godine*, Izborne ponude i rezultati – evropski i izbori u Srbiji 2014. godine, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2014.

²⁷⁰ Преузето са интернет сајта: <http://www.europarl.europa.eu>, 10.10. 2013.

²⁷¹ Преузето са интернет сајта: <http://www.heritage.org/research/reports/2009/06/european-elections-2009-rising-disillusionment-with-the-eu>, 05. 03. 2016.

било мање него овога пута, знак да је ксенофобија у Европи чак и на овој врсти избора почела да добија на снази. Британска национална странка освојила је своја прва два места у парламенту, а могло би се констатовати и да су странке крајње деснице у Холандији, Румунији и Мађарској такође на добитку.²⁷² Неколико је карактеристика избора 2009. године:²⁷³ 1) евидентна је слаба излазност од 43 посто; 2. забележен је успех малих партија; 3. странке које су десно оријентисане и владајуће су у својим државама боље су прошле на овим изборима него владајуће странке леве оријентације; 3. бољи резултат екстремна десница постигла је на овом гласању него на националним изборима у својим државама. Видљив је био наставак доминација десног центра, оличеног у групацији Европска народна партија (35,7 посто), на другом месту била је групација Прогресивна алијанса социјалиста и демократа, у којој су се окупили социјалисти и социјал-демократе (25,5 посто), на трећем месту нашла се Алијанса либерала и демократа за Европу (10,8 посто), четврто место делиле су групације Зелени/Слободна алијанса и Европски конзервативци и реформисти, који су оформљени управо након ових избора на иницијативу Дејвида Камерона, премијера Велике Британије (освојили су по 7,4 посто) док су на шестом месту били Европска уједињена левица/Нордијска зелена левица (4,5 посто).²⁷⁴ Партије екстремне деснице до скоро су се углавном налазиле у групи оних који нису припадали ниједној организованој групацији и њихов је утицај самим тим још увек био ограничен. Већина анализа изборних резултата говорила је у прилог томе да су незадовољство Унијом и удаљавање од даљих интеграција свакако уочљиви трендови, које поткрепљује већ поменута победа десног центра (посебно у великим државама – Француској, Немачкој, Италији и Шпанији), формирање групације која се залаже за успостављање модела који ће више него до сада штитити националне суверенитете земаља чланица и успон екстремне деснице. Иако су надлежности Европског парламента пред гласање 2014. биле повећане (последиче склапања Лисабонског уговора), а први пут било је предвиђено да кандидата за председника Европске комисије номинују новоизабрани посланици парламента и да га ово тело бира (у јулу 2014. на то

²⁷² Преузето са интернет сајта: <http://www.spiegel.de/international/europe/the-eu-swings-to-the-right-european-parliament-election-results-by-country-a-629142.html>, 05. 03. 2016.

²⁷³ Преузето са интернет сајта: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/13757/EUDO_2009-EP-Elections_CountryReports.pdf;jsessionid=94744F77CEADD79C69FD48ABE95DDB39?sequence=1, 05. 03. 2016.

²⁷⁴ Преузето са интернет сајта: http://www.electionresources.org/eu/index_en.html, 06. 03. 2016.

место изабран је Жан-Клод Јункер) то, за почетак, није утицало на мотивацију гласача – проценат излазности био је готово исти као и претходни пут и износио је 42,6 посто. Групација Европска народна партија остала је најснажнија, али је освојила мање процената него пре четири године (29,4 посто), Прогресивна алијанса социјалиста и демократа остала је скоро на истом (25,4 посто), Европски конзервативци и реформисти забележили за два процента бољи резултат него 2009. године (9,3 посто) и попели се на треће место, Алијанса либерала и демократа за Европу пала је за око 2 процента (8,9 посто) и завршила је на четвртом месту, не петом се нашла групација Европска уједињена левица/Нордијска зелена левица (6,9 посто) док су Зелени/Слободна алијанса изборе завршили на шестом месту (6,7 посто).²⁷⁵ Групација Европа слободе и демократије, која слови за стециште најоштријих и најокорелијих евроскептика, чији су заступници Најџел Фараж (Странка за независност Уједињеног Краљевства) и Давид Борели (Покрет пет звездица), освојила је 6,4 посто гласова, што је 2,4 посто више од резултата постигнутог 2009, када је за њу гласало 4 посто бирача.²⁷⁶ Могло би се рећи да је тренд стабилног десног центра остао, као и чињеница да је су конзервативци и реформисти добили већу подршку а као још једна од карактеристика ових избора могао би се истаћи и изузетно добар резултати популистичких, евроскептичних и антиимиграционо расположених странака у неким од најважнијих земаља ЕУ.²⁷⁷ Земље које носе овај епитет јесу оне са највећим бројем посланика: највише представника има Немачка – 96, затим Француска – 74, потом Велика Британија и Италија – по 73, онда Шпанија – 54. итд. У том светлу требало би анализирати и резултате у неким од поменутих земаља. У Немачкој, у којој је привреда за сада још увек у бољем стању него у већини земаља ЕУ, однос гласача према ЕУ пратио је досадашње трендове. Савез Хришћанске демократске уније и Хришћанске социјалне уније био је убедљиво најјачи са добијених 35,3 посто подршке, што је већ неко време уобичајено, социјалдемократе су освојиле 27,3 посто, Зелени 10,7 посто, левица 7,4 посто, а Алтернатива за Немачку 7,10 посто. Међутим, у Уједињеном Краљевству, Партија за независност Велике Британије однела је победу – са 27 посто освојених гласова сада има 24 посланика уместо 13, колико

²⁷⁵ Исто.

²⁷⁶ Преузето са интернет сајта: http://www.electionresources.org/eu/index_en.html, 15. 03. 2016.

²⁷⁷ Види: http://www.emins.org/uploads/useruploads/forum-it/03FS_Izbori-za-Evropski-parlament_web.pdf, 01. 03. 2016.

је их имала од 2009, први пут се нашавши испред лабуриста и конзервативаца по броју представника које ће имати у овом телу, што се сматра исходом који је запањено многе. Национални фронт, који иначе дуго није припадао ниједној групацији унутар Европског парламента, била је странка са највише освојених места у Француској – са 25 посто успела је да од три посланика, колико је имала пет година раније, стигне до 24, укравши гласаче и десном и левом центру, наневши посебно левици пораз који ће се дуго памтити. Иако не спада у земље са великим бројем посланика требало би се осврнути и на Данску. Јер, први пут у историји ове земље најбоља на изборима била је Данска народна партија, која је освојила 27 посто гласова, и са броја од два посланика скочила на четири. „Десничарске партије у Европском парламенту постигле су сагласност о формирању нове групе под вођством француског Националног фронта. Национални фронт Марин ле Пен, холандска Партија за слободу Герта Вилдерса, аустријска Слободарска партија, италијанска Северна лига и белгијска партија Фламмански интерес уједињењем ће добити већи утицај у парламенту земаља чланица Европске уније.”²⁷⁸

Ови избори, подсећа истраживање Евробарометра, одржавали су се у атмосфери озбиљне рецесије, коју карактеришу високе стопе незапослености у Европи и слаб привредни раст, пада поверења у институције Европске уније, повећане имиграције у односу на период од пре пет година, учесталих терористичких претњи и угрожене опште безбедности и све озбиљнијих климатских промена и у том светлу би их требало сагледавати.²⁷⁹ Гласачи и партије бавиле су се питањима која би се могла груписати у три целине: 1. Како успоставити социјално одговорну ЕУ? 2. Да ли и на који начин наставити даљу ЕУ интеграцију у политичком смислу (која би се одвијала у правцу наставка губитка националне суверености)? 3. Како реорганизовати економско управљање Унијом, усагласити фискалну политику и доћи до банкарске уније?²⁸⁰ Евроентузијастички и евроскептички, који се налазе на два удаљена идеолошко-политичка спектра, имали су своје виђење поменутих проблема,

²⁷⁸ Дневни лист „Блиц”, 16. 06. 2015.

²⁷⁹ Види:

http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2014/post/post_2014_survey_analitical_overview_en.pdf, 28. 02. 2016.

²⁸⁰ Види: Stojiljković, Z: *Izbori za evropski parlament 2014. godine*, Izborne ponude i rezultati – evropski i izbori u Srbiji 2014. godine, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2014.

према којем су формулисали своје кампање и мобилисали своје снаге па је подељеност између ова два пола наставила да постоји. Пад излазности је, очито, заустављен али је забележено повећање броја оних који су на гласање изашли из револта према постојећој ситуацији, више оној глобалној, него локалној, будући да је до продора популизма дошло и у државама које су мање и онима које су више погођене економском кризом, али им је једно заједничко – повећан број имиграната. У тој ситуацији екстремној десници окрећу се управо они слојеви становништва који себе сматрају социјално угроженим.

5.5. Реторика страха од Другог

Улога граница, чији се значај све више истиче док се међу појединим земљама које деле заједнички ЕУ простор оне од средине 2015. чак и физички подижу, није само у томе да омеђи и подели одређену територију и људе на тим територијама, већ оне чине један од непосредних механизма за истицање Другог и његове различитости са нама. У теоријском разматрању границе као одреднице, та дихотомија наглашава један сталан дијалог, базиран на поређењу између мене са ове стране и Другог са оне стране, који је нарочито видљив на пољу етноцентризма, о чему је говорио и Клод Леви-Строс [Claude Levi-Strauss], када је анализирао који би то био најефектнији начин за зауздавање расизма и национализма.²⁸¹ Појам границе налази се и у самој логици противништва међу групама док је његово ускрснуће у 21. веку потпору добило током процеса културне асимилације, са којим се неонационалисти сукобљавају. И уопште, термини као што су *граница*, *разграничење*, *подела*, *супротност*, *различитост* и др. бивају све присутнији и у јавном реторичком пољу, што свакако одговара екстремистичким политичким чиниоцима.

Говор у којем обилује страх од Другог и те како је пристан на јавној политичкој сцени и Европе али и света, будући да ксенофобичне изјаве не дају више само лидери екстремне деснице и сличних покрета већ и поједини председници и чланови влада и председници држава, као и кандидати на изборима. Готово да нема земље у којој не постоји бар један истакнути

²⁸¹ Види: Karolewski, P. I.; Suszucky, M. A., *Multiplicity of Nationalism in Contemporary Europe*, Lexington Books, Plymouth, 2010.

представник политичког живота чија је реторика запаљива ксенофобична и, изнад свега, окренута против имиграната. Има ли бољег доказа од тога да су антиимиграционизам и ксенофобија узели маха и да су постали тренд који се шири цивилизованим светом и то са врха политичког естаблишмента.

Марин ле Пен, председница француског Националног фронта, остала је верна путу који је њен отац трасирао и једна је од најцитиранијих политичарки када су у питању изјаве уперене против имиграната које је давала и пре него што је Европа експлодирала пред налетом милиона избеглица. „Толеранција? Шта је то? Врло сам толерантна и гостољубива особа као и ви. Али да ли бисте прихватили 12 илегалних имиграната у свом стану? Не бисте. Замислите да још поврх тога почну да скидају тапете. Неки од њих би вам украли новчаник или вам напали жену. То не бисте прихватили. Што значи да смо гостољубиви али одлучујемо са ким ћемо то бити.”²⁸²; „Имиграција представља организовану замену наше популације. То угрожава наш опстанак. Немамо начина да интегришемо оне који су већ овде. Резултат је бескрајан културни конфликт.”²⁸³; „Ако неки желе да говоре о Другом светском рату као о окупацији онда то можемо да говоримо и у вези са муслиманима који се моле на улицама, и то је окупација.”²⁸⁴, порука је коју преноси британски „Телеграф” док пажњу плене и: „Прогресивна исламизација наше земље и њен притисак на пољу политичко-религиозних захтева пред нас постављају питање опстанка наше цивилизације.”²⁸⁵; „Мој циљ је јасан: зауставите имиграцију, и легалну и илегалну.”²⁸⁶. Реч је о само неким од цитата који се могу наћи на бројним интернет сајтовима који се баве успоном неонационализма, ксенофобије и антиимиграционизма у Европи.

Џими Акесон, лидер Шведских демократа, чије речи да „је исламизам заправо нацизам и комунизам нашег доба, којем би требало приступити са

²⁸² Преузето са интернет сајта: https://en.wikiquote.org/wiki/Marine_Le_Pen, 22. 12. 2015.

²⁸³ Преузето са интернет сајта: http://www.azquotes.com/author/23152-Marine_Le_Pen, 24. 02. 2016.

²⁸⁴ Преузето са интернет сајта:

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8197895/Marine-Le-Pen-Muslims-in-France-like-Nazi-occupation.html>, 25. 02. 2016.

²⁸⁵ Преузето са интернет сајта: <http://multilingualbooks.com/wp/soundandvision/2015/04/05/marine-le-pen-quotes/>, 21. 02. 2016.

²⁸⁶ Преузето са интернет сајта:

http://inthesetimes.com/article/18676/trump_le_pen_front_national_paris_climate_change_talks_and_nationalism, 12. 12. 2015.

снажним гађењем и још снажнијим отпором”²⁸⁷ и „да има превише имиграната и просјака из источне Европе, што људи почињу да схватају као озбиљан проблем у Шведској”²⁸⁸ преносе поред медија и бројни портали, привукао је посебно пажњу будући да је реч о земљи која се сматра једном од најотворенијих у Европи. О тој традицији Шведске могле би да посведоче и речи Пера Албина Хансона, премијера те земље од 1932. до 1946. које су остале забележене: „У правом дому нема привилегованих нити скрајнутих, нема миљеника и пасторака. Нико никог не презире, нико не покушава да напредује на рачун неког другог. У добром дому проналазите помоћ, сарадњу и саосећање.”²⁸⁹ Насупрот њима данас стоји Акесонова порука бирачима, коју им је упутио на „Твитеру” током предизборне кампање у Шведској 2015. године: „На изборима се бира између масовне имиграције и добробити нашег друштва. Ви бирате.”²⁹⁰

Герт Вилдерс, први човек холандске Партије слободе, аутор књиге „Означен за смрт: Рат између ислама, Запада и мене”, такође није био шкрт у давању антиимигрантских и ксенофобичних изјава, углавном усмерених против досељеника исламске вере без разлике о томе да ли је реч о економским имигрантима или онима који беже од рата, а које су анализирали бројни политички аналитичари унутар Холандије, али и ван ње. „Доста ми је Курана у Холандији. Забраните ту фашистичку књигу.”; „Морамо да зауставимо имиграцију муслимана.”; „Рођени Холанђани спорије се репродукују него имигранти који долазе из земаља које нису западне. Сада су управо ти имигранти, углавном муслимани, стационарани највише у већим градовима. За двадесет година биће их свуда од Апелдорна до Емена, од Велта до Миделбурга. Продајемо нашу земљу ђаволу Мухамеду и нико ништа не чини да то спречи.”; „Људима је мука криминалитета и високих такси који су последица исламизације Холандије.” И можда најупечатљивија: „Предлажем укидање свих

²⁸⁷ Преузето са интернет сајта: http://www.huffingtonpost.com/entry/europe-right-wing-refugees_us_562e9e64e4b06317990f1922, 12. 01. 2016.

²⁸⁸ Преузето са интернет сајта: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/nazi-inspired-anti-immigration-group-becomes-swedens-most-popular-party-10465862.html>, 13. 02. 2016.

²⁸⁹ Преузето са интернет сајта: <http://www.theguardian.com/world/2015/jul/26/scandinavia-far-right-stolen-left-ground-welfare>, 15. 02. 2016.

²⁹⁰ Исто.

закона који забрањују говор мржње у Европи”, реченице су које се могу пронаћи на мрежи.²⁹¹

Хајнц Кристијан Штрахе, председник аустријске Слободарске партије, у жеку кризе у вези са имигрантима тврдио да је затварање граница, уз подизање оградe на њима, добра идеја, да је Шенгенски споразум пропао а да Аустрија хитно мора да преиспита своју политику према тражиоцима азила. „Не желимо исламизацију Европе. Не желимо да наша западно-хришћанска култура одумре”²⁹² изјава је коју је 2015. дао телевизији ОРФ а коју је потом емитовао Ројтерс, подсећајући да је Штрахе у једном од обраћања јавности имигранте упоредио са штетним инсектима. „Помозите нашим сиромашнима уместо што отворате врата економским имигрантима. Дајте сигурност нашим грађанима уместо што отворате врата криминалцима”²⁹³ парола је коју је објавио „Јапански тајмс” бавећи се успоном екстремне деснице у Аустрији, земљи која је због свог географског положаја под притиском великог прилива избеглица из Сирије, Авганистана, Ирака...

Матео Салвини, челник италијанске Северне лиге, којег зову и најопаснијим човеком у Италији, није се либио да, сходно својим екстремно десним убеђењима, предложи Папи Фрањи да би због промовисања дијалога са муслиманима требало да се извини свим римокатолицима. Није, стога, било ни за очекивати да се уздржи од оштрих ксенофобичних коментара. Поредeћи на једном од скупова странке долазак огромног броја избеглица са инвазијом додао је да „муслимани у Италији покушавају да наметну свима свој начин живота”²⁹⁴ и да би рођени Италијани требало да се одрекну држављанства и затраже азил у својој земљи да би и они добили бенефиције, о чему је извештавао „Гардијан”. Салвини је на „Твитеру” честитао Дејвиду Камерону, премијеру Велике Британије, на храбрости због „покушаја да Британију учини негостољубивом за

²⁹¹ Преузето са интернет сајта: https://en.wikiquote.org/wiki/Geert_Wilders, 27. 01. 2016.

²⁹² Преузето са интернет сајта: <http://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-austria-strache-idUSKCN0R50HP20150905>, 17. 09. 2015.

²⁹³ Преузето са интернет сајта: <http://www.japantimes.co.jp/news/2015/10/12/world/politics-diplomacy-world/austrian-far-right-given-boost-vienna-election-europe-migrant-crisis/#.VtDac46GPhV>, 26. 02. 2016.

²⁹⁴ Преузето са интернет сајта: <http://www.theguardian.com/world/2015/jun/01/northern-league-gains-italian-elections-matteo-salvini>, 15. 12. 2015.

потенцијалне имигранте из Африке или Блиског истока”²⁹⁵ предлажући, тако, да би бродовима који превозе имигранте требало забранити да искрцају људе на обалама Италије, ако је потребно то учинити и силом.

Николаос Михалолијакос, лидер грчке Златне зоре, предњачи по ксенофобичним и неонацистичким ставовима у тој земљи. Да је „националиста без преседана и златнозораш”, како је сам себе назвао, потврдио је и пред Грчким парламентом више пута, залажући се у једном обраћању „за Грчку која неће бити попут џунгле пуне социјалних случајева због илегалних имиграната које су пустили у земљу”²⁹⁶, поручујући истовремено да златно доба хеленизма наступа а да би сви који издају земљу требало да се плаше. „Решимо земљу смрада” био је један од предизборних слогана који је током 2012. понављао говорећи о имигрантима а о чему је писао „Гардијан” док је 2015. говорио: „Затворите границе! Нек војска затвори и специјалци не пуштају више илегалне имигранте. Када се смркне Грци живе у страху... Златна зора ће се томе супротставити.”²⁹⁷

Фројке Петри, која предводи Алтернативу за Немачку, друга је жена после Марин ле Пен, чији су ставови запањили медије, посебно када је предложила да би пограничној полицији Немачке требало да буде дозвољено да пуца на имигранте што је пренео „Индипендент”: „Полиција мора да заустави илегалне имигранте из Аустрије. И, ако је потребно, да употреби оружје. То закон налаже. Ја ово не желим, али употреба оружане силе је последње уточиште.”²⁹⁸ Њене опаске, које су у складу са једним од слогана странке „Меркелова мора отићи”, у највећој су супротности са идејама за које се залаже управо поменута Ангела Меркел, немачка канцеларка, која је најтолерантија према избеглицама и најотворенија када је у питању њихов пријем у ЕУ и у Немачкој. Петријева се супротставила и Римокатоличкој цркви, оптужујући је за непоштену политику према избеглицама: „Црква је та која ствара пукотине у

²⁹⁵ Преузето са интернет сајта: <http://www.theguardian.com/uk-news/2015/aug/04/cameron-wins-accolades-from-italys-anti-immigrant-northern-league>, 17. 12. 2015.

²⁹⁶ Презето са интернет сајта: <http://lybio.net/nikos-michaloliakos-greek-neonazi-leader-gives-hitler-style-speech-after-the-elections/people/>, 13. 01. 2016.

²⁹⁷ Преузето са интернет сајта: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/d88eab00-5d30-11e5-a28b-50226830d644.html#axzz41TG0YK00>, 12. 12. 2015.

²⁹⁸ Преузето са интернет сајта: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/frauke-petry-and-alternative-for-germany-party-behind-germanys-shoot-at-migrants-politician-is-a6845861.html>, 20. 01. 2016.

друштву јер нашу партију назива нехуманом и одбија са нама да комуницира. Емпатично понашање требало би да буде добродошло у индивидуалним случајевима али не може бити опште решење за целу земљу.”²⁹⁹ Истом приликом закључила је и следеће: „Ми изговарамо ствари за које наши политички опоненти мисле да су опасне. Ја то видим другачије. Алтернатива за Немачку бави се нерешеним проблемима који постоје већ дуже време а које су остале партије заташкавале.”³⁰⁰

Уго Војгт, некадашњи лидер немачке Националдемократске партије, који је након последњег гласања за Европски парламент постао један од његових парламентарца и једини представник ове странке у том телу, истакао се међу својим страначким колегама по антиимиграционим порукама које је давао током кампање за европске изборе, посебно од почетка мигрантске кризе. „Кажемо да је Европа континент белаца и да би тако требало и да остане”; „Хоћемо да се осигурамо како би и за педесет година Италијан, Француз, Енглец, Ирац или Немац били још увек препознати као Европљани, како нико не би могао да из замени за Ганијце или Кинезе”³⁰¹ изјаве су које је дао агенцији Ројтерс, тврдећи при томе да оне нису расистичке и исламофобичне а да је његова партија, иако се партија јавно залаже за протеривање Турака, имиграната и муслимана генерално, заснована на демократским начелима. Франк Франц, садашњи први човек ове партије, чији је циљ да је реформише по угледу на Партију слободе Аустрије, промовисао је нов приступ деловања и у одређеној мери ублажио начин обраћања. „Ми нисмо расисти и не мрзимо избеглице пер се, већ се залажемо за хуманистичке вредности”³⁰², говорио је Франц на једном од националдемократских скупова, додајући да би правим жртвама рата требало помоћи, али привремено, јер Немачка није светска држава благостања. Међутим остале су упамћене, потом, и ове речи: „Немачка је држава Немаца а не лабораторија за мултикултуралистичке експерименте.”³⁰³ Поред тога, сопствену државу оптуживао је да манипулише страхом од терористичких напада јер је у

²⁹⁹ Преузето са интернет сајта: <http://www.thelocal.de/20160218/alternative-for-germany-slams-dishonest-church-over-refugees>, 26. 01. 2016.

³⁰⁰ Исто.

³⁰¹ Преузето са интернет сајта: <http://www.reuters.com/article/us-eu-election-germany-neonazis-idUSBREA4K0DY20140521>, 15. 09. 2015.

³⁰² Преузето са интернет сајта: <http://newobserveronline.com/germanys-npd-continues-political-makeover/>, 25. 12. 2015.

³⁰³ Преузето са интернет сајта: <http://www.irishtimes.com/news/world/europe/neo-nazi-hipsters-ready-to-exploit-germany-s-migrant-crisis-1.2448012>, 18. 12. 2015.

неколико наврата покушала да забрани антиимиграциона и исламофобна окупљања Пегиде која би била погодна мета за радикалне исламисте а којима су присуствовале и немачке националдемократе, додајући да одлагање сукоба и насилно утишавање гласова екстремне деснице неће решити суштину: „То је неминовно – масовна имиграција и са њом повезан увоз конфликта широм света направио је од Европе буре барута”.³⁰⁴

Кристијан Тулсен Дал, први човек Данске народне партије, идејама које је износио 2015. године и које и данас заступа, потврдио је своју оријентацију на линији евроскептицизма и аниимиграционизма. Сумирајући приоритете своје странке, Дал је изнео четири круцијалне тачке: смањење броја тражилаца азила, поновно увођење граничних контрола, реформу система ЕУ, у чему је Велика Британија виђена као савезник и, на крају, повећање државних давања за старе и болесне да би све зачинио реченицом која се односила на досељенике исламске вере: „Они мењају наше друштво. Нисмо ради да слушамо позиве за молитву који долазе из џамија.”³⁰⁵ Осим тога остало је забележено да је предложио да се тражиоци азила пошаљу у напуштenu поморску војну базу на Гренланду, који је био Данска колонија а данас је територија која припада Данској али има сопствену управу.³⁰⁶

Филип Девинтер, некадашњи председник белгијског Фламанског интереса, запажен је као човек који је иронично предложио да се одреде квоте не само за број азиланта које ће нема земља примити већ да се ограничи број младих муслимана који ће имати приступ јавним купалиштима, на шта подсећа „Гардијан” у чланку у којем је анализиран европски политички покрет ка десном усмерењу. „Мултикултуралност, као и сида слаби отпорност тела Европе”, говорио је Девинтер, истичући да је „исламофобија дужност”.³⁰⁷

Јарослав Качински, лидер пољске партије Право и правда, некадашњи премијер те земље, познати је евроскептик, борбени националиста, препознатљив по популизму на тему антиимиграционизма. Британски

³⁰⁴ Преузето са интернет сајта: <http://newobserveronline.com/germanys-ndp-leader-slams-german-authorities-banning-latest-dresden-anti-islamification-rally/>, 17. 10. 2015.

³⁰⁵ Преузето са интернет сајта: <http://www.reuters.com/article/us-denmark-election-immigration-idUSKBN0OU06720150614>, 26. 02. 2015.

³⁰⁶ Преузето са интернет сајта: <http://sputniknews.com/europe/20150920/1027263435/denmark-party-refugees-greenland-proposal.html>, 29. 12. 2015.

³⁰⁷ Преузето са интернет сајта: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/mar/27/far-right-philozionism-racism>, 28. 01. 2016.

„Гардијан” тако преноси његове речи да „мигранти доносе колеру на грчка острва, дизентерију у Беч као и различите форме паразита”³⁰⁸, који су већ упоређене са нацистичком пропагандом. Тврдио је такође да ће „избеглице муслиманске вере наметнути шеријатски закон у деловима Шведске, да ће окупирати цркве у Италији и третирати их попут тоалета и да ће стално изазивати невоље у Француској, Немачкој и Великој Британији”.³⁰⁹

Виктор Орбан, мађарски премијер, лидер странке Фидес десне провенијенције, истиче се по оштрим коментарима који се тичу имиграната, а које сајтови различитих невладиних организација, које прати његове активности, преносе и документују. „Економска имиграција је лоша за Европу. Не би требало сматрати да то има било какву сврху, јер то само доноси тешкоће Европском идентитету. Због тога би имиграцију требало зауставити.”; „Не желимо да више ико дође. Ко год је дошао нека се врати кући.”; „Волели бисмо да Европа настави да припада европљанима.”; „Не желимо да међу нама видимо значајан број оних који припадају мањинама које од нас имају другачије порекло и културне карактеристике. Желели бисмо да Мађарску очувамо као Мађарску” неке су од изјава које је пренео сајт „Оранж фајлс”, а које је Орбан давао.³¹⁰

Милош Земан, председник Чешке, ветеран чија је политичка провенијенција увек била на десној линији, такође не стишава критику политике пријема имиграната у Европу, о чему извештаје бележе бројни медији. „Интернешенал бизнис тајмс” пренео је Земанову изјаву, коју је дао на телевизији а коју пренела и агенција АФП, у којој тврди да ће бити немогуће интегрисати избеглице муслиманске вере у заједнички европски простор: „Искуство земаља Западне Европе, који имају гета и кампове на удаљеним и одвојеним просторима показује да је интеграција муслимана практично немогућа. Интеграција је могућа код сличних култура, које се у малом степену разликују једна од друге.”³¹¹ Исти извор објавио је још један његов упечатљив

³⁰⁸ Прузето са изнернет сајта: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/oct/25/observer-editorial-europe-lurches-to-the-right-poland>, 24. 02. 2016.

³⁰⁹ Прузето са интернет сајта: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/oct/24/law-and-justice-poland-putin-russia>, 24. 02. 2016.

³¹⁰ Прузето са интернет сајта: <http://theorangefiles.hu/notable-quotes-prime-minister-viktor-orban-by-subject/>, 12. 02. 2016.

³¹¹ Прузето са интернет сајта: <http://www.ibtimes.co.uk/czech-president-milos-zeman-claims-integration-muslims-europe-practically-impossible-1538444>, 23. 02. 2016.

коментар који је дао једном чешком радију а који се тиче позадине имигрантског таласа који је захватио Европу: „Верујем да је ову инвазију организовало Исламско братство, подржано новчано од стране многих земаља”. Осим изјавама Земан и својим присуством одређеним скуповима поткрепљује своје ставове, будући да је познат по томе што се 2015. појавио на митингу Пегиде у Прагу.

Да није реч само и ситуацији која погађа једино Европу сведочи и појава Доналда Трампа, кандидата Републиканске странке на председничким изборима у Сједињеним Америчким Државама 2016. Екстремни ставови, који су у његовом случају уперени против Латиноамериканаца и досељеника исламске вероисповести, присутни су од самог почетка његове номинације, када је на митингу у Њујорку рекао: „Када нам Мексико шаље своје људе не шаље оне најбоље од њих. Не шаљу неког попут вас. Шаљу људе који имају прегршт проблема који те проблеме доносе нама. Доносе нам дрогу. Доносе нам злочин. Они су силоватељи. Мада, претпостављам, међу њима има и добрих људи”. Када је реч о муслиманима Трамп је био још оштрији: „Доналд Ц. Трамп предлаже да се што се тиче муслимана потпуно и тотално затворе границе Америке док наши званичници не схвате о чему се ради. О његовој милитантности, која превазилази чак и ксенофобију, аниимиграционизам и исламофобију, можда најсликовитије говори још једна мисао коју је поделио са бирачима: „Могао би да станем на сред Пете авеније на Менхетну и да почнем да убијам људе, опет не би изгубио гласаче.”³¹²

³¹² Преузето са интернет сајта: <http://www.newsday.com/news/nation/donald-trump-controversial-campaign-quotes-1.11206532>, 15. 01. 2016.

6. Несигурна будућност глобализованог света

„Економске теорије увек подразумевају елементе претеривања или обмане и сталног истицања важности поверења. То је зато што су све економије, свеједно да ли леве или десне, прошле или будуће, изузетно спекулативне. Економска теорија није заснована на чињеницама.

Глобалисти су често изјављивали да њихова идеологија уопште није идеологија, већ израз неизбежних и незаустављивих сила технологије и међународног тржишта. Сваки покушај да се некој економској теорији припише неизбежност није ништа друго до псеудонаучна верзија старе тврдње да је ’Бог на мојој страни.’ Ово указује на две ствари: прво, да се приписивачи плаше да ће им идеологија оманути, а друго, да немају маште.

Делотворни системи почивају, пре свега, на усклађености маште са стварношћу. У последње три деценије били смо сведоци одустајања од те потраге за складом и занемаривања маште неком врстом обмањујуће сигурности.’³¹³

Када устанемо ујутру и укључимо телевизор или компјутер, окренемо прве новинске стране или, просто, погледамо кроз прозор, какав свет видимо? Шта осећамо? Од чега или кога страхујемо? Чему се, као свет, надамо?

Свет наших унука ће свакако бити другачији свет од оног наших родитеља, рат мапа и територија већ је започет, природни ресурси скоро исцрпљени, као и људи зачаурени у сопствене проблеме који се односе на финансијску несигурност, здравствене бриге или тероризам. САД нису успеле да спроведу унилатералну светску хегемонију, земље БРИК-а (Бразил, Русија, Индија, Кина, на чију је експанзију указано претходно овом раду) у све су већем ширењу утицаја и у сфери финансија и у сфери политике, економски центар света преместио се у Азију, а последња светска економска криза постала је

³¹³ Сол, Р. Ц: *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011: 356.

угаони камен данашњице. Да ли је пројектовано глобално благостање уопште могуће или је од самог почетка целокупна глобалистичка идеја релативне економске равнотеже била само изговор или идеал који се свео на реченицу коју изговара Гордон Геко у филму Оливера Стоуна „Волстрит” (*Wall Street*, 1987): „Похлепа је добра”?

У ери глобализације сведоци смо значајних научних, техничких и технолошких достигнућа, али и озбиљне кризе институција, недостатка стратегије и самодопадљивост економско-олигархијских елита. Економско глобално посртање последично изазива и кризу демократије и њених вредности у савременом друштву, у којем логика корпоративног капитализма диктира начин функционисања и коју неће моћи лако да избегну ни државе саме за себе ни наднационални конгломерати. Један од кључних проблема јесте све присутнији недостатак одговорности за доношење одлука, уз неуважавање ставова и потреба оних у чије се име декларативно одређена политика спроводи. Дефицит смисла и вредности, нарушавање грађанске приватности, одсуство емпатије... Међутим, оно што највише брине јесте позиција појединца у друштву које се вртоглаво мења – да ли је он збиља слободан и равноправан или све наведено, и још много тога ненаведеног, продубљује друштвени јаз, прекопавајући давно, како се веровало, затрпане ровове предрасуда, страхова и подозрења?

Требало би сагледати и следеће чињенице: земље трећег света окупиране енормном количином дугова, немају никакав начин на се из дугорочне кризе извуку; земље такозваног другог света су, практично, друштва у транзицији, декле у једном правном, економском и социјалном интеррегнуму, док први свет – најбогатији и најуспешнији – руководе читавим системом. Сада се баш ту, међу најбољима, може увидети велика пукотина у имплементацији сопствених правила. Док имигранти из Сирије, Пакистана или Нигерије хрле ка Европи у стотинама хиљада, земље Европске уније подижу вештачке препреке.

Можемо ли, уопште, и мислити о сигурности након 2008. године, након „арапских пролећа”, кризе у Украјини, сукоба у Сирији, тињајућих неслагања у односима између великих сила чији су интереси у поменутих случајевима различити, а у нечему и директно супротстављени, Исламске државе и фундаментализма и тероризма који су постали глобална појава? Све истакнуто

има изузетно значајне економске последице, уз већ много пута понављану чињеницу да светска економска криза није готова, да се рецесији и даље не назире крај и да је пад вредности америчког долара тек недавно стабилизован.³¹⁴

Шта би биле грађанске и политичке алтернативе? Да ли су то нове странке левице, попут грчке Сиризе или шпанског Подемоса, које се оштро противе успостављеним мерама штедње и боре против неједнакости и корупције? Или су то антикорпоративни покрети у ширем смислу, који у свом окриљу окупљају активисте за очување животне средине, за одбрану цивилног друштва или мировне организације? Или неформални грађански покрети као што је „Окупирај Волстрит”, чији је слоган био „Ми смо 99%”.³¹⁵ Или, можда, иницијативе чији се заговорници залажу за солидарност, праведно и цивилно глобално друштво, као што је Светски социјални форум, основан као противтежа Давосу – Светском економском форуму, на којем се окупљају политички и бизнис лидери како би испунили своје јавно-приватне агенде.³¹⁶

³¹⁴ Телевизија Б92 је средином марта 2015. године пренела вест да је федерални дуг Сједињених Америчких Држава премашио границу од 18 билиона долара, што је незапамћено у историји било које државе.

³¹⁵ Протестни покрет под називом „Окупирај Волстрит” (Occupy Wall Street) почео је 17 септембра 2011. у Зукоти парку у близини финансијског центра Њујорка и био је усмерен против социјалне и економске неједнакости у Америци али и широм света, похлепе финансијских могула, корупције и утицаја које мултинационалне корпорације имају на државе и владе. Један од ударних слогана „Ми смо 99%”, који се изродио из блога на порталу „Тамблр” (Tumblr), односио се на неравноправну и неправедну расподелу богатства у САД, при чему су протестанти указивали на то да екстремно богатих, који диктирају правила, има 1 посто док сви остали чине 99 посто становништва које трпи и плаћа цену грешака оних који су на врху пирамиде зараде, о чему је писао и Џозеф Стиглиц у ауторском тексту у магазину “Венити фер” у мају 2011. Покрет је своје деловање поткрепио подацима Конгресне буџетске канцеларије као и научним истраживањима која су се тичала неједнакости у САД, а која су говорила о томе да је економска неједнакост у тој земљи за последњих 40 година драматично порасла. Будући да су се протестанти залагали за праведнију расподелу средстава, смањење утицаја крупног капитала на државне институције, реформу банкарског система, помоћ презадуженим студентима и грађанима оптерећеним пре свега стамбеним кредитима покрет је имао јаку антикапиталистичку црту. У почетку су окупљени грађани били углавном припадници млађе популације да би им се временом прикључивали и они средњег животног доба а приметна је била и културолошка, етничка, расна и религијска шареноликост. Покрет се проширио и изван САД, када је за њега коришћен назив „Покрет окупирај” (Occupy movement) па су окупљања била забележена и у Канади, Јужној Америци, Европи, северној Африци и остатку афричког континента, Азији... Две месеца касније окупљени су морали да напусте парк у којем су се окупљали па су се окренули банкама, корпоративним централама, универзитетима. Неки од огранака покрета активни су и данас. За више информација: <http://occupywallst.org/>.

³¹⁶ Први састанак форума, који окупља невладине организације, неформалне социјалне покрете и антиглобализацијски расположене појединце, одржан је 2001. у Порто Алегреу, у Бразилу, када је програмским активностима присуствовало око 80.000 људи. Од тада се састанци одржавају сваке године, углавном на различитим локацијама. Ова платформа сматра се отвореним дијалогским дискурсом чија је структура далеко од политичке организације будући да је хоризонтална. Она стимулише дебату која није централизована, што је дефинисано у посебној Повељи о принципима сарадње, мада се мора рећи да се такво устројство временом

Или је то одговор синдиката, који је Међународна конфедерација слободних синдиката (ICFTU) формулисала у документу „Глобализација и социјална правда” у којем се тражи продубљивање демократије, правичност у глобалној економији, поштовање људских и радних права, окончавање радне дискриминације и међународна солидарност?³¹⁷ Или је то, на крају, рађање другачијег политичког система базираног на праведнијој расподели добара, под условом да је тако нешто уопште могуће?

Парламентарна демократија, свакако, нема алтернативу, али погубни однос финансијских и политичких елита довео је до закључка да је свет у овом тренутку није много сигурније место за живот него што је то било после завршетка последњег великог светског ратног сукоба и да је, можда, време за Киново [John Keane] *представничко подруштвљавање*.³¹⁸ Оно подразумева већу парламентарно-демократску отвореност за јавне расправе и утицај грађанских иницијатива, уз могућност успостављања озбиљнијег цивилног надзирања. Онеспокојавајуће је да утицај Уједињених нација ослабио, да се ниво поштовања људских права у појединим регионима не поправља већ напротив погоршава и да међународне организације, чак и Уницеф, постају политичка бојна поља на којима велике силе испробавају сопствени утицај и моћ.

Појединац који тражи излаз и тренутне ситуације, будући да има слободу избора, може у потпуности да се дистанцира од света политике и да апстинира, може да се одлучи за неку од странака екстремне левице, неки од антикорпоративних или неформалних покрета-бораца за социјалну правду, чланство у активистичком форуму или за синдикални радикализам (сви нуде аутономију у односу на глобализам), али може и да се окрене екстремној десници или неформалним покретима те провенијенције, чија је окосница такође отклон од глобализма, али заснован на фобијама, вербалном и, у крајњој инстанци, физичком насиљу. Куда ће га водити први или други пут то још увек није извесно, али се свакако може рећи да је кретање у трећем правцу без сумње инволутиван процес.

показало као проблематично због тешкоћа при усаглашавању ставова. Монреал у Канади биће домаћин састанка у 2016. години, који је планиран за август, а чији је слоган „Другачији свет је потребан. Ако смо уједињени то је могуће!”. За више информација: <https://fsm2016.org/en/>.

³¹⁷ Види: *The Millennium Review*, ICFTU, Durban, 2000.

³¹⁸ Види: Kin, Dž: *Civilno društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.

6.1. Границе глобализације

Иницијална идеја глобализације с почетка деведесетих мало има додирних тачака са сликом данашњице, и то из једног врло једноставног разлога: економија није фундаментални развојни чинилац унутар историје, па тако не може ни креирати било какву извесну будућност. Она је агенс, каткада веома важан, али никако одлучујући фактор, што врло једноставно можемо закључити на примерима Првог и Другог светског рата.³¹⁹ Све и да су креатори глобалистичке економске филозофије били у праву на почетку, глобална економска криза их је демантовала – уздрмала и оповргла све оне који су сматрали да је светска финансијска извесност уопште реална.

С друге стране, има ли сигурног (слободног и оствареног) појединца, породице или државе без рационалне економске одрживости? Од почетка педесетих година прошлог века створен је осећај да западна демократија може ићи само узлазном линијом и да је капиталистичка економија, ма колико у појединим тренуцима клецала, једина која људско друштво тера напред, у још веће стицање, поседовање и трошење. Међутим, без баласта идеолошког цина какав је био Совјетски Савез, са Кином и некадашњим социјалистичким земљама које су се окренуле капиталистичкој економији и без свакојаким баријера које су током последњег века постојале, економска стабилност и одрживост све више долазе у питање.

Платформа да ће технологија, економија, трговина, комуникација, култура и политика, као јединствен процес, укинути национална, просторна и временска ограничења, показала се неуспешном. Свет је данас атомизован више него пре двадесет или тридесет година, политички и верски је подељенији, док проценат броја сиромашних непрекидно расте и рашће, не само због скепсе великог броја економиста са Запада да је економска будућност светла, већ и због огромног броја имиграната који се сливају у две или три најбогатије земље Европске уније, а чији ће се ефекти тек осетити.

³¹⁹ Аустроугарска је највише трговала пре Првог светског рата управо са државама са којима је убрзо заратила, а сличан пример је била и нацистичка Немачка неколико деценија касније.

Систем глобализације, опште прихваћен као „главни замајац” светских политичких токова, довео је до стварања система социјалне центрипеталности, у којем се без већих турбуленција развија друштво у већ зацртаном, оптималном правцу.³²⁰ Оно што је, међутим, парадоксално јесте чињеница да је управо глобализам, иако је тежио супротном, омогућио не само стварање већ и развој новог национализма. Неки би рекли да је будућа борба између то двоје од самог почетка заправо обесмишљена, поготово уколико се у свести има податак да највећи борци против глобализма нису ништа мање под његовим окриљем него његови отворени заговорници, учествујући заједно у јачању још једног његовог продукта – модерног национализма.

Током глобализације национални интереси бивали су довођени прво на ниво који је искључиво из њене перспективе био довољан, да би временом све више бивали елиминисани. Међународно право није успело, нажалост, да одбрани сопствени интегритет, сепаратистички покрети, од Европе до Африке, никада нису били бројнији, принцип неопозивог суверенитета држава, који је један од његових постулата, пренебрегава се у бројним случајевима, чиме се његове одредбе маргинализују иако још увек постоје. Ионако компликовани односи међу државама, које оптерећују и историјски конфликти и садашња интересна шареноликост, овим бивају све комплекснији, закон јачег постулира дарвинистички животни кредо, сукоб тако постаје једна од легитимних консекевенци нарушене легислативне равнотеже. Бојазан од губитка егзистенцијалне сигурности на приватном плану кореспондира са описаним на међународној сцени, што промоторима неонационализма даје подстрек у правцу нормирања идеолошких смерница које, као што се то више пута до сада дешавало, извитоперују бит националног бића, држећи га удаљеним од идеја људскости и достојанства. Сиромаштво, недостатак посла, трајно стање рецесије томе погодују.

Све изнето представља потку експлозије ксенофобије и антиимиграционизма у Европској унији, као и озбиљну политичку уздрманост институција које су оличење европске хуманистичке и правне супремације. Жица међу европским државама је парадигма реалног стања – а оно је

³²⁰ Види: Kalb, D; Van der Land, M; Staring, R; Van Steenberg, B; Wilterdink, N: *The Ends of Globalization*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2000.

удаљавање, сепарација, ограђивање од Другог, био он сусед или имигрант, свеједно. Слично су почињали и ратови на просторима бивше Југославије и они су одлична лекција свима који данас машу заставама национализма и шовинизма.

Границе глобализације могу се посматрати и у релацијама *економских и политичких фактора* који се показују као дивергентни процеси: док су економски стандарди и постулати скоро у потпуности глобализовани, политичке структуре и даље почивају на институцијама државе. Наиме, глобализација зависи од простора без граница, а управо државе које диктирају темпо такве економије све више инсистирају на националним државама као непревазиђеном концепту, што представља својеврсни парадокс.³²¹ Такође, не постоји јединствен систем контроле и сарадње међу најзначајнијим земљама света, што отежава реализацију економске номенклатуре правила које глобализација подразумева. Било како да се глобализација оцени, уочљив је огроман диспарат у оквирима економског развоја, чак и код земаља чланица ЕУ, а чији узроци се могу наћи у: 1. различитој развијености националних привреда, распрострањености природних ресурса, инфраструктури и стручности радне снаге и 2. политици и идеологији, које јавно или скривено, поткопавају глобалистичку агенду. Неочекивано, националне државе, па чак и региони, захтевају све већу самосталност у економском одлучивању док, истовремено, представници истих тих држава учествују у економским међународним и европским форумима који протежирају глобални економски пут. У том празном простору политичко-економских потреба, тежњи и страхова од све неизвесније будућности указују се границе глобализације – оне које ће бити све упечатљивије што сепаратни национални интереси држава или регија буду израженији: „Регулаторна тела као што су националне државе имају двоструку и, есенцијално, контрадикторну улогу... с једне стране, државе су постале инструмент успостављања тржишта и тржишних параметара... док са друге, оне се, такође, понашају као заштита против тржишних ефеката.”³²² Другим речима, државе и њени грађани крећу се у простору дијалектичког односа између глобалистичке логике крупног капитала и потреба истих тих држава за регулацијом тржишта и заштитом националних економија. Тако, протоком

³²¹ Види: Kissinger, H: *World Order*, Penguin LCC US, New York, 2015.

³²² Scott, A: *The Limits Of Globalization*, Routledge, London, 1997: 13.

времена, државе губе практични утицај у оквирима сопствених граница, што, неминовно, ствара социјалне тензије и незадовољство.

Као граница глобализације може се уочити и сама *друштвену неједнакост* која је, како се могло видети из анализе изнете у претходним поглављима, у рекордном порасту, чак и у развијеним земљама Запада. Почевши од економске неједнакости која ствара услове за друге сегменте друштвене неједнакости (угроженост од губитка здраве природне околине, недоступност образовним институцијама и информацијама итд.), подаци који су доступни не уливају наду: „85 најбогатијих људи на свету има исто богатство као и 3,5 милијарди најсиромашнијих... Неједнакост је значајна претња људском развоју, посебно зато што се рефлектује на неједнаке могућности.”³²³ Такође, недоступност здравственим центрима, сиромаштво и слаба ухрањеност присутна је и у земљама Средњег истока, што раније није био случај. Наведеном би требало додати и раст присутности маларије, туберкулозе, свињског грипа и еболе у централној Африци, као и недовољан број здравствених радника, неопходне медицинске опреме и лекова. Из године у годину, глобални ризици који су у вези са климатским променама интензивирају се, што директно подразумева све дуже периоде суше и смањење процента обрадивог земљишта, фреквентнију појаву разорних ветрова и цунамија, што директно, у дужем периоду, утиче на нивое мора, нестанак одређеног броја биљних и животињских врста и повећање киселости океана. На крају неизбежно је поменути и угрожену физичку сигурност, бујање ратних сукоба и тероризам који додатно доприносе општој слици друштвене неједнакости у свету: „Светска здравствена организација процењује да око 4.400 људи умире сваки дан од намерног акта насиља.”³²⁴

Границе глобализације могу се приметити и из перспективе *психологије*, која нам пружа увид у бихејвиоралне и интристичке процесе и ограничења, посебно код младих. Јер, глобализација највише утиче на формирање идентитета, што значи, првенствено, код адолесцената чији ставови, знања и навике нису у потпуности успостављене: „Фокус на адолесценцији значи наглашавање идентитетских питања, која су од кључног значаја за психологију

³²³ Human Development Report 2014, *Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, United Nations Development Programme, New York, 2014: 21.

³²⁴ Исто.

глобализације...”³²⁵ У том смислу, могу се издвојити три аспекта идентитета који су у вези са феноменом глобализације:

1. *Бикултурални идентитет* – особа је у чврстој вези са локалном културом, али истовремено прихвата као блиске и елементе глобалне културе;
2. *Идентитетска конфузија* – иманентна људима који потичу из земаља које нису западне, а који не успевају да специфичности локалних идентитета измире са елементима глобалне културе;
3. *Самоизбор идентитета* – појединац или група истомишљеника занемарују локални културни контекст, тежећи искључиво глобалним културним вредностима.

Може се видети да се борба води на психолошком терену локалног и глобалног, личног и групног, *мог* и *туђег* идентитета који се на различите начине рационализује и прилагођава или одбацује и одбија стране утицаје. У том смислу, могуће је открити и узроке за креирање одређених ставова који су симбиоза *унутрашњих* (тип личности, породица, сазревање и слично) и *спољашњих* (медији као креатори и преносиоци савремене културе) фактора. Изнесено се, наравно, не може односити само на младе који су још у процесу одрастања, већ на шири круг људи који мање или више поново креирају или, напротив, потврђују сопствена мишљења, погледе на свет, навике или трендове. Иако би информације које су доступне о свету културних различитости требале да позитивно утичу на суму вредности и ставова које имамо о себи и другима, управо се у том пољу примећују негативне детерминанте: након деценија успостављања мултикултурализма, све виши проценат младих окреће се неонационализму, ксенофобији и политичкој нетрпељивости, осећајући се угрожено и разочарано. Истовремено, сам процес глобализације развија се и развијаће се паралелно са све већим отпорима и отвореним сумњама: „За појединце, разноврсност идентитета само ће расти како глобализација буде резултирала све комплекснијим бикултуралним, мултикултуралним и хибридниим идентитетима.”³²⁶ У таквој ситуацији, све се гласније чују поруке екстремистичких снага које митологизују, политизују и социјално

³²⁵ Arnett, J. J: *The Psychology of Globalization*, American Psychologist, American Psychological Association, Vol. 57, No. 10, Washington, 2002: 774.

³²⁶ Исто, стр. 782.

инструментализују елементе националних култура и идентитета, стварајући базу за политичку, економску и религијску дестабилизацију која је све уочљивија.

Ограничењем или границом глобализације може се сматрати и идеја *историјског детерминизма*, а то директно значи да ниједна глобална форма утицаја, у прошлости, није била довољно успешна. Ниједно царство, ниједна идеологија, ниједна политичка тежња за светском влашћу није доживела славан крај, о чему је већ писано, и не постоје индиције да је јединствен глобални систем управљања уопште могућ. Ма колико глобални медијски садржаји, популарна култура или економски стандарди били присутни и важни, многе државе одбијају политички глобалистички концепт и то из различитих разлога: Кина је и даље једнопартијска држава, Саудијска Арабија примењује шеријатски закон, афрички континент је разорен ратовима, глађу и епидемијама, значајан број држава средње Азије има режиме са ауторитарним елементима владања, док Северна Кореја одбија сваки политички дијалог, настављајући нуклеарне пробе и претње неистомишљеницима. У таквом свету, јединствена матрица по којој државе успостављају нове политичке односе није могућа, јер не постоји практична реализација унутар система држава да се са једног, мање или више познатог и прихваћеног модела управљања, пређе на други, ван контекста политичке историје и традиције. Дакле, сумња у глобално вођени свет из једног или више центара много пута у историји доживела је оправданост, па се из тог разлога може поставити питање: да ли се политичка будућност може видети као релативно јединствена целина народа, држава и регија или ће управо захтев за униформношћу правила владања код многих изазвати отпоре и дезинтеграцију? По свему што се данас може сагледати у Европи и ван ње, да се закључити да је други сценарио далеко реалнији и извеснији.

Као границу глобализације реално је навести и *културу* као посебан простор у коме се очитују све предности и мане савременог глобалног села, што нас доводи до питања: „Да ли је и светска култура једна? Каква је та култура? И на послетку, чија је та култура? Да ли је то култура светског друштва или светског хегемона?”³²⁷ Одговор на ова и слична питања нимало није лак, јер не

³²⁷ Jović, H: *Kultura i globalizacija – suprotstavljena tumačenja*, Godišnjak Fakulteta političkih nauka, Vol. 7, Br. 9, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013: 66.

само да постоје многобројне дефиниције културе, већ је и идеја светског или глобалног друштва/света врло проблематична пер се, уз још једну запитаност: да ли се може говорити о универзалним вредностима, без ноте утопизма, имајући у виду данашњу слику света, болно подељеног између идеологије обећаног конзумеристичког раја и неонационалистичког патоса чије реторика бива све гласнија? Када је реч о односу културе и глобализације, из обимне литературе требало би издвојити термин *хомогенизација*, као процес иманентан основној идеји глобализма, што значи да националне културе бивају прилагођене дискурсу интернационализације и рационализације међусобно разнородних и често удаљених културних идентитета. Наведени процес се односи и на униформност животних стилова, моде, исхране и др: „У таквој ситуацији национална култура све се више прилагођава универзалистичким принципима, губећи на својој аутентичности...”³²⁸, а може се додати и на својој релевантности, све до недавно. Међутим, неонационалистичке политичке снаге све снажније заступају ставове о неопходности ренационализације културе и културне баштине као једним од основних оруђа против мултикултуралних глобалистичких тенденција. Однос културног идентитета појединаца и заједница бива ревитализован управо путем реторике која, прикривено или не, инсистира на сепаратизацији и националној идентификацији, често путем ксенофобичних порука и појмова. Описани дуализам егзистенција културних вредности и концепата је неодржив и разумно је у будућности очекивати нешто ново: „Глобализација у култури могла би водити стварању истинске глобалне културе која не би била монолитистичка на сличан начин као што је то пројекат националне културе, већ би била култура глобалног друштва. Космополитска култура. Плуралистичка, хибридна, синкретизована и неизбежно фрагментисана.”³²⁹ Дакле, космополитска култура различитости и равноправности односи се не само на културу и њену непосредну продукцију вредности, већ на целокупну свакодневицу људи – њихових навика, ставова и начина живота.

На крају, може се констатовати да су границе глобализације у њој самој, јер и поред покушаја да се изгради једна моноцентрична светска

³²⁸ Исто, стр. 68.

³²⁹ Исто, стр. 77.

структура, снаге и на левици и на десници стреме ка деконструкцији глобалистичке филозофије, с жељом, искреном или не, да се успостави сопствена аксиолошка платформа која би дала одговор на већину друштвених питања, пружајући алтернативе које су често израз одређене идеологије, а не истинских потреба људи за самосталношћу, сигурношћу и слободом.

6.2. Разградња система наднационалности

Полазишни контекст национализма, формулисан кроз идеју неконфликтног али самосвојног субјекта, током историјског развоја често је бивао изневерен, услед тежње за реализацијом унапред задатих циљева који нису ни били у сагласју са њим. Исто се, донекле, догодило и са идејом наднационалног интереса, чији су зачетни постулати неконфликтног али космополитизованог субјекта, током практичне реализације остали далеко од замишљеног идеала. Иако су оба концепта – национални и наднационални – у дијалектичком несагласју, судбина им је слична. Иако је до сада постојало неколико различитих наднационалних форми, почев од некадашњих великих империја, преко лига и конфедерација, до федерација и различитих савеза (војних, политичких, економских) и на крају унија, чији је најсликовитији егземплар управо Европска унија, не стиче се утисак да је то уједно и најуспешније решење за уклапање шароликих интереса, од оних личних, до мултикултуралних. Старе империје су на крају пропадале; лиге су се распадале и нису успевале да спрече конфликте (Лига народа, формирана 1919. на Мировној конференцији у Версају управо зарад очувања мира није могла да предупреди избијање Другог светског рата); конфедерације су се показале као структуре које су исувише лабаве (било да су водиле ка стварању националних држава, као на примеру Швајцарске, било да су настале на темељима империјалне дезинтеграције); федерације су биле малобројне; заједнички систем сарадње у НАТО у примени је показао свој ограничени домет; спровођење одлука Уједињених нација испоставило се као отежано јер је манир њиховог пренебрегавања постао готово уобичаје; и на послетку, ЕУ никада није била пред већим оптерећењима. Питање је да ли је наднационализам, заиста, једина опција?

Ако друштво посматрамо као вечно променљив организам, чије су датости бројне и разнолике, и чији чиниоци, било појединци било групације било институционални системи сваки за себе и на свој специфичан начин хрле ка само свом исходишту, дилема коју смо управо поставили добија свој пуни значај. Јер, шта је друго један политички систем него сложена, некад чвршћа а некад флуиднија спирала односа, која пролази кроз бескрајне циклусе промена, и путем које се, заправо, врши утицај на цело друштво. Мање је важно да ли су ти циклуси коренито разорни (као што је то рат или револуционарно свргавање неког режима) или не, будући да су њихове манифестације свакако довољно озбиљне и да се њихове последице могу ближе одредити само уколико се при њиховој анализи у обзир узме посебност ситуације у којој се дешавају. У већини случајева један од кључних елемената јесте и управљачка структура, која руководи системом и његовим развојним циклусима и од које зависи хоће ли они бити у целовитом односу, усаглашени или у пољу конфликта, некохерентни. Снага, односно слабост политичког ауторитета пропорционална је количини интеграције, односно дезинтеграције, што је у сагласју са добро познатим правилом по којем сваки систем по природи тежи хаосу уколико га у томе нека сила не спречи. Када је реч о односима у друштвено-политичкој равни ентропија никако не може бити пожељна.

Неспорно је да је Европска унија од настанка па до данас успевала да привуче бројне земље под своје окриље. И то не без основа. Јер, за почетак, своја правила није никада никоме наметала силом и чланство у њој базирано је на добровољности мада је нормирано Копенхагеншким критеријумима, које чланице морају да испуне у пуној мери ако желе да се придруже, чиме доказују своју посвећеност ЕУ вредностима и чиме се превазилази могућа какофонија разнородних пракси на локалном нивоу. Она је обједињујући фактор за развој цивилног друштва и стандарда на том пољу (као што је заштита мањина), изванредан гарант за обезбеђивање система легислативне владавине. Законодавци у ЕУ донели су низ директива, уклонили техничке, регулаторне, правне и културне препреке како би устројили заједнично унутрашње тржиште. Будући да је реч о огромном простору, који сачињава неколико стотина милиона људи, који на том тржишту купују и на којем се такмиче милиони произвођача, великих компанија и малих предузећа, Унија је и разлог за посредно

привлачење страних инвестиција у појединачне земље чланице, које саме не би могле да на исти начин трче трку на светској сцени. Посебно би требало истаћи њене регионалне аранжмане, као један од видова на који ЕУ промовише и у пракси примењује могућност равноправног повезивања које постоји, како унутар њеног система, тако и између ње и осталих земаља које нису њене чланице. Генерална политика ЕУ показује и тенденцију пружања подршке у секторима развоја и ублажавања криза у регионима где је то потребно како би се, колико је то могуће, очувала идеја цивилизовано уређене државе, док на пољу спољне политике успева да, у свету у којем сила све више надвладава владавину међународног права, промовише пре дипломатију и преговоре као начин адекватног реаговања него употребу оружане принуде у те сврхе.

Овом списку предности морају се додати и неке мане. Наиме, иако су земље источног блока на папиру испуниле задате узусе који су налазили на списку поменутих критеријума, тешко да би се могло рећи да су демократске тековине, правна држава и стање у друштву у реалним оквирима у свакој од тих земаља достигли оно што је у теорији за сваку од њих нормирано. У првом реду реч је о корупцији, која је далеко од тога да буде искорењена, доношењу законских решења који нису у складу са заједнички формулисаним тековинама права и слобода, а потом и о друштвеном устројству које је испреплетано везама између владајућих структура, грађана, сиве економије и групација које су на граници легалности. Речју – нису све земље једнако интегрисане у јединствен ЕУ простор и то је потенцијалан проблем када је реч заједници овако велике групе држава. Социјална политика остала је у надлежности држава појединачно, исти је случај и са радним законодавством и поред донетих повеља и чињенице да је Европски суд правде покушао да усагласи правила заједничког тржишта рада. Заједнички буџет ЕУ све више је терет државама које је чине па је приметан и пораст захтева да се висина годишњих прихода које Унија добија од својих чланица додатно смањи, будући да је опстанак појединачних државних економија све више под знаком питања и јер су земљама, посебно у последњим годинама, важнији њихови локални буџети. За период од 2007. до 2013. (када је у Унији било 25 држава чланица) буџет ЕУ износио је 993 милијарди евра и у њему су државе појединачно учествовале са један посто свог бруто друштвеног производа, да би за планирани период од 2014. до 2020. (када Унија има 28

држава чланица) буџет био једва усвојен. Када је, на крају, усаглашен био је први пут у историји мањи него што је то био она претходни, и то за 3,3 посто – одлучено је да сума, у којој ће свака земља појединачно учествовати са такође један посто свог бруто друштвеног производа, буде 960 милијарди евра³³⁰. Када су у питању ресор спољне политике и светска политичка сцена, као једна од мана може се поменути и недостатак инструмената којима би Унија, чак и ако би то желела, могла конкретније да реагује на терену и евентуално употреби „тврду наместо меке моћи”.³³¹ Јер, заједница за то нема ни систем одлучивања, ни ресурсе а ни снагу појединачних држава чланица. Овим је ЕУ донекле ограничена, посебно ако се томе дода да би реакција држава понаособ у таквим случајевима зависила од односа које би оне имале са оним земљама које представљају тренутно жариште на којем би требало реаговати. Пол Тејлор [Paul Taylor] подсећа на случај неслагања око резолуције Савета безбедности Уједињених нација, којом се одобрава војна интервенција САД и Велике Британије против Садама Хусеина у Ираку, а која је доживела фијаско због противљења Француске и Немачке.³³² Тема за размишљање јесте и то да ли су се или нису до сада јасно искристалисале државе које су предводнице у овом мултилатералном устројству како не би долазило до тога да у тренуцима кризе вођство преузимају земље ад хок, или је идеја постојања оних који предводе већину, заправо, пут у правцу ексклузивитета, који онда негативно утиче на жељени егалитаризам. Да и без тога постоји могућност прегласавања сведочи и стање у Европским парламенту, у којем државе већ нису де факто једнаке – број посланика које ће свака земља имати у овом телу одређује се пропорционално према броју становника те државе, при чему је Лисабонским уговором предвиђено да једна чланица не може имати мање од 6 а ни више од 96 европских посланика.³³³

Јасно је да је јединка данас заиста разапета између колективног принципа глобализације и индивидуалности, чији је модерни експонент антиглобализација. Диспаритет између то двоје чине је збуњеном, усамљеном и

³³⁰ Преузето са интернет сајта: <http://www.bbc.com/news/world-europe-21386818>, 10. 04. 2014.

³³¹ Поменути облици категорије моћи посебно се бавио Џозеф Нај [Joseph S. Nye Jr]. Види: Nye, S. J. Jr: *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go it Alone*, Oxford University Press, New York, 2002.

³³² Види: Тејлор, Р: *Крај европске интеграције*, IP Albatros plus, JP Službeni glasnik, Beograd, 2010.

³³³ Преузето са интернет сајта: <http://www.europeanpolicy.org/cinjenice-o-eu/institucije.html>, 13. 03. 2016.

тескобном, будући да јој код опредељивања за једну или другу страну не помажу ни њихова, готово стална, удаљеност, ни њихово повремено приближавање. Однос глобализација – антиглобализација – неонационализам базиран је на међусобној узрочно-последичној повезаности три појма, али њихова честа истовремена дивергентност и конвергентност чине ову каузалност у неким ситуацијама компликованом за разумевање. На тај начин појединац постаје лака мета за манипулацију, јер га је могуће користити у смеру који може бити под знаком питања у сваком смислу, свеједно да ли га диктира глобализација, антиглобализација или неонационализам, јер он често не увиђа њихову истинску повратну спрегу. Овим је погођен, јасно је, лични живот становништва које у данашњем свету егзистира, јер економски аспект глобализације упливава у поље приватног до мере која превазилази прихватљиве размере, претварајући сиромаштво у ендемски проблем, због чега је за антиглобалисте управо овај њен вид и најпроблематичнији.

У таквој атмосфери, политичари екстремне деснице са теоријске маргине прошлости прешли су у практични центар садашњости, што је у раду показано кроз бројне примере. Њихова ксенофобија добила је своју потпору у имиграцији која је све бројнија и чији су се поједини чланови окренули илегалном животу и криминалу³³⁴. Иако са Запада долазе стремљења ка моделовању остатка света по његовом систему устројства и у правцу њему одговарајућег развоја, они према којима су та стремљења усмерена на то одговарају протестом и екстремизмом, антиподима кооперације и толеранције. Неонационализам, као могући одговор на наметнута решења, не може се сматрати легитимним будући да се у својој сржи базира на изолационизму и истицању различитости међу појединцима, групама, народима, државама, који често прелазе у социјално неприхватљиве облике испољавања ставова и понашања, насилне реторичке нападе који лако могу да се прелију у домен физичког окршаја.

³³⁴ У новогодишњој ноћи 31. децембра 2015. забележени су бројни сексуални и напади на жене у Келну, Хамбургу, Штутгарту, Франкфурту – све су починили припадници имигрантске популације. Иако се спекулисало да је сличних инцидената било и раније, ово је био први пут да је јавност била упозната о томе. Поред малтретирања на сексуалној основи жртвама су украдени новчаници и мобилни телефони па су се тражиоци азила тако нашли на удару не само десничарских група и партија већ и већине становништва. Последица тога јесу све жешћи захтеви да Немачка ревидира своју политику пријема избеглица.

Истина је да идеја трансформације Европе у лабавији савез држава, донекле другачији него што то данас представља Европска унија, који би још увек био утемељен и на привредном и на политичком јединству али у мало другачијим, флукутиранијим размерама, није нова. Али, у добу у којем је садашња структура пренапрегнута она је актуелнија него икад. Већ истакнута хетерогеност на унутрашњем плану, неконзистентност на спољашњем и недовољна системска функционалност могу досадашњу парадигму односа учинити немогућом у ближој будућности. Еволутивно кретање ка све снажнијој интеграцији, показало се, сусреће се са све више препрека са сваком новом кризом са којом се уједињена Европа суочава, а оне су у последње време све чешће док евроскептицизам расте, не без разлога. Идеја супсидијарности, по којој се спровођење неког плана који није у искључивој надлежности Уније преноси на ниво ЕУ само ако он због своје обимности не може бити решен на националном нивоу, која је уведена још 1991. Уговором из Мастрихта, док је Лисабонским уговором (којим су надлежности Уније додатно дефинисане) додата и регионална и локална димензија овог начела (чију примену контролишу локални парламенти) постала је део политичке стратегије евроскептика.³³⁵ Флексибилан метод отвореног модела координације у домену социјалних политика, запошљавања, културе и образовања, дефинисан у форми препоруке Лисабонском стратегијом 2009. (иако се први пут појавио већ током Луксембуршког процеса), којим је прихваћена идеја постојања области којима ЕУ нема приступ, чак ако постоји оправдан разлог за њено укључивање, у којима су надлежне искључиво државе чланице и у којем се сарадња међу државама одвија на принципу добровољне размене идеја о примерима добре праксе, додатно је, донекле, ограничио деловање Уније као заједнице.³³⁶ Осим тога, опсег интереса које проширена Унија има временом је постајао све шири због чега је процес доношења одлука постајао све напорнији а његов исход неизвеснији.

Тејлор, тако, износи становиште по којем је Европска унија одавно скренула са пута јаче интеграције, чиме је ступила у нову фазу свог

³³⁵ Преузето са интернет сајта:

http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hr/displayFtu.html?ftuId=FTU_1.2.2.html, 10. 03. 2016.

³³⁶ Преузето са интернет сајта: [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html)

[lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html](http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html), 11. 3. 2016.

постојања.³³⁷ Унија је, како подсећа, појавом глобализације већ на старту изгубила. Јер, схватање односа између социјалне државе, друштва и слободног тржишта, које су имале земље првобитног језгра ЕУ, попустило је под утицајем англоамеричког привредног модела, који је са собом донео слабију социјалну државу, слободнију тржиште и експлоативнију радну снагу. Неолибералне тенденција полазила је од становишта да држава благостања представља препреку жељеном привредном расту, да би Француска, Немачка или Италија требало да се реформишу и да би европска социјална држава требало да постане прошлост. Данас се, међутим, испоставило да неолибералне тенденција не морају априори бити гарант просперитета. Све чвршћа заједница народа, која је споменута у Римском споразуму, била је путоказ за развој све до почетка деведесетих година прошлог века, када је дошло до појаве две могућности – прве, да Унија изгуби свој примат међу државама чланицама, као што је то случај са Великом Британијом, и друге, да систем те наднационалне структуре настави да јача, што су заговарале Француска и Немачка.³³⁸ Проблеми са којима се савремена ЕУ суочава на пољу спровођења својих бројних политика наводи на помисао да ће прва поменута могућност пре заживети него она друга. Поменути аутор, међутим, предлаже и три модела будућег развоја ЕУ:

1. *Растакање постојећег уређења ЕУ* кроз одобравање дерогирања и изузетака у свим чланицама у проширеној заједници, систематичније примењивање супсидијарности и флексибилност у примени правила Уније на националном нивоу.
2. *Успешно прилагођавање аранжмана Уније на вишем степену интеграције*, уз проналажење компромиса између националне независности и наднационализма и надгледање слобода које су у вези са отвореним системом координације.
3. *Кретање Европе ка све чвршћем јединству народа*, што јесте продужетак традиционалног пута али уз продубљивање разлика између социјалдемократских држава и оних са нижим нивоом социјалне заштите и мањим амбицијама када је у питању политички елемент интеграције.

³³⁷ Види: Tejlor, P: *Kraj evropske integracije*, IP Albatros plus, JP Službeni glasnik, Beograd, 2010.

³³⁸ Исто.

Очигледно је да класичне политичке поставке дају мало простора за напредак, док ни иновативнија решења не одговарају у потпуности постмодерним токовима. Динамизам у којем је друштво једно дуже време просперирало довео је, парадоксално, до сасвим супротног резултата – до вишеструке стагнације. Политичке процедуре су се истрошиле, економија се заморила, друштво је у превирању. Конфузност међународних односа, мањкавости система управљања, угроженост одређених демократских начела – могу ли сви заједно довести до повратка на неки од, како се чинило, превазиђених модела функционисања?

6.3. Повратак националне државе

„Национална држава је облик политичке организације и политички идеал. На првом месту, то је аутономна политичка заједница коју чине везе држављанства и националности које се поклапају. Она тако представља алтернативу мултинационалним империјама и градовима-државама”³³⁹, писао је својевремено Хејвуд [Andrew Heywood], повезујући њену прошлост и њено потенцијално исходиште. Након Тридесетогодишњег рата који је окончан Вестфалским миром 1648. године, *национална држава* је, подсетимо се тога, добила своје међународно правно утемељење и политичку препознатљивост који обухватају крај 18. и скоро читав 19. век. Након 1945. и све веће улоге Уједињених нација, западне политичке елите мењају елементаран стратешки дискурс, тежећи да успоставе нове моделе државне организације, економске размене и политичке комуникације између држава и њихових институција, политичких актера и грађана, у правцу превазилажења модела националне државе, о чему је било речи у претходним поглављима. Национална држава, тако, временом губи елементе које, укратко, наводи Џосеп Коломер [Josep M. Colomer]: а) *величину/распрострањеност и број становника*; б) *устаљену територију и принцип неповредљивости граница*; в) *суверенитет* и г) *монополизам и хомогеност у односу на правно – политичку јурисдикцију на одређеној територији*.³⁴⁰ Иако аутор тврди да се побројане компоненте, у

³³⁹ Heywood, E: *Politika*, Clio, Beograd, 2004: 236.

³⁴⁰ Види: Colomer, M. J: *Great Empires, Small Nations: The Uncertain Future of the Sovereign State*, Routledge, Abingdon, 2007.

ширем смислу, могу односити и на некада постојећа царства (Египат или Римс), на различите државно-политичке пројекте (нацистичка Немачка), али и државе у оквирима данашње Европске уније, сасвим је очигледно да је национални суверенитет држава постепено уступио место идеји наднационалних унија, у којима је њихов суверенитет ограничен, што је у претходним поглављима подробно анализирано. Стојиљковић додаје још три елемента који савремену националну државу, умрежену у мултипле транснационалне токове, стављају на тест: 1. *процес глобализације економских и финансијских токова*, 2. *савремена тенденција флексибилности тржишта рада* и 3. *демографско старење становништва*.³⁴¹ Сви ови параметри, посебно онај наднационални, истина снажније утичу на државе које су слабије у свом унутрашњем устројству, следствено и на спољном плану, него на оне које чији је систем уређенији и идентитет снажнији, иако ни једне ни друге нису на њих имуне.

Могу се увидети и два паралелна тока на којима се одвија репозиционирање националне државе: први се односи на јачање ове идеје у земљама које су у економској експанзији и које представљају регионалне силе (Кина, Руска Федерација, Индија, Бразил, па донекле и Иран) и други на својеврсни ново оживљавање неонационалних идеја у Европи, којим се овај рад у суштини и бави.

Када је прва група земаља у питању, можда је најбољи пример за поменуто управо Кина, чији је економски раст у последњих десетак година око десет посто бруто друштвеног производа, чија економска и војна сарадња са Сједињеним Америчким Државама, Европском унијом и Руском Федерацијом достиже свој врхунац, док она сама, што је можда најзанимљивије, незванично, идеологију у међународним односима ставља у други план, дајући примат економији и производњи и преко њих, шири сопствени политички и геостратешки утицај на цео свет.³⁴² Чини се, посматрајући споља, да преимућство у модерној Кини узима осећај националне, а не партијске припадности, уз све јасније присуство културе, поготову традиционалне, у животу обичних Кинеза. Кроз растући војни утицај, веома бројну дијаспору и

³⁴¹ Види: Stojiljković, Z: *Politička sociologija*, skripta, Fakultet Političkih nauka u Podgorici, Podgorica, 2015.

³⁴² Економски раст и идеја експанзионизма присутни су скоро свуда, што констатује и Рана Митер [Rana Mitter]: „Кина је данас главни играч на светским тржиштима.” у Mitter, R: *Modern China: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2008: 3.

константан увоз знања, Кина претендује да постане водећа сила, без премца у свету.

С друге стране, Европска унија увелико се, као што се може видети у изнетим разматрањима, сусреће са утицајем екстремног десног политичког фактора у све већем проценту. Како се политичка платформа деснице базира на идејама евроскептицизма, антиимиграционизма и све мање прикриваног антисемитизма, сасвим је логично да пројектовани раст десних снага у земљама Европске уније неминовно води ка кризи европских вредности и политика на дужи временски период.³⁴³ Јачање екстремне деснице и ревитализација националне државе као платформе присутна је и у земљама које окружују Европску унију, а које претендују да буду њене будуће чланице и то без политичких санкција било које врсте.³⁴⁴ Најсвежији пример је Турска која не само да појачава војна дејства против курдске националне заједнице, што је до екстрема забележено почетком 2016, већ активно подржава екстремистичке снаге туркменистанских побуњеника у Сирији, што је у директној супротности са званичним политикама Европске уније и Сједињених Америчких Држава.

Није згорег још једном поновити да се, након последњих избора за Европски парламент ситуација умногоме променила: „Европски парламентарни избори из маја 2014. одржани су у контексту економске кризе и јачања национализма и евроскептицизма у појединим државама чланицама.”³⁴⁵ Управо је спрега осећања економске угрожености и подозрења према имигрантима ојачала екстремне политичке партије, створивши им могућност да шире сопствену присутност не само унутар граница својих земаља већ и у оквирима европских институција. Ако бисмо извршили компаративну анализу садржаја политичких програма и званичних изјава за медије француског Националног фронта и аустријске Слободарске партије, две најистакнутије странке екстремне деснице на Старом континенту, а што се може односити и на идеолошки сличне

³⁴³ Значајан број теоретичара у први план поставља заједнички поглед на свет припадника екстремних групација који се може свести на романсирану и митску слику о хомогеном националном бићу које угрожавају либерализам и демократија, с једне, и индивидуализам, с друге стране. Види: Ellinas, A: *The Media and the Far Right in Western Europe: Playing the Nationalist Card*, Cambridge University Press, New York, 2010.

³⁴⁴ Поменимо само украјински Десни сектор, који је од минорне екстремно десне странке израстао у значајну паравојну формацију.

³⁴⁵ Зечевић, С: *Избори за Европски парламент 2014. године-корак ка еволуцији институционалног система Европске уније*, Годишњак 2015, година IX, бр. 13, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2015: 102.

странке унутар и ван Европе, долазимо до јединствене платформе која заговара повратак националној држави, што се може сажети у неколико тачака:

- Фаворизација националног идентитета, националне државе и домицилне културе,
- Инсистирање на традиционалној дефиницији брака, међугенерациској солидарности и доступности медицинске бригае,
- Популаризација економије друштвене одговорности, као противтежа експанзионизму мултинационалног капитала,
- Промоција важности идеје територијалног интегритета и суверенитета и противљење политикама Европске уније,
- Ширење страха од имиграната, продубљивања друштвене неједнакости и економско-финансијске неизвесности,
- Тежње за забраном двоструког држављанства, а у неким случајевима и захтев за увођењем смртне казне,
- Све фреквентнији антиисламизам, антиглобализам и антисекуларизам.³⁴⁶

О практично свим особинама идеологије екстремних десничарских партија већ је опширно писано, међутим није сувишно на овај начин још једном истаћи шта чини заједничке идеје екстремне деснице у Европи, јер се оне односе и на различите покрете и политичка удружења која не учествују у изборним процесима, али која потенцијално, могу имати снажан утицај на нивоима као што су локалне и регионалне заједнице, односно самоуправе.

Најбољи примери који поткрепљују изнето су покрети Пегида³⁴⁷ и Алијанса за мир и слободу³⁴⁸ који окупљају партије, групе и појединце спремне

³⁴⁶ Информације о програмско-медијским садржајима поменутих организација преузимане су са интернет сајтова: <http://www.frontnational.com/> и <http://www.fpoe.at/> у периоду од септембра 2015. до фебруара 2016. године.

³⁴⁷ Пегида (*Patriotic Europeans Against the Islamisation of the West; Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes*) представља екстремно десни политички покрет настао у Немачкој у октобру 2014. године, а чији је првенствени циљ промоција борбе против исламизације Европе. Такође, Пегида је снажно против НАТО пакта и Европске уније док, с друге стране, инсистира на развијању односа са Владимиром Путином и Руском Федерацијом. Преузето са интернет сајта: <http://www.pegida.de>, 22. 09. 2015.

³⁴⁸ Алијанса за мир и слободу (*Alliance for Peace and Freedom*) представља унију партија ултраконзервативних опредељења, основана у фебруару 2015, од којих су најпознатије: Националдемократска партија (Немачка), Златна зора (Грчка), Национална демократија

да спроводе програмске основе које се базирају на неонационализму, антиимиграционизму и исламофобији.

Занимљиво је да Пегида у свом „Манифесту у 19 тачака”³⁴⁹, из децембра 2014. године, нигде директно не позива на акције против миграната или странаца уопште, али захтеви за ригорозном контролом граница, значајнијим улагањима у полицију, измену имиграционе политике по моделу Швајцарске, Аустралије, Канаде и Јужне Африке, као и дефинисање Немачке као земље са искључиво јудеохришћанском културом и традицијом, доводе у питање основне стратегије Европске уније по питању мигрантске политике, мултикултуралних стандарда и друштвене отворености уопште. Без уобичајене страначке организације и са групама мотивисаних волонтера, Пегида се релативно брзо шири, од Норвешке и Данске, преко Велике Британије, па све до источне Европе. Резултате видимо у заједничком састанку овог интернационалног покрета који је одржан крајем јануара 2016. године у Чешкој, након кога је објављена „Прашка декларација” као програмска окосница будућег политичког деловања. Дојче веле преноси: „Немачки антиимиграциони покрет Пегида потписао је декларацију са сличним групама из 14 европских земаља о заједничким протестима... Удружења упозоравају да 'ислам осваја Европу’.”³⁵⁰ Основне тачке поменуте декларације су: а) борба против исламизма; 2) институција Европске уније и в) страних културолошких утицаја.³⁵¹

Оно што се може сматрати веома проблематичним јесте изједначавање ислама као религије, са исламизмом као политичком идеологијом, чиме се, заправо, сваки муслиман може оптужити за екстремистичко деловање, што уз критику европских политика и свођења културних идентитета само на историју хришћанства, директно може водити само изолационизму, ригидности, а на крају и слому Европске уније као политичко-економског пројекта.

(Шпанија) и др. Сопствене политичке принципе описују као неопходне за очување и унапређивање европских вредности: „Залажемо се за Европу суверених нација у којој независне државе, на заједничким основама, решавају велике изазове нашег времена, штитећи, славећи и промовишући наше заједничке хришћанске вредности и европску културну баштину.” Преузето са интернет сајта: <http://alliance-for-peace-and-freedom.com/pages-2/faq/>, 23. 09. 2015.

³⁴⁹ Види: <http://www.menschen-in-dresden.de/wp-content/uploads/2014/12/pegida-positionspapier.pdf>.

³⁵⁰ Преузето са интернет сајта: <http://www.dw.com/en/pegida-meets-with-european-allies-in-the-czech-republic/a-19000895>, 03. 02. 2016.

³⁵¹ Исто.

Да долази време искушења за многе европске вредносне принципе констатује скоро целокупна научна јавност као и водећи медији: „Европске интеграције су ушле у нову и још тежу фазу сопственог постојања, коју карактерише масовни евроскептицизам, успон радикалних и партија против естаблишмента, док је реторика против Европске уније постала уобичајена.”³⁵² Можемо рећи да тромост бриселске администрације и евроскептичне програмске платформе и на радикалној левици и на радикалној десници, представљају истинску претњу за даље европске процесе. Међутим, анализирајући појаву и развој екстремно десних организација у Западној Европи од педесетих година прошлог века до данас, увиђамо одређене промене у програмским опредељењима, тако да можемо дефинисати два типа десних ксенофобичних организација: 1. ауторитарне ксенофобичне партије које инсистирају на снажном државном интервенционизму и 2. неолибералне ксенофобичне партије, чију идејну основу чини захтев за већим учешћем грађана у раду политичких институција.³⁵³ Управо овом другом типу партија, све више, приклањају се и припадници средње класе, што је до пре једне деценије било реткост.

Последњих година (2012-2016) приметна је фузија традиционалног и савременог политичког екстремизма, уз реторику која се прилагођава тренутним политичким интересима. „Партије крајње деснице поседују три основне одлике: 1) популизам, што значи једноставан језик, антиелитизам и борба против естаблишмента; 2) ауторитаризам и 3) нативизам, односно комбинацију национализма и ксенофобије.”³⁵⁴ Јасно је да у овом тренутку не можемо повући увек јасну границу између ауторитарних и (нео)либералних десних групација, јер им се програмска начела и начин борбе, као и идеологија, често поклапају, па можемо констатовати да европске странке екстремне деснице и саме пролазе кроз динамичне трансформације – од маргиналних политичких група до озбиљних чинилаца на политичкој сцени. Нажалост, раст друштвене

³⁵² Brack, N: *The roles of Eurosceptic Members of the European Parliament and their implications for the EU*, International Political Science Review, Vol. 36, No. 3, SAGE Publications, Thousand Oaks, 2015: 337.

³⁵³ Види: Art, D: *Inside the Radical Right: The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*, Cambridge University Press, New York, 2011.

³⁵⁴ Wilson, R; Hainsworth, P: *Far-right parties and discourse in Europe: A challenge for our times*, European Network Against Racism, Brussels, 2012: 3.

неједнакости и нови талас ксенофобичних осећања, подстакнута имигрантском кризом, иду им на руку.

Посебан отежавајући фактор, који односе у Унији доводи у питање, представљају дешавања која се тичу Велике Британије и, од скора, Пољске. Иницијатива Уједињеног Краљевства (које од старта свог чланства у Унији има ионако специјалан статус јер, између осталог, не припада шенгенском простору и има своју монету) за преиспитивање и кориговање њеног односа са ЕУ, о чему ће у тој земљи бити организован референдум 2016. (последњи пут такво гласање одржало се у тој земљи 1975, када су грађани већином прихватили да њихова земља остане чланица Европске економске уније), ставио је ЕУ на тест. Реч је о потреби ове земље да се окрене пре националном него колективном интересу, односно инсистирању на праву на могућност да о одређеном сету питања Уједињено Краљевство, за разлику од досадашње праксе, доноси самосталне одлуке. Почетком 2016. донет је нацрт предлога за реформе односа те земље и ЕУ, који је потом прихваћен на самиту ЕУ у фебруару, а којим су обезбеђене две кључне промене: Уједињено Краљевство биће изузето из даље политичке интеграције унутар ЕУ и биће јој обезбеђен фер третман у вези са економским и финансијским аранжманима еврозоне и чланица које су ван ње. Један од најинтересантнијих захтева тичао се управо досељеника: Британија је тражила потписивање споразума који би јој омогућио да, уколико је то потребно због превеликог прилива миграната, може да одустане од обавезе да пружа бенефиције на пољу социјалне политике у првих четири године онима који су држављани других земаља ЕУ а који одлуче да се доселе на Острво, чиме би се, како је објашњено, социјални систем Велике Британије заштитио од евентуалних злоупотреба а они у њега укључили тек када буду могли да допринесу његовом финансирању.³⁵⁵ Осим тога, и осталим чланицама ће, након инсистирања Велике Британије, бити омогућено да се уједине и блокирају неки од закона ЕУ којим нису задовољне уколико 55 посто националних парламената изгласа тако нешто, што свакако отвара врата различитог тумачења заједничких интереса. Пољска влада донела је у 2016. контроверзан закон који јој даје могућност државне контроле над јавним медијима и именовањем њиховим директора, што је у оштрој супротности са тековинама ЕУ и на који се у

³⁵⁵ Преузето са интернет сајта: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887>, 01. 03. 2016.

Бриселу гледа са неодобравањем. Европска комисија оценила је да ће Пољска тиме угрозити европске вредности, због чега је поменута и могућност да се примени један од механизма Уније за владавину права усвојен Лисабонским споразумом (који се сада није активиран ниједном), по којем комисија може да, уколико њен притисак на државу чланицу не уроди плодом, укине гласачка права њеним представницима у Савету Европе, где министри одлучују о политикама ЕУ. До тога током писања овог рада још увек није дошло.

7. Закључак

Да би се адекватно разумело постмодерно мултиполарно светско устројство, у оквиру којег се преплићу глобално и национално, десница и левица и „хумани интервенционизам” и „праведна одмазда”, битно је поћи од идеје да се криза, она савременог типа, обично никада не дешава на једном линеарном нивоу, већ да њу чине бројни конфликти, који су у корелацији и који један дугог час подстичу, час сузбијају. Иако свака криза теоретски може имати двојак исход, и позитиван и негативан, сходно њеној унутрашњој динамици, објективним околностима и параметрима који одређују ниво и озбиљност проблема, односно сукоба, спој неусаглашености, супротности и какофоније, у чије време данас живимо, могао би се окарактерисати као системски и свеобухватан, будући да су снаге које теже ентропији и антиентропији у константном међусобном превазилажењу. Тако схваћена, данашња криза, коју чине ломови у економији, геополитици, па на крају и у екологији, последично у климатологији, може се рашчланити, према Хабермасовој подели, на четири подсистема у оквиру којих делује. Први је *финансијски*, други *политичко-административни*, трећи *легитимацијско-вредносни* и четврти *социо-културни*.³⁵⁶ Данас, у време глобалног отопљавања могао би се, можда чак и морао, додати још један, пети – *еколошки*. У овом тренутку нема подсистема који са собом није у сукобу и који није у контрадикцији са другима – економија, овако дезинтегрисана каква јесте, разара демократију, неједнакост, овако неконтролисана, дестимулише кохезионе процесе, док несигурност, овако ендемска и свеусмерена, рађа дезоријентишући страх. Како ове теоријске поставке изгледају у пракси?

Након Другог светског рата, а посебно деведесетих година прошлог века, идеја глобалне економске, политичке и културне повезаности света добила је на значају; политичке елите, мултинационални капитал, интелектуални и културни кругови све више су пажње придавали теоријама и пракси глобалног друштвеног система који би, по својој унутрашњој логици, а током протока времена, повећавао економску стабилност грађана, подстицао размену идеја,

³⁵⁶ Види: Habermas, J: *Problem legitimacije kasnog kapitalizma*, Napred, Zagreb, 1982.

људи, роба, услуга и вредности и довео до стабилнијег света, уз смањење друштвене неједнакости у свим сегментима и на свим нивоима. И заиста, ако се подсетимо шездесетих и седамдесетих година 20. века, средња грађанска класа на Западу доживљава процват животног стандарда, технологизација бива све убрзанија, а медији почињу да диктирају животне стилове, укусе, па и начин мишљења. Наравно, све написано би било немогуће да није дошло до коренитих промена у свету рада, започетих још с појавом индустријске револуције, који трају све до данашњих дана. Иако су ван тог процеса, мање или више, остале државе Истока, Африке, Азије и Латинске Америке, идеал глобалног/умреженог света бивао је све снажнији. Међутим, деведесетих година 20. века почело је приметно опадање основних параметара у вези са устројственошћу глобалног система који почео све више да посустаје и то управо на плановима који су се чинили потпуно сигурним, а то су управо економија, политика и култура, да бисмо почетком 21. века имали потпуно другачију ситуацију. Падом Кула близнакиња³⁵⁷ геостратешка слика света се рапидно мења, што је добило и забрињавајући економски епилог почетком и развојем светске економске кризе из 2008. године. Ратови у одређеним деловима света бујају, злочини, тероризам и прогони на националној и верској основи постали су свакодневица, док политичке елите Запада или не умеју или не могу да се изборе са искушењима које савременост са собом носи.

³⁵⁷ Неколико симултаних терористичких напада без преседана погодили су 11. септембра 2001. Сједињене Америчке Државе. Према подацима америчких званичника, четири путничка авиона отели су радикални исламисти, припадници Ал Каиде, и усмерили их у зграде које представљају симболе САД. Два авиона ударила су у куле близнакиње Светског трговинског центра, у срцу Њујорка, након чега су се обе куле срушиле (као и једна у близини), трећи је пао на здање Пентагона, док се четврти, чије је иницијално одредиште био главни град Вашингтон, након интервенције путника срушио у Пенсилванији. Укупан број страдалих износио је око 3.000 људи, укључујући и 19 отмичара, око 6.000 је повређено, инфраструктурна штета процењена је на десетину милијарди долара а био је то и најсмртоноснији напад САД до сада када су у питању припадници полиције и ватрогасци. Посредни мотиви за овај напад могу се лоцирати у доба осамдесетих, када је основана Ал Каида, као милитантна сунитска исламистичка организација усмерена на борбу против совјетске војске и њене инвазије Авганистана, на чијем је челу, између осталих, био и Осама бин Ладен. Муцахедини су, у међувремену, своје операције проширили и на Пакистан. Руске снаге су се 1989. повукле из Авганистана али неколицина муцахединских лидера након тога није могла да се договори око расподеле нафтом богате територије и њеног уређења. Запад их је неко време подржавао и финансирао али је после 1989. потреба за тим почела да јењава. Ирачка инвазија Кувајта 1990. и ангажман САД, који је одобрила Саудијска Арабија али су јој се противили лидери Ал Каиде, међу њима и Бин Ладен, били су почетак краја постојања заједничких интереса. Фатва против свих страних трупа и интереса на територији исламских држава, најпре против САД, проглашена је 1996. Бројни терористички напади су уследили у годинама и деценијама касније. Прва два напада десила су се 1998, када је од симултаних експлозија камиона-бомби у амбасадама САД у Дар ел Саламу и Најробију страдало најмање 200 људи, након чега је Осама бин Ладен почео да бива једна од најтраженијих особа америчких одбрамбених служби.

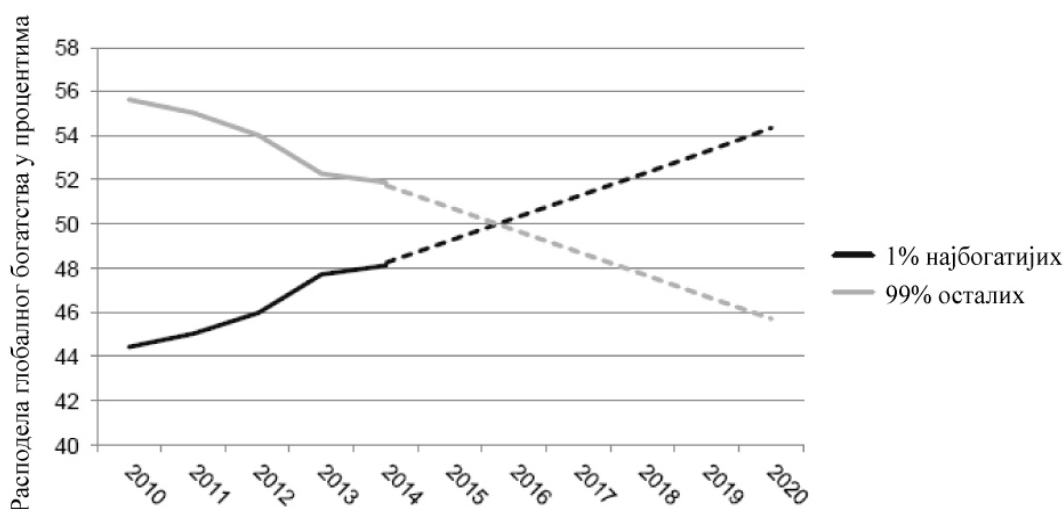
Рудиментарни капитализам, онај индустријски и његови савремени деривати од својих зачетака па до данас преживели су, како се може видети након анализе у овом раду, неколико ломова због чега се може рећи да последњи крах којем смо били сведоци није никаква новост иако је, имајући у виду нове параметре у којима свет функционише, он карактеристичан управо због одреднице глобалности која га, између осталог, дефинише. Оно што га још обликује Душан Вујовић је у свом истраживању сумирао у неколико тачака: пребрза дерегулација омогућила је неконтролисан улазак различитих чинилаца у токове финансијског сектора, чиме је дошло до смањеног капацитета за процену ризика и пада одговорности; уместо дотадашње неконтролисане цене акција овог пута радило се о нерегуларностима на тржишту изведених хартија од вредности, такозваних деривата, и увођењу новог вида кредитирања кроз сабпрајм кредите (чије су почетне каматне стопе ниске али након неколико година после прелазе на клизни модел обрачуна); поред банака у генерацији слома учествовали су осигуравајуће компаније, фондови за осигурање ризика.³⁵⁸

Свима је очигледно да економски, па и политички односи данас у великој мери зависе од интернационално-олигархијског капитала, чија је унутрашња логика окренута не према грађанима већ према власницима крупног капитала и спекулантима, што резултира осиромашењем средње класе, почев од земаља у развоју па до оних најразвијенијих. На бази туђих природних богатстава, сировина и радне снаге, богати постају још богатији и утицајнији, без жеље и стратегије да човечанство у материјалном и духовном смислу иде напред док сиромашни додатно осиромашују. Последице савремене економске кризе, када је у питању демократско политичко поље, озбиљне и разорне: поменути средњи друштвени слој, који је одувек био потпора развоју и опстанку демократије, је уздрман и обесправљен, елемент социјалне правде протеран је из друштвено-политичке арене, док је до почетка процеса повратка принципа државе благостања, од које се у неолибералном систему одустало, сада још теже доћи пошто је читав систем на којем су државе успостављене малтене размонтиран.

Последњи подаци који се тичу домена глобалне економске неједнакости су алармантни: у 2014. један посто најбогатијих на свету поседовао је чак 48

³⁵⁸ Види: Vujović, D: *Globalna finansijska kriza – poruke i pouke za kasne tranzicije privrede*, *Ekonomika preduzeća*, vol. 56, br. (1-2), Beograd, 2008.

посто глобалног богатства, док је 99 посто осталог становништва делило преосталих 52 посто. Од тих 52 посто скоро 46 било је концентрисано међу 20 посто имућнијих грађана, док је само око 5,5 посто остало за око 80 посто светске популације. Прогнозе су још више забрињавајуће: уколико се овакав пораст раслојавања настави већ у 2016. један посто екстремно богатих у својим рукама имаће преко 50 посто светског богатства а до 2020. Скала ће се попети до скоро 54 посто.³⁵⁹

Илустрација 3, Неравноправна расподела богатства
Извор: Hardoon, D: *Wealth: Having it all and wanting more*, Oxfam GB, Oxford, 2015: 2.

„Очигледна је тенденција савременог капитализма да сузи и сузбије демократију и успостави чудну и сложену мешавину плутократског, олигархијског и лидерско-популистичког типа политичког поретка у коме владају богатство и политички прагматизам, а расту ксенофобија, национализам, корупција и несигурност”³⁶⁰, оцењује Павловић, што поткрепљује стварност. Јер, паралелно са описаним процесима, јављају се и први социолошки мерљиви подаци о појави негативних ставова према Другом, страху и нетрпељивости према имигрантима који се шири земљама ЕУ, а данас се све фреквентније може приметити и насиље према странцима. Европа која се

³⁵⁹ Види: Hardoon, D: *Wealth: Having it all and wanting more*, Oxfam GB, Oxford, 2015: 2.

³⁶⁰ Pavlović, V: *Економска криза и криза демократије* у: Орловић, S. (ur.), *Сocijalna демократија у Европи и концепт „Доброг друштва”*, Friedrich Ebert Stiftung, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2016, (у штампи).

вредносно градила на темељима демократије и мултикултурализма, данас је у озбиљном процепу између идеала и стварности, између циљева и реалних претњи.

Иако се очекивало да ће свет ићи у правцу развоја политике без идеологије, на европској сцени имамо на делу, прво буђење, а онда и ширење неонационалистичког активизма, који је, на почетку, обухватао сиромашне и слабо образоване слојеве становништва, да би се проширио и на незадовољну и осиромашену средњу класу Европљана. Та обновљена и опаснија врста национализма, ако се изузму противљење политикама ЕУ и скепса по питању економије, није се развијала у облику неке посебне политиколошке теорије, али данас његов основни замајац има базис у промоцији антиимиграционизма као изворне опасности за западни начин живота. Чињеница је да је колапс на пољу светске економије утабао пут јачању радикалног десног сектора док су мигрантска криза и велики прилив људи који припадају другачијој вери, култури и васпитању били додатан ослонац за ширење нетрпељивости, страха и претњи екстремним мерама. Битно је рећи да је екстремна десница које се сећамо из 20. века била обојена иницијативом за насилним мењањем постојећег друштвеног поретка док данашњи ултрадесничари ипак немају капацитет потенцијалног свргавања демократских система у својим државама. Оно чиме многи од њих вешто манипулишу јесте залагање за сузбијање мера штедње и за равномерну расподелу терета кризе, што у основи представља леву идеолошку платформу, а чиме се они супротстављају владајућем естаблишменту. Поред разлика и у степену радикализма, оно што је такође једна од одлика савремених неонационалиста јесу бројна међусобна идеолошка несагласја, чак и антагонизми на неким пољима, као што су то, на пример, расизам, хомосексуализам и антисемитизам. Неке странке су изразито расистичке, док друге нису, неке су хомофобне, док код других те карактеристике нема, као што су неке нетрпељиве само према Јеврејима, док код неких то није случај. Та идеолошка шароликост представљаће реалну препреку њиховом успешном синергијском деловању, као што је то случај у Европском парламенту, где за тако нешто постоји могућност коју су лидери ових странака већ решили да искористе и та је сарадња тренутно у зачетку.

Миграција становништва одувек је било и то није појава која се сматра новом, али је савремени контекст донекле изменио начин на који се она перцепује. Бег од прогона, етничког, политичког или верског, потрага за бољим животом и сигурнијим местом за живот, или промена само промене ради – све су то легитимни разлози због којих је могуће покренути се и постати мигрант. Иако су миграције на светском нивоу временом расле и бивале све уобичајеније, пратећи прво индустријску револуцију па онда и савремени техничко-технолошки развој, то није изазивало забрињавајуће реакције. Међутим, економска и геополитичка кретања крајем 20. и почетком 21. века, уз напет однос између националне државе и наднационализма који у пракси никада није до краја консекветно заживео, и након успостављања новог система глобалног ратовања, који се базира на интервенционизму (до којег долази често без утемељења на међународном праву или без дозволе Уједињених нација) и тероризму (који је у последњих деценију и по омасовљен и персонализован углавном у лику радикалног исламизма) мигранти, којих има све више, постају истовремено све непожљенији. У почетку се могло говорити о економским мигрантима, који су у Европи у доба непосредно пред финансијски слом и након њега, постајали све мање добродошли, да би након падова режима у једном броју арапских земаља, а нарочито од почетка сукоба у Сирији, миграције добиле пре свега хуманитарни карактер, за који одређени слојеви европског становништва, углавном они највише погођени кризом, немају разумевања. У свему поменутом, неонационалисти нашли су своје ухлебљење, понудивши европским грађанима алтернативу у борби против „исламизације”. Иако је мигрантски талас у време настанка рада био, након експлозије која је трајала више од годину дана, у почетној стагнацији због затварања балканске руте, наставак имигрантског таласа могуће је очекивати у будућности, с обзиром да је већ забележена већа концентрација избеглица на путу који до Европе води преко Медитерана. Како упозоравају италијанско руководство и Федерика Могерини, висока представница ЕУ,³⁶¹ пола милиона миграната у марту 2016. већ се налазило у Либији, чекајући да кријумчарским каналима дође до обала јужне Европе док се број тражилаца азила у Италији удвостручио

³⁶¹ Преузето са интернет сајта:

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=04&dd=04&nav_category=78&nav_id=1115989, 05. 04. 2016.

након затварања грчко-турске границе. То ће само продубити јаз између грађана ЕУ и миграната који, у бегу од ратних сукоба, не бирају начине да се докопају сигурног простора за себе и своје породице. Чак и да догађаји у блискоисточном региону поприме другачији ток тешко је очекивати да се последице досадашњих мигрантских кретања могу брзо елиминисати и да ће екстремна десница тако лако и брзо изгубити на популарности. Јер, питање коначне и/или успешне асимилације оних имиграната који се у овом тренутку већ налазе у ЕУ и другим земљама Европе још увек остаје отворено најпре јер је њихова судбина неизвесна, а број замашан. У овом тренутку не примећују се прецизно и дугорочно измењене парадигме према политици решавања мигрантске кризе, док у многим државама екстремна десница, о којој је овде писано, наставља да бележи прилив нових чланова, све већи проценат гласача који их подржавају и, последично, изборне успехе, што директно утиче на институције Европе и њене политичке представнике.

Неонационалистички партије и покрети скоро целокупну реторику базирају управо на антиимиграционизму али и на супремацији сопствених традиција и вредности, што додатно удаљава еврофилне и евроскептичне странке, чиме лидери деснице врло успешно манипулишу у сопствене сврхе. Зато није неочекивано да, због нарушеног економског статуса грађана ЕУ и све маркантније друштвене неједнакости, екстремне идеологије бивају интернационално прихваћене, стварајући мрежу чланова, симпатизера и активиста који јесу претња миру и суживоту. Усмеравање политичких токова у одређеном политичком систему регулише се, углавном, како објашњава Клаус Офе [Claus Offe], на основу нивелације три различита слоја: *примарног*, на којем се доносе такозване одлуке које се тичу идентитета (који је по својој природи у базичној конекцији са човековим националним бићем), *секундарног*, на којем се установљавају одлуке институционалног карактера, и *терцијалног*, на којем долази до мапирања одлука које су у вези са политичким интересима.³⁶² Стога, лако је доћи до одговора на питање због чега је десница у Европи данас у успону, будући да се њена идеологија базира управо на првом, најјачем нивоу и због чега није дошло до очекиваног опадања њене важности.

³⁶² Види: Павловић, В: *Друштвени покрети и промене*, Службени гласник, Београд, 2006.

У таквим околностима постављају се питања: које ће све бити последице догађаја на Блиском Истоку, како се изборити са тероризмом који постаје све присутнији и како изаћи из крлетке економско-политичког ћорсокака који прети да читав свет уведе у насиље?

Догађаји који су пре неколико година довели до свргавања ауторитарних режима у блискоисточним арапским земљама (који су деценијама били савезници западним земљама, посебно Сједињеним Америчким Државама) нису произвели значајан бољитак у том региону, штавише већина држава у којима се одиграла револуција сада је у горем стању него што је била. Описано *арапско пролеће* заменила је *арапска зима*, синтагма која је почела да се користи за *контрареволуционарни процес који је наступио након таласа бунта, чије су одлике нови ауторитаризам, уз примесе верског екстремизма, регионална нестабилност па и економски суноврат поменутих земаља*. Милиони су погођени – мртви се, за сада, броје у стотинама хиљада, док избеглих има неколико милиона, имајући у виду да их само у Европи има преко милион. Читави региони и градови су срањени са земљом, историјски споменици порушени (еклатантан пример је древни сиријски град Палмира у провинцији Хомс, чије су храмове, споменике и гробнице дизали у ваздух и скрнавили исламски фундаменталисти), док се трошкови мере у стотинама милијарди долара. Иако је Тунис прва арапска земља коју је „Фридом хаус“³⁶³ окарактерисао као потпуно слободну, у осталим државама на власти су или још аутократскији режими, као у Египту или Бахреину, или власт држе припадници ратне милиције, уз чак неколико паралелних влада које чине паравојске неколико племена, као што је то случај у Либији (земљи која постаје нови фронт са којег Исламска држава планира покушај освајања северноафричких држава у окружењу као и интензивирање терористичких напада на Европу), или је грађански рат још увек у току, као у Сирији. Оно што им је заједничко јесу две ствари: 1. свака је земља прошла кроз низ унутрашњих криза, 2. свака од њих потенцијална је мета најезде екстремиста Исламске државе, који освајају део по део територија и чије се заставе све чешће виде на овом подручју. Не рачунајући Мароко на истоку, и заливске земље на западу, као и Јордан, остатак арапског

³⁶³ Преузето са интернет сајта: <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21685503-five-years-after-wave-uprisings-arab-world-worse-ever>, 28. 03. 2016.

света у сталном је стању превирања, и политичког и војног, да не помињемо област грађанских слобода и права. Шиити и сунити су на различитим странама, верски фундаментализам је у експанзији, док Курди проналазе простор за покушај остваривања својих вековних циљева. Зарађене стране на овом простору, који је одувек био у вихору сукоба, при чему су се они с времена на време стишавали, али никада нису у потпуности престајали, још увек нису рекле своју завршну реч, што ће свакако утицати на судбину остатка света, посебно оног његовог дела који је активно укључен, било војно, било политички, било мировно, у токове ове кризе.

У том светлу битно је истаћи да се концепт рата и ратовања мењао кроз историју, да би се данас дошло до три елемента који детерминирају савременим ратним сукобима и који их објашњавају: глобализација, измењен начин ступања у окршаје и глобализована ратна економија. Тактике ових ратова, у којима више не учествују само стране у директном сукобу већ и целе алијансе и коалиције зарад остваривања сопствених интереса (који су некад у директној вези са једном од зарађених страна али то не морају непосредно бити) јесу, са једне стране, превентивни удар, напад из далека, и виртуелност, а са друге тероризам и герилски начин борбе.³⁶⁴ Сви ови начини савременог сукобљавања заједно добили су нов замајац појавом идеје *хуманитарне интервенције, која се базира на одредници међународног права да је подршка неке стране државе или силе оружаном отпору грађана неке државе који се боре против тиранског режима унутар ње легална*, али коју, истовремено ограничава Повеља Уједињених нација. Успостављање демократије вестминстерског типа постало је саставни део ове врсте интервенционизма као и разлог који му је давао легитимност, иако би морало да се истакне да до данас ни у једној земљи у којој је интервенисано није дошло до коначне, па чак ни приближне, трансформације постојећег система у западнодемократски, као што се види из претходне анализе. *Тероризам, као смишљен насилни акт уперен на небрађене циљеве зарад производње смрти, страха и панике*, страшан и дивљачки у својој суштини, представља један од погрешних одговора на описани тренд. Према Мијалковском, тероризам се може класификовати као државни или

³⁶⁴ Види: Stojiljković, Z: *Politička sociologija*, skripta, Fakultet Političkih nauka u Podgorici, Podgorica, 2015.

међународни, по обиму мета на селективни и неселективни, могу га узроковати политички, верски или етнички мотиви, и може се спроводити коришћењем конвенционалног, нуклеарног, хемијског и другог оружја.³⁶⁵ Терористичке организације³⁶⁶ постоје дуго и делују одавно, али се након терористичког напада који се десило у САД 11. септембра 2001. глобална перцепција концепта безбедности на светском нивоу и његове повезаности са тероризмом променила – после ове трагедије почео је глобални рат против тероризма у којем су сви у сукобу и свако свакоме може бити мета. Тако нешто у модерној политичког историји до тада није постојало.

Унутрашња политика САД од тога тренутка почела је да се базира на суспензији бројних права и проширењу овлашћена председника и администрације, док је на спољном плану она постала предводница у спровођењу превентивног и хуманитарног интервенционизма. Европске земље у овоме су учествовале посредством чланству у НАТО савезу, најпре Велика Британија и Француска, као и један број осталих чланица ЕУ. Почев од 2001. терористи Ал Каиде и Исламске државе извели су неколико великих самоубилачких напада на цивилне циљеве у Азији и Европи чије су последице у броју људских жртава ужасне. На Балију је 2002. у два клуба/паба погинуло или повређено око 200 људи у координисаној акцији једног терористе, који се дигао у ваздух, и експлозије аутомобила-бомбе; од експлозије неколико бомби у једном од Мадридских возова 2004. је страдало близу 200 путника док је око 2.000 било повређено; у Лондону је 2005. приликом четири самоубилачке акције, од којих су три изведене у подземној железници, а једна у аутобусу, погинуло преко 40 цивила, док је више од 700 повређено; наоружани нападачи почетком 2015. убили су 12 новинара сатиричког часописа „Шарли ебдо” у Паризу да би крајем године у неколико осмишљених напада широм тог града (три у близини стадиона у Сен Денију, неколико у кафићима дуж централних улица и у позоришту „Батаклан”) смртно страдало око 130 људи, док је више од 300 повређено; и на крају, у Бриселу је у марту 2016, приликом експлозија на аеродрому „Завентам” и метро станици „Малбек” убијено преко 30 људи док је око 300 повређено. Терористи су, како се може видети, углавном бирали

³⁶⁵ Види: Мижалковски, М: *Odgovor terorizmu*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2005.

³⁶⁶ Да поменемо само неке од њих као што су Бадер Мајнхоф, Црвене бригаде, ИРА, ЕТА, Ал Каида, Шинрикјо, Хамас или Хезболах.

локације и земље које су политички, али пре свега војно учествовале у НАТО интервенцијама на арапским и блискоисточним територијама, а у којима постоји велика арапска имиграција чија је већина и рођена у тим земљама, а из чијих се редова, између осталог, и врбују будући терористи. „Баук *џихада* кружи Европом! Како то истовремено и познато и онеспокојавајуће звучи! Познато, јер није први пут да се Европа, и свет, суочавају с претњом тоталитарног, насилничког и агресивног, суженог ума, а онеспокојавајуће, јер се по ко зна који пут показује колико је неотпорна, крхка и колебљива грађевина (европског) разума поред таквим изазовима.”³⁶⁷ Пишући о концепту *џихада* и међународног организованог тероризма, тражећи њихове видљиве и невидљиве узроке и питајући се који би то били прави одговори, Танасковић додаје да општи „крсташки рат” то никако не би требало да буде, јер би то водило ка поразу целог човечанства пошто би глобални оружани сукоб донео и глобални губитак на свим странама. Овим се не негира легитимна и неопходна употреба силе већ се истиче да она не може бити самодовољна како би се тероризам ове врсте искоренио, већ је за то потребно прибећи свеобухватнијем приступу, некој врсти трећег пута између неконтролисаног интервенционизма САД и релативне пасивности, повремене игноранције и нејасне позиције Европе.

Иако почетна идеја западног интервенционизма није ишла у овом правцу, његова повезаност са тероризмом и миграционим таласом не може се порећи, реч је о систему спојених судова, који једни друге условљавају и контраусловљавају. Исто тако немогуће је не приметити узрочно-последичну везу између глобализације, светског економског краха и друштвене неједнакости. Институционална криза Европске уније, потреба за поновним јачањем националних држава и раст ксенофобичне екстремне деснице налазе се између поменутих токова – Европа обитава у центру њиховог преклапања.

Овај рад указао је, стога, на непорециву везу између глобалне друштвене неједнакости, која је све видљивија у просперитетним друштвима чији грађани се први пут сусрећу са описаним околностима, и антиимиграционизма, који промовишу радикалне десне идеологије и покрети. Чини се да до пре неколико деценија овакав сценарио нико у потпуности није могао да предвиди, а погубне резултанте данашњице осетиће се сутра, уколико се негативни друштвени

³⁶⁷ Танасковић, Ж: *Džihad kao izazov razumu*, Limes plus, br. 1, Clio, Beograd, 2004: 141.

трендови буду наставили. Од друштва обиља и мира, Европа, и не само она, може постати полигон екстремизма, ксенофобије, па и тероризма, ако политички и економски ауторитети не буду заузели сасвим другачију стратегију превазилажења проблема. Могуће решење јесте смањење друштвене неједнакости кроз социјално-економске програме који могу каналисати политичку какофонију екстремне деснице, искорењивање ксенофобичног говора и страха од непознатог али и ефикаснија борба против тероризма, уз потенцијално одустајање од интервенционизма.

На крају овог рада може се закључити: *након целокупне анализе може се увидети да је антиимиграционизам посредна и непосредна политичка импликација глобалне друштвене неједнакости, чиме је доказана основна хипотеза ове студије.*

Потребно је нагласити да су многи назначени процеси у току и да је на будућим истраживачима даља разрада и реализација основних идеја изнетих у овом раду. Иако тренутно недостаје историјска дистанца, основни елементи ове хипотезе су веома важни за разумевање политичке стварности и будућности, којој ће друштво бити сведок.

Литература

- Akvinski, Toma, Izbor iz dijela, Naprijed, Zagreb, 1990.
- Anderson, Benedikt, Nacija: zamišljena zajednica, Plato, Beograd, 1998.
- Arnett, Jaffrey Jensen, The Psychology of Globalization, American Psychologist, American Psychological Association, Vol. 57, No. 10, Washington, 2002.
- Aronson, Elliot; Wilson, Timothy D.; Akert, Robin M, Socijalna psihologija, Mate, Zagreb, 2005.
- Art, David, Inside the Radical Right: The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe, Cambridge University Press, New York, 2011.
- Archibugi, Daniele; Lundval, Bengt-Ake, The Globalizing Learning Economy, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- Attfield, Robin, The Ethics of Environmental Concern, Columbia University Press, New York, 1983.
- Балибар, Етјен, Ми, грађани Европе, Београдски круг, Београд 2003.
- Barden, Renardo; Larsen, Anita, Fears & Phobias, Silver Burdett Press, Parsippany, 1989.
- Barrett, Martyn; Flood, Chris; Eade, John, Nationalism, Ethnicity, Citizenship: Multidisciplinary Perspectives, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2011.
- Beljinac, Nikola, Politika priznanja partikularnih identiteta - dijalog multikulturalizma i liberalne države, Sintezis, Godina I, Br. 1, Beograd, 2009.
- Bereyin, Mabel, Xenophobia and the New Nationalisms, The Sage Handbook of Nations and Nationalism, Delanty, Gerard; Kumar, Krishan (ed.), SAGE Publications, London, 2006.
- Берковић, Ева, Социјалне неједнакости у Југославији, Економски институт, Београд, 1986.
- Беук, Сергеј, О бићу и Богу, БМБ Плас, Нови Сад, 2007.

Beck, Ulrich, *Risk Society, Towards a New Modernity*, SAGE Publications, London, 1992.

Библија или Свето писмо Старога и Новога завјета, Глас мира, Београд, 2008.

Bornewasser, Manfred, *Social psychological reactions to social change and instability: fear of status loss, social discrimination and foreigner hostility*, *Civilisations*, Vol. 42, No. 2, Institut de Sociologie de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1993.

Brack, Nathalie, *The roles of Eurosceptic Members of the European Parliament and their implications for the EU*, *International Political Science Review*, Vol. 36, No. 3, SAGE Publications, Thousand Oaks, 2015.

Brewer, Daniel, *The Enlightenment Past: Reconstructing Eighteenth-Century French Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Buttler, Tim; Watt, Paul, *Understanding Social Inequality*, SAGE Publications, London, 2007.

Вебер, Макс, *Привреда и друштво*, Просвета, Београд, 1976.

Вебер, Макс, *Протестантска етика и дух капитализма*, Медитеран, Нови Сад, 2011.

Велер, Ханс Улрих, *Национализам, историја, форме, последице*, Светови, Нови Сад, 2002.

Venden, Morris, *95 Theses on Righteousness by Faith: Apologies to Martin Luther*, Pacific Press Publishing, Nampa, 2003.

Vereš, Tomo, *Toma Akvinski i Jacques Maritain o demokraciji*, *Obnovljeni život*, Vol. 56, No. 1, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb, 2001.

Врцан, Срђан, *Друштвене неједнакости и модерно друштво*, Школска књига, Загреб, 1974.

Vujović, Dušan, *Globalna finansijska kriza – poruke i pouke za kasne tranzicione privrede*, *Ekonomika preduzeća*, vol. 56, br. (1-2), Beograd, 2008.

Вулетић, Владимир, *Глобализација – мит или стварност*, социолошка хрестоматија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.

- Gellner, Ernest, *New xenophobia in Europe, Nationalism and Xenophobia*, Kluwer Law International, London, 1995.
- Giddens, Anthony, *Modernity and self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Stanford University Press, Palo Alto, 1991.
- Global Risks 2009 – A Global Risk Network Report, World Economic Forum, Cologne/Geneva, 2009.
- Goesling, Brian, *Changing Income Inequalities within and between Nations: New Evidence*, *American Sociological Review*, Vol. 66, No. 5, American Sociological Association, Washington, 2001.
- Голубовић, Загорка, *Ја и Други: Антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета*, Република, Београд, 1999.
- Dela Mirandola, Đovani Piko, *Govor o dostojanstvu čovekovom*, Filip Višnjić, 1994.
- De Master, Sara; Le Roy, Michael, *Xenophobia and the European Union*, *Comparative Politics*, Vol. 32, No. 4, July, 2000.
- Диркем, Емил, *Подела друштвеног рада*, Провега, Београд, 1972.
- Dorling, Daniel, *Injustice: Why Social Inequality Persists*, Policy Press, Bristol, 2011.
- Drašković, Veselin, *Neki ekonomski aspekti značajni za razmatranje odnosa globalizacije i nacionalnog identiteta u: Trkulja, J. (ur.), Iskušenja globalizacije, globalizacija, evropeizacija i nacionalni identitet*, Skupština opštine Kikinda i Narodna biblioteka „Jovan Popović”, Kikinda, 2004.
- Druckman, Daniel, *Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective*, *Mershon International Studies Review*, Vol. 38, No. 1, 1994.
- Душанић, Јован, *У загрљају неолибералне хоботнице – Колумне и коментари (2010-2012)*, Институт за економско-правне експертизе, Београд, 2013.
- Evans, Graham; Newnham, Jeffrey, *The Penguin Dictionary of International Relations*, Penguin Books, London, 1998.
- Evropa od A do Š, Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, 2010.

- Ellinas, Antonis, *The Media and the Far Right in Western Europe: Playing the Nationalist Card*, Cambridge University Press, New York, 2010.
- European Commission, *European Economy: Prospects and policy challenges for the EU economy*, *The EU Economic Review*, No 71, 2000.
- Зечевић, Слободан, *Избори за Европски парламент 2014. године-корак ка еволуцији институционалног система Европске уније*, *Годишњак 2015*, година IX, бр. 13, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2015.
- Ziblatt, Daniel, *Structuring the State, The Formation of Italy and Germany and the Puzzle of Federalism*, Princeton University Press, Princeton, 2008.
- Илић, Богдан, *Перспективе развоја земаља у транзицији*, *Економски анали*, Бр. 165, април – јун, Економски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2005.
- Imberger, Frances; Robinson, Alan, *Globalisation*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2002.
- Јеротић, Владета, *Учење Светог Исака Сирина и наше време*, Арс Либри, Невен, Београд, 1998.
- Jović, Nikola, *Kultura i globalizacija – suprotstavljena tumačenja*, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 7, Br. 9, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013.
- Kalb, Don; Van der Land, Marco; Staring, Rishard; Van Steenbergen, Bart; Wilterdink, Nico, *The Ends of Globalization*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham, 2000.
- Karolewski, P. Irineusz; Suszucky, M. Andrzej, *Multiplicity of Nacionalism in Contemporary Europe*, Lexington Books, Plymouth, 2010.
- Кејнз, Мејнард Џон, *Општа теорија запослености, камате и новца*, *Службени Гласник*, Београд, 2013.
- Kivisto, Peter, *Multiculturalism in a Global Society*, Blackwell Publishing, Malden, 2002.
- Kin, Džon, *Civilno društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.
- Kissinger, Henry, *World Order*, Penguin LCC US, New York, 2015.

- Klajn, Naomi, *No Logo*, Samizdat B92, 2000.
- Klein, Naomi, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Picador, New York, 2008.
- Кнежевић, Никола, *Савремена политичка теологија на Западу*, Отачник, Београд, 2012.
- Leys, Colin, *Market Driven Politics: Neoliberal Democracy and the Public Interest*, Verso, London – New York, 2003.
- Лок, Џон, *Две расправе о влади, Утопија*, Београд, 2002.
- Мајсторовић, Стеван, *У трагању за идентитетом*, Prosveta, Beograd, 1979.
- Мандер, Цери; Голдсмит, Едвард, *Глобализација*, Клио, Београд, 2003.
- Марковић, Ж. Данило; Илић, Б. Богдан; Комазец, Слободан; Ристић, Ј. Жарко; Радовановић Д. Добросав, *Глобална економија и геофинансије*, ЕтноСтил, Београд, 2011.
- Masters, Roger, *The Political Philosophy of Rousseau*, Princeton University Press, Princeton, 1968.
- MacCulloch, Diarmaid, *The Reformation*, Strang Communications, Lake Mary, 2005.
- Маџар, Љубомир; Ковачевић, Младен, *Политичке институције, политички актери и економске перформансе: случај Србије*, Алфа универзитет, 2013.
- Mevius, Martin, *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918-1989*, Routledge, New York, 2011.
- Mijalkovski, Milan., *Odgovor terorizmu*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2005.
- Милановић, Бранко, *Богаташи и сиромаси: кратка и необична историја глобалне неједнакости*, Службени гласник, Београд, 2012.
- Mitter, Rana, *Modern China: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Мићовић, Војислав, *Globalizacija ili nova imperija Pax Americana, Gutenbergova galaksija*, Beograd, 2005.
- Михић, Владимир, *Стереотипи и предрасуде: од слике света око нас до сукоба и конфликта*, Филозофски факултет Нови Сад, Нови Сад, 2015.

- Miščević, Tanja, Pridruživanje Evropskoj uniji, ESPI Institut, Beograd 2005
- Mor, Tomas, Utopija, Pi-Press Books, Pirot, 2012.
- McKeon, Richard, Introduction to Aristotle, University of Chicago Press, Chicago, 1973.
- McKechnie, William Sharp, Magna Carta: A Commentary on the Great Charter of King John with an Historical Introduction, Maclehose, Glasgow, 1914.
- Неш, Кејт, Савремена политичка социологија, Службени гласник, Београд, 2006.
- Nye, S. Joseph Jr, The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go it Alone, Oxford University Press, New York, 2002.
- OECD, In It Together: Why Less Inequality Benefits All, OECD Publishing, Paris, 2015.
- Ostrogorski, Georgije, Istorija Vizantije, Srpska književna zadruga, Beograd, 1959.
- Pavićević-Vukašinović, Gordana, Političke teorije i stvaranje zapadnog modernog društva, Dosije, Beograd, 2006: 148.
- Павловић, Вукашин, Друштвени покрети и промене, Службени гласник, Београд, 2006.
- Pavlović, Vukašin, Ekonomska kriza i kriza demokratije u: Orlović, S. (ur.), Socijalna demokratija u Evropi i koncept „Dobrog društva”, Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkič nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, (u štampi).
- Paine, Thomas, The Rights of Men, Wordsworth Editions, Ware, 1996.
- Piketty, Thomas, Capital in the Twenty-First Century, Harvard University Press, Cambridge, 2014.
- Pittinsky, L. Todd, A Two-Dimensional Model of Intergroup Leadership: The Case of National Diversity, American Psychologist, Vol. 65, No. 3, 2010.
- Платон, Држава, Бигз, Београд, 2002.
- Public Opinion In The European Union Report 2013, Standard Eurobarometar 79, 2013, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb79/eb79_publ_en.pdf.
- Public Opinion In The European Union Report 2015, Standard Eurobarometar 83, 2015, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_first_en.pdf.

- Rabie, Mohamed, *Global Economic and Cultural Transformation*, Palgrave Macmillan, New York, 2013.
- Radić, Ivana; Živković, Jelena; Damnjanović, Katarina; Cvetković, Vesna; Ivanković, Zorana; Budimir, Branko, *Vodič kroz proces stabilizacije i pridruživanja, G17 Institut*, Beograd, 2005.
- Reich, Wilhelm, *Masovna psihologija fašizma*, Naklada Jasenski i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.
- Requejo, Ferran, *Democracy and National Pluralism*, Routledge, London, 2001.
- Rot, Nikola, *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1994.
- Русо, Жан-Жак, *О пореклу и основама неједнакости међу људима*, Просвета, Београд, 1949.
- Русо, Жан-Жак, *Друштвени уговор*, Просвета, Београд, 1949.
- Sidanius, Jim; Pratto, Felicia, *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Singer, Peter, *Jedan svijet - etika globalizacije*, IBIS Grafika, Zagreb, 2005.
- Smit, D. Antoni, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- Smith, D. Anthony, *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, UPNE, Lebanon, 2000.
- Сол, Р. Џон, *Пропаст глобализма и преобиликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011.
- Софразија, Халима, *Ксенофобија као политичка чињеница*, Годишњак Факултета политичких наука, Вол. 1, Бр. 1, Сарајево, 2006.
- Stiglitz, Joseph, *Globalization and Its Discontents*, Penguin, London, 2003.
- Stiglic, E. Džozef, *Protivrečnosti globalizacije*, SMB-х, Beograd, 2004.
- Stiglic, Džozef, *Slobodan pad*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013.
- Stojiljković, Zoran, *Izbori za evropski parlament 2014. godine, Izborne ponude i rezultati – evropski i izbori u Srbiji 2014. godine*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2014.

- Stojiljković, Zoran, *Politička sociologija*, skripta, Fakultet Političkih nauka u Podgorici, Podgorica, 2015.
- Stojiljković, Zoran, *Marginalije o sreći i jednakosti u: Orlović, S. (ur.), Socijalna demokratija u Evropi i koncept „Dobrog društva”*, Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, (u štampi).
- Suter, Christian; Herkenrath, Mark, *World Society in the Global Economic Crisis*, LIT Verlag, Münster, 2012.
- Shapiro, M. Thomas, *The Hidden Cost of Being African American*, Oxford University Press, New York, 2004.
- Shiller, Robert, *The Subprime Solution: How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It*, Princeton University Press, Princeton, 2012.
- Scott, Alan, *The Limits Of Globalization*, Routledge, London, 1997.
- Schuerkens, Ulrike, *Globalization and Transformations of Social Inequality*, Routledge, London, 2010.
- Тадих, Љубомир, *Политиколошки лексикон*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
- Tanasković, Žarko, *Džihad kao izazov razumu*, Limes plus, br. 1, Clio, Beograd, 2004: 141.
- Taylor, B. John, *Getting off Track, Now Government Actions and Interventions Caused, Prolonged and Worsened the Financial Crisis*, Hoover Institution Press publication series: no. 570, Stanford, 2009: 38.
- Tejlor, Pol, *Kraj evropske integracije*, Albatros plus, Službeni glasnik, Beograd 2010.
- Tilly, Charles, *Durable Inequality*, University of California Press, Berkeley, 1999.
- Тодоровић, Драган, *Протестантизам на Балкану и у Србији*, Социолошки преглед, Vol. XLV, No. 3, Српско социолошко друштво, Београд, 2011.
- Trkulja, Jovica, *Iskušenja globalizacije, globalizacija, evropeizacija i nacionalni identitet*, Skupština opštine Kikinda i Narodna biblioteka „Jovan Popović”, Kikinda, 2004.
- The Millennium Review, ICFTU, Durban, 2000.

Thurow, Lester, *Generating Inequality, Mechanisms of Distribution in the U.S. Economy*, Basic Books, New York, 1975.

Ficino, Marsilio, *Platonic Theology*, Harvard University Press, Cambridge, 2001.

Friedman, Milton, *Kapitalizam i sloboda*, Global Book, Novi Sad, 1997.

Friedman, L. Thomas, *The Lexus and the Olive Tree*, Harper Collins, London, 1999.

Habermas, Jirgen, *Problem legitimacije kasnog kapitalizma*, Napred, Zagreb, 1982.

Хабермас, Јирген, *Постнационална констелација, Откровење*, Београд, 2002.

Hale, John, *Civilization of Europe in the Renaissance*, Simon and Schuster, New York, 1995.

Hardoon, Deborah, *Wealth: Having it all and wanting more*, Oxfam GB, Oxford, 2015.

Harmesen, Robert; Spiering, Menno, *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*, Amstedam, New York, 2004.

Hejvud, Endru, *Politika*, Clio, Beograd, 2004.

Held, Dejvid, *Demokratija i globalni poredak*, Vilip Višnjić, Beograd, 1997.

Hernandez, Bonar Ludwig, *The Las Casas-Sepúlveda Controversy: 1550-1551, Ex Post Facto*, San Francisco, 2001.

Higham, John, *Strangers in the Land*, Rutgers University Press. New Brunswick, 1988.

Hol, S. Kelvin; Lindzi, Gardner, *Teorije ličnosti*, Nolit, Beograd, 1983.

How The World Views Migration, International Organization for Migration, Geneve, 2015.

Hughes, Ann, *The Causes of the English Civil War*, Macmillan, London, 1991.

Human Development Report 2014, Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience, United Nations Development Programme, New York, 2014.

Hurst, E. Charles, *Social Inequality: Forms, Causes, and Consequences*, Pearson, Upper Saddle River, 2013.

Caldwell, Christopher, *Reflections on the Revolution in Europe: Immigration, Islam and the West*, Doubleday, New York, 2009.

Colomer, M. Josep, *Great Empires, Small Nations: The Uncertain Future of the Sovereign State*, Routledge, Abingdon, 2007.

Chomski, Noam, *World Order and Its Rules*, Excerpted from Chomsky's *The New Military Humanism*, Common Courage, Washington, 1999.

Čakardić, Ankica, *Minimalna država i neoliberalne strategije kapitalizma u:* Veselinović, Ana; Jadžić, Miloš; Maljković, Dušan (ur.), *Kriza, odgovori, levica: prikaz za jedan kritički diskurs*, Roza Lixemburg Stiftung, Beograd, 2013.

Čomski, Noam, *Profit iznad ljudi, Neoliberalizam i globalni poredak*, Svetovi, Novi Sad, 1999.

Šagi-Bunić, Timislav, *Povijest kršćanske literature, Kršćanska sadašwost*, Zagreb, 1998.

Ward, Kate, *Porters, Catapults, Community, and Justice: St. Augustine on Wealth, Poverty and Property*, *New Theology Review*, Vol. 26, No. 1, Chicago, 2013.

Wieviorka, Michel, *Racisme et xenofobie en Europe*, Decouvert, Paris, 1994.

Wierzbicka, Anna, *Defining Emotion Concepts*, *Cognitive Science*, Vol. 16, Issue 4, October 1992.

Wilkinson, G. Richard, Pickett, E. Kate, *Income Inequality and Social Dysfunction*, *Annual Review of Sociology*, vol 35, Annual Reviews, Palo Alto, 2009.

Wilson, Robin; Hainsworth, Paul, *Far-right parties and discourse in Europe: A challenge for our times*, European Network Against Racism, Brussels, 2012.

Yakushko, Oksana, *Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes toward Immigrants*, *The Counseling Psychologist*, No. 37, Paper 90, SAGE Publications, London, 2009.

Young, Brigitte, *Genderregime und Staat in der globalen Netzwerkökonomie*, PROKLA 111, Vol. 28, No. 2, Verlag Westfälisches Dampfboot, Münster, 1998

Интернет сајтови:

<http://bif.rs/2013/06/izbori-za-eu-parlament-2014-da-li-ce-otvoriti-vrata-antievropejcima/>.

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics.

<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751>.

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Ajl0001>

<http://hdr.undp.org/en/2014-report>.

http://inthesetimes.com/article/18676/trump_le_pen_front_national_paris_climate_change_talks_and_econationalism.

<http://lybio.net/nikos-michaloliakos-greek-neonazi-leader-gives-hitler-style-speech-after-the-elections/people/>.

<http://multilingualbooks.com/wp/soundandvision/2015/04/05/marine-le-pen-quotes/>.

<http://plato.stanford.edu/entries/john-salisbury/>.

<http://sputniknews.com/europe/20150920/1027263435/denmark-party-refugees-greenland-proposal.html>.

<http://theorangefiles.hu/notable-quotes-prime-minister-viktor-orban-by-subject/>.

<http://thp.org/knowledge-center/know-your-world-facts-about-hunger-poverty/>.

http://www.azquotes.com/author/23152-Marine_Le_Pen,.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=12&dd=04&nav_category=78&nav_id=785097.

<http://www.businessdictionary.com/definition/market.html>.

<http://www.businessdictionary.com/definition/market-structure.html>.

<http://www.encyclopedia.com/topic/Xenophobia.aspx>.

<http://www.encyclopedia.com/topic/Xenophobia.aspx>.

<http://www.eolss.net/sample-chapters/c14/e1-37-02-04.pdf>.

<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/d88eab00-5d30-11e5-a28b-50226830d644.html#axzz41TG0YK00>.

http://www.huffingtonpost.com/entry/europe-right-wing-refugees_us_562e9e64e4b06317990f1922.

<http://www.ibtimes.co.uk/czech-president-milos-zeman-claims-integration-muslims-europe-practically-impossible-1538444>.

<http://www.independent.co.uk/news/world/europe/frauke-petry-and-alternative-for-germany-party-behind-germanys-shoot-at-migrants-politician-is-a6845861.html>.

<http://www.independent.co.uk/news/world/europe/nazi-inspired-anti-immigration-group-becomes-swedens-most-popular-party-10465862.html>.

<http://www.japantimes.co.jp/news/2015/10/12/world/politics-diplomacy-world/austrian-far-right-given-boost-vienna-election-europe-migrant-crisis/#.VtDac46GPhV>.

<http://www.newsday.com/news/nation/donald-trump-controversial-campaign-quotes-1.11206532>

<http://www.pcnen.com/portal/2009/02/05/etika-globalizacije/>.

<http://www.reuters.com/article/us-denmark-election-immigration-idUSKBN0OU06720150614>.

<http://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-austria-strache-idUSKCN0R50HP20150905>.

<http://www.statista.com/statistics/268830/unemployment-rate-in-eu-countries/>.

<http://www.statista.com/statistics/264656/countries-with-the-highest-unemployment-rate/>.

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8197895/Marine-Le-Pen-Muslims-in-France-like-Nazi-occupation.html>.

<http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/mar/27/far-right-philozionism-racism>.

<http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/oct/24/law-and-justice-poland-putin-russia>.

<http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/oct/25/observer-editorial-europe-lurches-to-the-right-poland>.

<http://www.theguardian.com/uk-news/2015/aug/04/cameron-wins-accolades-from-italys-anti-immigrant-northern-league>.

<http://www.theguardian.com/world/2015/jul/26/scandinavia-far-right-stolen-left-ground-welfare>.

<http://www.theguardian.com/world/2015/jun/01/northern-league-gains-italian-elections-matteo-salvini>.

<http://www.thelocal.de/20160218/alternative-for-germany-slams-dishonest-church-over-refugees>.

<https://dx.doi.org/10.1787/9889264235120-en>.

https://en.wikiquote.org/wiki/Geert_Wilders.

https://en.wikiquote.org/wiki/Marine_Le_Pen.

<http://alliance-for-peace-and-freedom.com/pages-2/faq/>.

<http://www.dw.com/en/pegida-meets-with-european-allies-in-the-czech-republic/a-19000895>.

<http://www.pegida.de/>.

<http://www.frontnational.com/>.

<http://www.fpoe.at/>.

<http://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887>.

<http://www.heritage.org/research/reports/2009/06/european-elections-2009-rising-disillusionment-with-the-eu>.

http://www.electionresources.org/eu/index_en.html.

<http://www.spiegel.de/international/europe/the-eu-swings-to-the-right-european-parliament-election-results-by-country-a-629142.html>.

http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/13757/EUDO_2009-EP-Elections_CountryReports.pdf;jsessionid=94744F77CEADD79C69FD48ABE95DDB39?sequence=1.

http://tilastokeskus.fi/til/evaa/2011/evaa_2011_2011-04-18_tie_001_en.html.

http://tilastokeskus.fi/til/evaa/2015/evaa_2015_2015-04-30_tie_001_en.html.

<http://www.swissinfo.ch/eng/in-depth/2015-elections>.

<http://www.electionresources.org/ch/nationalrat.php?election=2003>.

<http://www.electionresources.org/se/riksdag.php?election=2014>.

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/denmark/11685275/Eurosceptic-Danish-Peoples-Party-surge-in-general-election.html>.

<http://www.electionresources.org/hu/assembly.php?election=2014>.

<http://www.electionresources.org/nl/house.php?election=2010>.

<http://www.electionresources.org/gr/vouli.php?election=2015>.

http

<http://www.theguardian.com/world/2015/oct/11/social-democrats-win-vienna-election-despite-freedom-party-gains>.

<http://www.electionresources.org/de/bundestag.php?election=2013>.

<http://www.theguardian.com/world/2015/dec/14/french-elections-what-results-mean-for-2017-presidential-race>.

http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2017_94.htm.

http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2017_99.htm.

<http://www.electionresources.org/fr/president.php?election=2012>.

<http://www.electionresources.org/fr/president.php?election=2002>.

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Ajl0001>.

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics.

<http://www.encyclopedia.com/topic/Xenophobia.aspx>.

<http://www.theguardian.com/world/2014/may/21/jean-marie-le-pen-ebola-population-explosion-europe-immigration>.

<https://www.stratfor.com/weekly/why-europes-great-experiment-failing>.

<http://uk.reuters.com/article/uk-eu-crises-analysis-idUKKBN0U309X20151220>.

<http://www.b92.net/mobilni/info/785097>.

<http://www.unhcr.org/5683d0b56.html>.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=03&dd=09&nav_category=78&nav_id=1105715.

http://www.gallup.com/poll/186209/europeans-negative-toward-immigration.aspx?g_source=WORLD_REGION_EUROPEAN_UNION&g_medium=topic&g_campaign=tiles.

http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2016&mm=02&dd=01&nav_id=1091919.

http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2015&mm=10&dd=19&nav_id=1052959.

https://b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2016&mm=01&dd=26&nav_id=1089695.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb79/eb79_publ_en.pdf.

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_first_en.pdf.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=03&dd=03&nav_category=1262&nav_id=1103322.

http://www.emins.org/uploads/useruploads/forum-it/03FS_Izbori-za-Evropski-parlament_web.pdf.

http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2014/post/post_2014_survey_analytical_overview_en.pdf.

http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/papers/HS_EP_ParElec_2004.pdf.

<http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/briefings/immigration-population-and-ethnicity-uk-international-perspective>.

<http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/20140210BKG35568/THE-2014-EUROPEAN-ELECTIONS-THIS-TIME-IT%E2%80%99S-DIFFERENT>

<http://www.europeanpolicy.org/cinjenice-o-eu/institucije.html>

http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hr/displayFtu.html?ftuId=FTU_1.2.2.html

http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html

<http://www.bbc.com/news/world-europe-21386818>

<https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/zahlen-und-fakten-rechtsextremismus/zuf-re-2014-parteien/zuf-re-2014-npd>

<http://www.reuters.com/article/us-eu-election-germany-neonazis-idUSBREA4K0DY20140521>

<http://newobserveronline.com/germanys-ndp-leader-slams-german-authorities-banning-latest-dresden-anti-islamification-rally>

<http://newobserveronline.com/germanys-ndp-continues-political-makeover/>

<http://www.irishtimes.com/news/world/europe/neo-nazi-hipsters-ready-to-exploit-germany-s-migrant-crisis-1.2448012>

<http://www.electionresources.org/be>

<http://www.electionresources.org/uk>

<http://www.theguardian.com/politics/2013/may/03/local-elections-analysis-ukip-labour>.

<http://occupywallst.org/>.

<https://fsm2016.org/en/>.

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=04&dd=04&nav_category=78&nav_id=1115989.

<http://2012books.lardbucket.org/books/regional-geography-of-the-world-globalization-people-and-places/s05-03-the-european-union-and-suprana.html>.

Дневни листови и агенције:

Политика

Блиц

Вијести

Бета

Биографија

Милица Димитријевић је рођена 14. 09. 1978. у Београду, где је завршила Основну школу „Краљ Петар Први” и Пету београдску гимназију. Дипломирала је на Факултету политичких наука у Београду, смер за новинарство и комуникологију, на теми „Социјалне детерминанте национализма”. Након стицања звања дипломираног политиколога за новинарство и комуникологију уписала је последипломске специјалистичке студије на Универзитету уметности у Београду (у сарадњи са Универзитетским колеџом у Ослу и Факултетом политичких наука у Београду) и стекла звање специјалисте за област извештавања у медијима. Последипломске магистарске студије уписала је на Факултету политичких наука у Београду, где је одбранила тезу „Утицај глобализације на појаву новог национализма у савременој Европи” и стекла звање магистра политичких наука.

Професионалну каријеру започела је септембра 1997, у Политици А.Д, на месту новинара, октобра 2000. прелази на РТВ Политика, где радио до маја 2006. као новинар политичке и спољнополитичке рубрике, уредник информативне емисије „Дан” и аутор и водитељ магазина „Седмица”. У Политику новине и магазини д.о.о. прелази у мају 2006, где прво ради као менаџер за односе са јавношћу компаније да би од 2009. прешла на позицију новинара рубрике Култура и културни додатак. Радила је као хонорарни дописник и политиколог-консултант за тему односа на Балкану за радио Би-Би-Си, потом као хонорарни сарадник за међународну политику у недељнику „Репортер”, координатор конференције „Будућност тржишта капитала на Балкану” за агенцију „Бован консталтинг” и као менаџер за односе са јавношћу „Дана Београда” за агенцију „Мозаик” и Скупштину града Београда.

Члан је Центра за истраживање религије, политике и друштва, у чије име је била учесник на неколико међународних конференција.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Милица Р. Димитријевић
број уписа 816

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Антиимиграционизам као политичка импликација глобалне друштвене
неједнакости

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 02. 06. 2016.

Милица Димитријевић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Милица Р. Димитријевић

Број уписа 816

Студијски програм

Наслов рада Антиимиграционизам као политичка импликација глобалне
друштвене неједнакости

Ментор Проф. др Зоран Стојиљковић

Потписани Милица Р. Димитријевић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 02. 06. 2016.

Милица Димитријевић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Антиимиграционизам као политичка импликација глобалне друштвене неједнакости

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 02. 06. 2016.

Olivera Stivotojeric

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.